

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η Ευρώπη γερνάει. Είναι τα ενεργά “γηρατεία” η λύση για το ασφαλιστικό;

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΟΛΓΑ ΔΟΥΡΟΥ

ΑΜ:01260317Μ007

ΑΘΗΝΑ 2020

Τριμελής Επιτροπή

Χαράλαμπος Οικονόμου, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου, Επιβλέπων

Μαριάνθη Κοτέα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Εμμανουήλ Χουμεριανός, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Όλγα Δούρου, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής αυτής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής αυτής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Συντομογραφίες

- ❖ PEPP: Πανευρωπαϊκό Ατομικό Συνταξιοδοτικό Προϊόν
- ❖ SDIs: Sustainable Development Indicator
- ❖ ΑΜΣ: Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού
- ❖ Ε.Α.Ε.Σ. : Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων
- ❖ ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση
- ❖ ΕΚ: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
- ❖ ΕΚΠ: Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας
- ❖ ΕΚΤ: Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο
- ❖ ΕΟΚΕ: Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή
- ❖ ΗΕ: Ηνωμένα Έθνη
- ❖ Ι.Ε.Σ.Π.: Ιδρύματα Επαγγελματικών Συνταξιοδοτικών Παροχών
- ❖ ΜΟ: Μέσος Όρος
- ❖ Π.Ο.Υ: Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
- ❖ ΣΕΕ: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

Ευχαριστίες

Νοιώθω την ανάγκη να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στα μέλη της τριμελούς επιτροπής μου κ. Κοτέα και κ. Χουμεριανό και ένα μεγαλύτερο στον Επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Οικονόμου, χωρίς τον οποίο η εργασία αυτή θα ήταν πολύ διαφορετική.

Ένα μεγάλο ακόμη ευχαριστώ στην οικογένειά μου, αλλά και στην Δήμητρα για την απέραντη υποστήριξη που πάντα μου δείχνουν.

Περιεχόμενα

Περίληψη & Λέξεις Κλειδιά	6
Πρόλογος	8
Κεφάλαιο 1	13
Το συνταξιοδοτικό σύστημα στην ΕΕ.....	13
1.1 Οι προσπάθειες για την δημιουργία κοινού πλαισίου λειτουργίας για το ασφαλιστικό και η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού.....	14
1.2 Προς ένα Πανευρωπαϊκό Ατομικό Συνταξιοδοτικό Προϊόν	18
1.2.1 Κριτική στα PEPP	21
1.3 Ευέλικτη Εργασία-Ευέλικτη Συνταξιοδότηση	25
1.4 Μπορεί να γίνει το «Riester Rente» η σύνταξη του μέλλοντος;	31
1.5 Συμπεράσματα.....	33
Κεφάλαιο 2	34
Η δημογραφία ως προσδιοριστικός παράγοντας των συντάξεων	34
2.1 Δημογραφική Γήρανση και Απασχόληση	35
2.2 Μείωση της Δημογραφικής Γήρανσης και Μετανάστευση	40
2.3 Συμπεράσματα.....	46
Κεφάλαιο 3	48
Η ενεργός γήρανση στην ΕΕ	48
3.1 Θεωρητική προσέγγιση των ενεργών γηρατειών	49
3.2 Η Φιλοσοφία των Ενεργών Γηρατειών και ο Εθελοντισμός	56
3.3 Ο Ρόλος της Τρίτης Ηλικίας στην οικονομία	59
3.5 Συμπεράσματα.....	64
Κεφάλαιο 4.	65
Συμπερασματικές Διαπιστώσεις: Είναι η Ενεργός Γήρανση είναι ικανή να λύσει το πρόβλημα του ασφαλιστικού;	65
Ελληνική Βιβλιογραφία	75
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	78
Διαδικτυακοί Ισότοποι	82
Πίνακας.....	83

Περίληψη & Λέξεις Κλειδιά

Περίληψη

Τα ενεργά γηρατειά αποτελούν μια πολιτική προσαρμογής στις αλλαγές που φέρει η δημογραφική γήρανση του πληθυσμού, σαν απότοκο της μείωσης των γεννήσεων και της αύξησης των ορίων θνησιμότητας.

Στην παρούσα εργασία θα διερευνήσουμε κατά πόσο είναι δυνατόν και κάτω από ποιες προϋποθέσεις τα ενεργά γηρατειά να αποτελέσουν λύση για το συνταξιοδοτικό πρόβλημα που ταλανίζει τα κράτη μέλη της ΕΕ.

Οι Παγκόσμιοι Οργανισμοί και η ίδια η ΕΕ έχουν υιοθετήσει τα ενεργά γηρατειά ως λύση για το ασφαλιστικό πρόβλημα, μέσω της προώθησης και θέσπισης μέτρων όπως είναι η άνοδος ορίων συνταξιοδότησης και η προτροπή στην επαγγελματική ασφάλιση, μέσω των προγραμμάτων PEPP. Τα ενεργά γηρατειά όμως αποτελούν μια ολιστική προσέγγιση στην τρίτη ηλικία και οι συνέπειες από την αυθαίρετη εφαρμογή τους μπορεί να είναι καταστροφικές για τον κοινωνικό ιστό.

Ταυτόχρονα, η μερική συνταξιοδότηση με ταυτόχρονη συνέχιση της απασχόλησης, ο εθελοντισμός, αλλά και η αύξηση της απασχόλησης μέσω της προώθησης της γυναικείας εργασίας και των μεταναστευτικών ροών, προτείνονται ως λύσεις.

Όμως για να μπορέσουν τα μέτρα που προτείνονται να ανταποκριθούν στην δημογραφική πρόκληση, υπάρχει ανάγκη για ολικές μεταρρυθμίσεις όσον αφορά το ασφαλιστικό, την υγεία, την εργασία και τη δια βίου εκπαίδευση.

Λέξεις κλειδιά: Ενεργά γηρατειά, δημογραφικό πρόβλημα, ασφαλιστικό πρόβλημα, PEPP, επαγγελματικά ταμεία, μερική συνταξιοδότηση, Ευρωπαϊκή Ένωση, κύκλοι ζωής, όρια θνησιμότητας, βιοτικό επίπεδο.

Abstract & Keywords

Abstract

Active ageing is an adaption policy that aims to reduce the consequences that the demographic ageing brings, as a result of the birth decrease and the increase of the morbidity rates.

In this essay, we explore how and under what requirements active ageing can become a true solution for the European pension problem.

International Organizations and the EU has adopted active ageing as a solution for the pension system problem, through the promotion and the enactment of policies like the increase of pension age and the promotion of the occupational pension scene through PEPP programs. But active ageing is a holistic approach of the ageing and the consequences of the arbitrary practices can be disastrous for the society,

At the same time part time pensions that double with part time working, volunteering, and the increment of woman employment and the migratory flows, are advanced as solutions.

But for the suggested measures to be able to meet the demographic challenge, there is a need for holistic reforms, regarding the pension system, healthcare, working conditions and lifelong learning.

Keywords: Active ageing, demographic problem, social security problem, pension problem, PEPP, supplementary pensions, partial retirement, European Union, circles of life, morbidity rates, standard of living.

Πρόλογος

Τις τελευταίες δεκαετίες, η συζήτηση για την μελλοντική βιωσιμότητα των συντάξεων υπό το πρίσμα της δημογραφικής αλλαγής, είναι διαρκής. Παρά τις όποιες προσπάθειες έχουν γίνει μεμονωμένα, από τα κράτη μέλη της ΕΕ για την εξυγίανση του ασφαλιστικού συστήματος, η πολυνομία, η δημογραφική γήρανση και τα μεγάλα ποσοστά ανεργίας που έφερε η κρίση, δημιουργούν κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας για το μέλλον των συντάξεων.

Στην παρούσα εργασία σκοπεύουμε να μελετήσουμε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες η πολιτική των Ενεργών Γηρατειών είναι σε θέση να βοηθήσει στην ανάκαμψη του ασφαλιστικού συστήματος το οποίο στα περισσότερα κράτη μέλη έχει κλυδωνιστεί ως αποτέλεσμα της δημογραφικής γήρανσης αλλά και των ανεπαρκών μεταρρυθμίσεων που έχουν γίνει στον τομέα αυτό.

Η ΕΕ, από την αρχή της δημιουργίας της έχει θέσει ως στόχο την παροχή υψηλής κοινωνικής προστασίας στους πολίτες της, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν αποτελεί πρωτίστως μια Ένωση οικονομική. Έτσι το μεγάλο στοίχημα που διαμορφώθηκε εν τη εξέλιξη της είναι κατά πόσο αυτή η ανάπτυξη του Κοινωνικού Κράτους μπορεί να επηρεάσει θετικά την ανταγωνιστικότητα των κρατών-μελών ή έστω να μην επηρεάσει αρνητικά στην εξέλιξη της οικονομικής της ευημερίας και στην δημιουργία μιας οικονομικής αυτοκρατορίας¹.

Το γεγονός πως η δημογραφική γήρανση φαίνεται να είναι μη αναστρέψιμη όπως θα δούμε και κατά τη διάρκεια της εργασίας μας, καθιστά αδήριτη την ανάγκη για συνολική αλλαγή του τρόπου αντιμετώπισης της τρίτης ηλικίας. Και μόνο υπό αυτό το πρίσμα, των ολιστικών μεταρρυθμίσεων που δίνουν έμφαση στην διαρκή υποστήριξη των πολιτών και κατά συνέπεια των ηλικιωμένων είναι δυνατόν να ανακοπεί η κατολίσθηση του ασφαλιστικού συστήματος, στην ΕΕ.

Αυτός είναι και ο κύριος λόγος που επιλέξαμε να μελετήσουμε την πολιτική των Ενεργών Γηρατειών, η οποία και δημιουργήθηκε με σκοπό να παρουσιάσει ένα

¹Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001, σελ. 204.

ολοκληρωμένο πλάνο ένταξης της τρίτης ηλικίας στην κοινωνία, λαμβάνοντας υπόψιν τις μεταβολές που η άνοδος των ορίων θνησιμότητας και η δημογραφική γήρανση φέρουν.

Σε αυτό το σημείο θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε ότι ο Π.Ο.Υ ορίζει τα ενεργά γηρατειά ως «την διαδικασία ανάληψης ευκαιριών για υγεία, εμπλοκή στην ενεργό ζωή και ασφάλεια με στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων καθώς μεγαλώνουν»². Η αναβάθμιση αυτή της ποιότητας ζωής συνδέεται άρρηκτα τόσο με την δημιουργία γενικότερων υποδομών όπως είναι η προσβασιμότητα στις πόλεις, όσο και με την διατήρηση της καλής υγείας σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης ζωής. Όσον αφορά το συνταξιοδοτικό δικαίωμα, τα ενεργά γηρατειά καλούνται να απαντήσουν στο ολοένα και πιο φλέγον ερώτημα για το πως η συνεχής προσαρμογή των συντάξεων μπορεί να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται στις βιοτικές ανάγκες του συνταξιούχου.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο εστιάζουμε και το ενδιαφέρον μας με την συγκεκριμένη πολιτική, διότι λαμβάνει υπόψιν της σε μια πλήρη εφαρμογή της όλο το σύνολο της ζωής ενός ανθρώπου από τις αλλαγές που πρέπει να γίνουν στον σχεδιασμό των πόλεων, μέχρι προγράμματα ενεργοποίησης και κοινωνικής ένταξης/επανένταξης. Η δική μας επικέντρωση βέβαια, είναι η εφαρμογή της στο συνταξιοδοτικό σύστημα και η απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο είναι τα Ενεργά Γηρατειά σε θέση όχι μόνο να συντελέσουν στην διάσωση του ευρωπαϊκού ασφαλιστικού συστήματος αλλά και ταυτόχρονα υπό ποιες προϋποθέσεις μπορούν να διασφαλίσουν το ευρωπαϊκό κεκτημένο της ευμάρειας, έστω και σχετικής για τους πολίτες της Ένωσης.

Οι αλλαγές που η δημογραφική γήρανση επιφυλάσσει δεν περιορίζονται μόνο στον τομέα των συντάξεων αλλά και συγχρόνως της εργασίας. Η μείωση που υπολογίζεται πως θα υπάρξει στο ενεργό εργατικό δυναμικό μέχρι το 2030 είναι τόσο μεγάλη που προβλέπεται πως δεν θα υπάρχουν αρκετοί εργαζόμενοι για να καλύψουν τις θέσεις εργασίας. Επειδή παρά τις μικρές διαφορές στα επίπεδα γεννητικότητας το φαινόμενο αυτό δεν προβλέπεται να περιοριστεί σε κάποια από

²World Health Organization *Active Ageing, A Policy Framework*, Madrid 2002, σελ. 12

τα κράτη μέλη αλλά αντίθετα να επεκταθεί σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο και κατά συνέπεια την ΕΕ και την ευρωζώνη, η πολιτική της μετακίνησης του ενεργού δυναμικού δεν προβλέπεται να μπορέσει να καλύψει το ανθρώπινο έλλειμμα. Ταυτόχρονα, η μετανάστευση αν και μπορεί υπό προϋποθέσεις όπως θα δούμε να λειτουργήσει θετικά, δεν είναι ικανή λόγω των ιδιοτήτων της, (συχνή μετακίνηση πληθυσμού, δυσκολίες στην κοινωνική και εργασιακή ένταξη) να καλύψει το κενό που αφήνει η συνεχόμενη μείωση των γεννήσεων. Έτσι τα ενεργά γηρατειά και οι πολιτικές της μειούμενης απασχόλησης με παράλληλη συνταξιοδότηση αλλά και η αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης φαίνεται να είναι μονόδρομος³. Οι προϋποθέσεις που ένα τέτοιο σενάριο θα μπορούσε να λειτουργήσει θετικά θα εξεταστούν αναλυτικά και πάντα με γνώμονα την διατήρηση ενός υψηλού βιοτικού επιπέδου για τους πολίτες της Ένωσης.

Όσον αφορά το συνταξιοδοτικό που θα μας απασχολήσει στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, η ΕΕ παρόλο που τα ασφαλιστικά συστήματα υπάγονται στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, μέσα από την ΑΜΣ προτείνει διάφορους τρόπους εξορθολογισμού τους ώστε να συμβαδίζουν με την δημογραφική γήρανση. Ευέλικτες μορφές απασχόλησης για τους ηλικιωμένους, παράλληλη συνταξιοδότηση με εργασία, προώθηση της γυναικείας απασχόλησης, αποτελούν βασικούς στόχους επίτευξης για τα ευρωπαϊκά κράτη.

Παράλληλα, σε μια εποχή όπου πολλά από τα συνταξιοδοτικά συστήματα ειδικά διανεμητικού τύπου αντιμετωπίζουν προβλήματα επιβίωσης, η ΕΕ προχωράει σε μια απόφαση σταθμό και εισαγάγει με ημερομηνία έναρξης τον Ιούλιο του 2020, Πανευρωπαϊκά Ατομικά Συνταξιοδοτικά Προϊόντα (PEPP). Αν και αρχικά ο σχεδιασμός ήταν τα PEPP να εισαχθούν ταυτόχρονα σε όλα τα κράτη μέλη, λόγω της πανδημίας του COVID-19, η εφαρμογή τους θα γίνει σταδιακά στα επόμενα δύο χρόνια. Τα προϊόντα αυτά αντιμετωπίζουν τους συμμετέχοντες ως μικροεπενδυτές και στοχεύουν στη δημιουργία μακροεπενδύσεων οι οποίες θα αποφέρουν τεράστια κέρδη εντός της ΕΕ και θα βοηθήσουν την οικονομική

³ European Commission, *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, EU 2018

ανάκαμψή της, ενόψει και αναμενόμενης οικονομικής πτώσης λόγω της δημογραφικής γήρανσης.

Βασικό στοιχείο της λειτουργίας τους είναι πως θα έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά όπου και αν πωλούνται στην ΕΕ αλλά και θα μπορούν να μεταφέρονται κατά την μετακίνηση εργαζομένων σε άλλες χώρες της ΕΕ⁴. Πάροχοι PEPP μπορεί να είναι ασφαλιστικές εταιρείες, επικουρικά ταμεία, μεγάλες εταιρείες και άλλοι πάροχοι χρηματοπιστωτικών προϊόντων. Ο βασικός κίνδυνος όπως θα δούμε από την εφαρμογή τους, είναι ότι δημιουργούν τα εχέγγυα για την σταδιακή μετατόπιση του βάρους της κύριας σύνταξης από τα εθνικά συστήματα.

Τέλος θα γίνει μια περιγραφή του συνταξιοδοτικού προγράμματος Ρίστερ στη Γερμανία, το οποίο αν και παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τα PEPP φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στις ανάγκες των παραδοσιακά αποκλεισμένων από τα συστήματα ασφάλισης.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την Δημογραφία ως προσδιοριστικό παράγοντα των συντάξεων. Για την επιβίωση των ασφαλιστικών συστημάτων είναι αναγκαία η αύξηση του ενεργού εργατικού δυναμικού. Αφού μελετήσουμε τους λόγους της δημογραφικής πτώσης, θα προχωρήσουμε στην διερεύνηση των τρόπων αναπλήρωσης του εργατικού δυναμικού. Επειδή η άνοδος των γεννήσεων όπως θα δούμε, είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί, η στόχευση είναι η αναπλήρωση να συμβεί μέσα από πολιτικές ενεργοποίησης ομάδων που παραδοσιακά μαστίζονται από ανεργία. γυναίκες, άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, μακροχρόνια άνεργοι. Η αύξηση αυτή αναμένεται να συμβεί μέσα από προγράμματα συνεχούς εκπαίδευσης και μετεκπαίδευσης, επιλογές σε ημιαπασχόληση και ημισυνταξιοδότηση αλλά και γενικότερης βελτίωσης των συνθηκών εργασίας όπως είναι η εξάλειψη φαινομένων παρουσιασμού.

Η μετανάστευση τέλος, παίζει καθοριστικό ρόλο στην δημογραφική ανάταση, αν και όπως θα δούμε δεν μπορεί να αλλάξει σημαντικά την τάση αύξησης του

⁴<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2019/02/13/pensions-council-confirms-agreement-on-pan-european-pension-product/> 3/31/2020 12:39:47 PM

πληθυσμού, μιας και υπάρχει σύγκλιση του δείκτη γεννητικότητας των μεταναστών με αυτόν του κράτους υποδοχής.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα μελετήσουμε, τα ενεργά γηρατεία, τα οποία αποτελούν μια πολιτική που ουσιαστικά από τη μια προσπαθεί να δώσει λύση στο πρόβλημα που φέρνει η δημογραφική γήρανση στον τομέα της εργασίας και των συντάξεων, και από την άλλη βασίζεται ακριβώς σε αυτήν την παραδοχή πως οι ανάγκες των ηλικιωμένων αλλάζουν όσο ανεβαίνουν τα όρια θνησιμότητας.

Η άνοδος των ορίων θνησιμότητας όμως δεν μπορεί να εξετάζεται εκτός πλαισίου της βελτίωσης ποιότητας ζωής και από άποψη καλής υγείας κατά την γήρανση αλλά και στο πλαίσιο κάλυψης των προσωπικών αναγκών του ηλικιωμένου. Έτσι τα ενεργά γηρατεία δεν καλούνται απλά να απαντήσουν στο ερώτημα αν η ενεργοποίηση της τρίτης ηλικίας μπορεί να δώσει απάντηση στο ασφαλιστικό πρόβλημα της ΕΕ, αλλά και αν μπορεί να το κάνει με όρους τέτοιους που δεν υποσκάπτουν το ευρωπαϊκό κεκτημένο.

Κεφάλαιο 1

Το συνταξιοδοτικό σύστημα στην ΕΕ

Η έννοια της κοινωνικής ασφάλισης όπως την εννοούμε σήμερα καθιερώθηκε κατά βάση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αλλαγή του δημογραφικού τοπίου στην Ευρώπη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, υπήρξε ο κύριος λόγος για την ανάπτυξη της κοινωνικής ασφάλισης. Η μετάβαση από τον παραδοσιακό τύπο οικογένειας στην πυρηνική που έφερε η αστικοποίηση και η επέκταση των ορίων θνησιμότητας σε συγκερασμό με την ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης, δημιούργησαν άλλου τύπου ανάγκες κρατικής προστασίας και παρέμβασης, έτσι ώστε να αποφευχθεί η πλήρης φτωχοποίηση αλλά και εξαθλίωση της τρίτης ηλικίας⁵.

Η ανάγκη για υποστήριξη όμως των ηλικιωμένων δεν ήταν και δεν είναι μόνο εισοδηματική. Αλλά και σε επίπεδο φροντίδας και υποστήριξης των καθημερινών δραστηριοτήτων. Αυτήν την ανάγκη καλείται να καλύψει η κοινωνική πρόνοια, η οποία προσφέρεται μέσα από τρεις τρόπους την αγορά, η οποία υποστηρίζει τον ενήλικα μέσα από την εργασία και την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, την οικογένεια και το κράτος⁶.

Από την αρχή της δημιουργίας της ΕΕ υπάρχει συζήτηση για την εναρμόνιση των ασφαλιστικών συστημάτων των κρατών μελών με στόχο την δημιουργία ενός ενιαίου πλαισίου κοινωνικής προστασίας για όλους τους Ευρωπαίους πολίτες⁷. Οι μεγάλες διαφορές στην οικονομία μεταξύ Ευρωπαϊκού Βορρά και Νότου εκφράστηκαν ακόμα πιο έντονα κατά τη διάρκεια της κρίσης και οδήγησαν ειδικά για τις χώρες της Μεσογείου σε έντονο κοινωνικό ντάμπινγκ, την συνειδητή δηλαδή συρρίκνωση του επιπέδου κοινωνικής προστασίας και εργατικών αμοιβών σε μια χώρα προκειμένου είτε να προσελκυσθούν κεφάλαια είτε να εμποδιστεί η διαφυγή τους σε χώρες με φθηνότερο κόστος εργασίας [Σακελλαρόπουλος 1993].

⁵ Esping Andersen Gosta, *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού και της Ευημερίας*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2014, σελ. 235.

⁶ Esping Andersen Gosta, *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο Κοινωνικό Κράτος*, Διόνικος 2006, σελ. 55.

⁷ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική*, Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1993, σελ. 73

Πλέον η δημογραφική απειλή απαιτεί την αναθεώρηση των παραδοσιακών μοντέλων εργασίας και κύκλων ζωής έτσι ώστε να μπορέσει να υπάρξει συγκράτηση της συρρίκνωσης του ενεργού εργατικού δυναμικού. Η πολιτική των ενεργών γηρατειών που έχει υιοθετήσει η ΕΕ προωθεί τρεις κυρίαρχες τάσεις όσον αφορά το συνταξιοδοτικό:

- Η άνοδος των ορίων συνταξιοδότησης.
- Η αύξηση της απασχολησιμότητας
- Η ενίσχυση του 2^{ου} & 3^{ου} πυλώνα συνταξιοδότησης

Οι τάσεις αυτές θα μπορούσαν εν δυνάμει να αλλάξουν τις δυσοίονες προβλέψεις για το μέλλον της συνταξιοδοτικής ικανότητας των κρατών μελών σημαντικό όμως είναι η ΕΕ στην προσπάθειά της να περιορίσει τις οικονομικές απώλειες που φέρει η δημογραφική γήρανση, να μην θυσιάσει την ποιότητα ζωής των πολιτών και το ευρωπαϊκό κεκτημένο.

1.1 Οι προσπάθειες για την δημιουργία κοινού πλαισίου λειτουργίας για το ασφαλιστικό και η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού.

Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια αποτελεί κατοχυρωμένο δικαίωμα για τους πολίτες της ΕΕ, από τις απαρχές της δημιουργίας της, μέσα από τον Κοινωνικό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης (1961) και της ΕΕ (1989). Ενώ ταυτόχρονα η ΕΕ μέσα από την Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ και τις Συνθήκες που ακολούθησαν, προωθεί την ελεύθερη μετακίνηση εργαζομένων των κρατών μελών. Σε αυτό το πλαίσιο, αν και τα κράτη είναι υποχρεωμένα να παρέχουν συντάξεις στους πολίτες διατηρούν το δικαίωμα του τύπου και υπολογισμού της.

Παράλληλα, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της κινητικότητας μεταξύ των κρατών μελών αλλά και των τρίτων χωρών για λόγους εργασίας, η ΕΕ αποφάσισε να λαμβάνονται υπόψιν οι εισφορές των μετακινούμενων εργαζόμενων από όποια χώρα και αν εργάστηκαν, αλλά η σύνταξη να απονέμεται από την χώρα διαμονής. Η απόφαση αυτή πάρθηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο έπειτα από μια σειρά υποθέσεων όπου ουσιαστικά θεμελιώνει την ιδιότητα του ευρωπαϊού πολίτη (άρθρο

18, ΣΕΚ) και απαγορεύει τις διακρίσεις στις συντάξεις λόγω ιθαγένειας (άρθρο 12, ΣΕΚ)⁸.

Η πλειοψηφία των συνταξιοδοτικών συστημάτων στην Ένωση παρέχει σύνταξη από τρεις πηγές τη βασική δημόσια σύνταξη, τα επαγγελματικά ταμεία και την ιδιωτική ασφάλιση⁹. Η ραγδαία αύξηση των συνταξιούχων που οφείλεται στην δημογραφική γήρανση του πληθυσμού έχει οδηγήσει αναπόφευκτα στην αύξηση των εισφορών που πρέπει να παράσχει στο κράτος, το ενεργό εργατικό δυναμικό¹⁰.

Οι όποιες προσπάθειες σύγκλισης των μέτρων κοινωνικής προστασίας και δημιουργίας μιας κοινής κατεύθυνσης άσκησης κοινωνικής πολιτικής για τα κράτη μέλη, γίνεται μέσα από την Ανοιχτή Μέθοδο Συντονισμού (ΑΜΣ). Η ΑΜΣ ουσιαστικά αποτελεί μια μορφή μη δεσμευτικού δίκαιου, που προτείνει κατευθυντήριες στα μέλη, χωρίς όμως να απαιτεί την εφαρμογή των αποφάσεων της, μιας και ασχολείται με τομείς που βρίσκονται σε αποκλειστική εθνική ευθύνη, όπως είναι η παιδεία, η εργασία, η νεολαία και η κοινωνική πολιτική¹¹.

Η πρώτη εμφάνιση της ΑΜΣ έγινε το '90 σε μια προσπάθεια συντονισμού των διαδικασιών του Λουξεμβούργου, ενώ θεσπίστηκε με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβόνας το 2000,¹² όπου τέθηκαν οι στόχοι για την επόμενη δεκαετία. Στην ΑΜΣ συμμετέχουν η ηγεσία των κρατών μελών, ανάλογα με τη θεματολογία, εκπρόσωποι από Δήμους και Περιφέρειες αλλά και εκπρόσωποι της κοινωνίας των πολιτών¹³.

Στόχος τους είναι η επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής σύγκλισης μέσα από την δημιουργία κατευθυντήριων για τα κράτη μέλη, την ανάδειξη βέλτιστων πρακτικών μέσα από τον καθορισμό και την μέτρηση ποιοτικών και ποσοτικών δεικτών, την

⁸ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική*, Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1993, σελ. 374-377

⁹ ό.π.

¹⁰ ό.π.

¹¹ https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html?locale=el 11/3/2020 2:40 μμ

¹²ό.π. 11/3/2020 3:16 μμ

¹³ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος επιμ., *Η Κοινωνική Πολιτική της ΕΕ*, Διώνικος, Αθήνα 2011, σελ. 65

επικουρία στην κατάρτιση εθνικών και περιφερειακών στόχων αλλά και την αξιολόγηση της εφαρμογής των κατευθυντήριων¹⁴.

Στον τομέα των συντάξεων η ΑΜΣ εισήχθη το 2001 κατά τη διάρκεια του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Στοκχόλμης, όπου ενόψει των οικονομικών αλλαγών που έφερε στα κράτη μέλη η μετάβαση στο ευρώ, προάχθηκε ο εκσυγχρονισμός των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης με σκοπό την μεγιστοποίηση της οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας¹⁵.

Λίγους μήνες αργότερα στο Γκέντεμποργκ αποφασίζονται οι αρχές και στόχοι της ΑΜΣ, στον τομέα των συντάξεων. Έτσι πλέον ορίζεται το πλαίσιο που πρέπει να κινείται η ΑΜΣ για τις συντάξεις, σύμφωνα με το οποίο, οι συντάξεις πρέπει να αποδίδουν ένα επαρκές εισόδημα στους συνταξιούχους και να είναι προσβάσιμες σε όλους. Σύμφωνα με αυτή την κατεύθυνση άρχισαν σταδιακά να εισαγάγουν μέτρα όπως είναι η εθνική σύνταξη. Άλλος στόχος είναι η οικονομική βιωσιμότητα, όπου δίνεται έμφαση στην αύξηση της απασχόλησης, στην αύξηση του ενεργού εργατικού δυναμικού, στην καταπολέμηση της πρόωρης συνταξιοδότησης και στη συμμετοχή υποομάδων που παραδοσιακά δεν διεκδικούσαν σύνταξη όπως οι νοικοκυρές και καθηγητές ιδιαιτέρων. Σε αυτή την κατηγορία υπάγονται μέτρα όπως είναι και το εργόσημο που έχει εφαρμοστεί στη χώρα μας.

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει ο εκσυγχρονισμός των συνταξιοδοτικών συστημάτων ώστε να είναι ευέλικτα και να συμβαδίζουν με τις αλλαγές στην οικονομία και την δημογραφία, να χαρακτηρίζονται από διαφάνεια, ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα που θίγουν το μέλλον των συντάξεων και τέλος να προάγουν την ισότητα των φύλων. Ενδιαφέρον είναι πως ακριβώς σε αυτό το κομμάτι εμπίπτουν μεταρρυθμίσεις που έχουμε δει όπως είναι οι συντάξεις χηρείας που πλέον αποδίδονται και στα δύο φύλα¹⁶.

Συνοψίζοντας, η ΑΜΣ αποτελεί το εργαλείο μέσα από το οποίο η ΕΕ προσπαθεί να δώσει μια κοινή κατεύθυνση σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής με έντονη

¹⁴ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος επιμ., *Η Κοινωνική Πολιτική της ΕΕ*, Διόνικος, Αθήνα 2011, σελ. 65-386

¹⁵ ό.π.

¹⁶ ό.π.

οικονομική και κοινωνική διάσταση όπως είναι το ασφαλιστικό και η γήρανση¹⁷ που μελετάμε στην παρούσα εργασία. Παρόλη όμως την εισαγωγή της ΑΜΣ, οι ανισότητες που υπάρχουν ανάμεσα στα κράτη μέλη, συνεχίζουν να διογκώνονται μιας και δεν υπάρχει ενιαίο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, αλλά και ενιαίος τρόπος υπολογισμού των συντάξεων.

Ειδικά όσον αφορά την δημιουργία συνταξιοδοτικής πολιτικής στην ΕΕ, η ΑΜΣ μέσω της εμπλοκής εμπειρογνομόνων και κοινωνικών εταίρων, διασφαλίζει σε κάποιο βαθμό πως η κατάρτιση των εθνικών σχεδίων δράσης για το ασφαλιστικό, θα γίνεται τόσο βάσει των εθνικών αναγκών όσο και των σύγχρονων προτύπων που εκφράζονται μέσα από τις κατευθυντήριες της ΕΕ αλλά και των Παγκόσμιων Οργανισμών. Σε αυτό το σημείο θεωρούμε σκόπιμο να συμπληρώσουμε, πως ακριβώς αυτό ενδέχεται να είναι και ένα από τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ΑΜΣ, η αδυναμία δηλαδή των εμπλεκόμενων φορέων να αποτινάξουν την ιδεολογικοπολιτική τους οπτική και να αναζητήσουν νέες εξατομικευμένες λύσεις για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το κάθε κράτος μέλος¹⁸.

Το επόμενο βήμα στην προσπάθεια της ΕΕ να προσδώσει μια κοινή κατεύθυνση στην κοινωνική πολιτική των κρατών μελών, είναι η σύσταση με απόφαση του Συμβουλίου (2000) της Επιτροπής Κοινωνικής Προστασίας (ΕΚΠ), η οποία επίσης έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και προκρίνει την συνεργασία μεταξύ των χωρών της ΕΚ¹⁹. Η ΕΚΠ αν και ιδρύθηκε με σκοπό να συνδράμει στο έργο της ΑΜΣ, και είχε υπ' ευθύνη της την αξιολόγηση των μεταρρυθμίσεων σε θέματα απασχόλησης και οικονομικής πολιτικής, δεν κατάφερε να εκπληρώσει τους στόχους της, κυρίως λόγω της μεταστροφής της πολιτικής των κρατών μελών που διχάστηκαν, απέναντι στο κατά πόσο οι εθνικές στρατηγικές θα πρέπει να στοχεύουν στην διαρκή αναβάθμιση του κοινωνικού τους κράτους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η ΕΚΠ, να μην καταφέρει να συνεργαστεί επαρκώς στο πλαίσιο της Στρατηγικής 2020 με την

¹⁷ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος επιμ., *Η Κοινωνική Πολιτική της ΕΕ*, Διόνικος, Αθήνα 2011, σελ. 67-142

¹⁸ ό.π.

¹⁹ ό.π.

Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής που έχει υπό την αρμοδιότητά της το συνταξιοδοτικό, αλλά να περιοριστεί στην συνεργασία της με την Επιτροπή Απασχόλησης²⁰.

1.2 Προς ένα Πανευρωπαϊκό Ατομικό Συνταξιοδοτικό Προϊόν

Η ΕΕ φάνηκε να δίνει ιδιαίτερο βάρος στις επικουρικές/επαγγελματικές συντάξεις ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι οποίες και θεωρεί πως είναι υψίστης σημασίας για την επίδοση κινήτρων για την διακίνηση των εργαζομένων. Στόχος ήταν η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς για τις επικουρικές και ατομικές συντάξεις²¹, προς αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκαν ανά τα χρόνια και εκθέσεις της ΕΕ αλλά και Παγκόσμιων Οργανισμών (World Bank, OECD). Τα επικουρικά ταμεία όπως φάνηκε από τις εκθέσεις δεν μπορούσαν να αποδώσουν ικανοποιητικά κίνητρα στους εργαζόμενους, εξαιτίας των διαφορών που υπήρχαν στα κράτη μέλη σε επίπεδο νόμων σε φορολογία και παροχές.

Το επόμενο σημαντικό στάδιο αναφορικά με τις επικουρικές συντάξεις ήρθε το 2003, όπου η ΕΕ προσπάθησε να δημιουργήσει εκ νέου ένα κοινό πλαίσιο λειτουργίας τους μέσα από την Οδηγία 200/41/EK που ευνοούσε την απελευθέρωση των χρηματοπιστωτικών προϊόντων και την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων²². Την σημασία της λειτουργίας όλων των φορέων ασφαλιστικής κάλυψης κάτω από ένα πλαίσιο διαφάνειας, σταθερότητας ως προς τους κανόνες που τα διέπουν και επενδυτικής σύνεσης, θα την δούμε εκτενέστερα και σε επόμενο στάδιο.

Η σημασία της συγκεκριμένης Οδηγίας είναι διττή. Από τη μία, ήταν το πρώτο βήμα για την δημιουργία μιας ευρωπαϊκής αγοράς για τα επαγγελματικά ταμεία και από την άλλη για την δημιουργία μιας ενοποιημένης Ένωσης στο πεδίο της άσκησης συνταξιοδοτικής πολιτικής. Όμως η Οδηγία αυτή είχε περιορισμένο βεληνεκές, μιας και περιοριζόταν στον 2^ο πυλώνα αλλά και απευθυνόταν μόνο στα

²⁰ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος επιμ., *Η Κοινωνική Πολιτική της ΕΕ*, Διόνικος, Αθήνα 2011, σελ. 147-380

²¹ ό.π.

²² ό.π.

κράτη μέλη που είχαν συστήματα κεφαλαιοποιητικού χαρακτήρα²³, μιας και τα διανεμητικά εξαρτώνται άμεσα από την δημογραφική αναπλήρωση και όχι από τον επενδυτικό σχεδιασμό.

Η «επανάσταση» στον τρόπο που αντιμετωπίζει η ΕΕ τις συντάξεις, έρχεται ουσιαστικά με τον Κανονισμό 2019/1238²⁴, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, όπου ουσιαστικά αποφασίζεται σε μια κρίσιμη στιγμή για το μέλλον της Ένωσης, εν μέσω Brexit και μια σαφής στροφή των κρατών μελών προς τον οικονομικό αμυντισμό, η δημιουργία πανευρωπαϊκού ατομικού συνταξιοδοτικού προϊόντος (PEPP). Μάλιστα η ίδια η ΕΕ τονίζει πως ένας από τους κύριους λόγους που προχώρησε στην έκδοση του Κανονισμού είναι η μεταφορά σε χώρες της ΕΕ κορυφαίων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων λόγω της αποχώρησης της Μ. Βρετανίας από την ΕΕ [3.10 2019/1238].

Πιο συγκεκριμένα, το 2017, η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΕΟΚΕ), εξέδωσε την γνωμοδότηση 2017/0143 (COD) και βασιζόμενη πάνω στα άρθρα 114 και 304 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποστήριξε την δημιουργία PEPP, σύμφωνα με τον προτεινόμενο κανονισμό που τελικά υιοθετήθηκε το 2019²⁵. Η απόφαση πάρθηκε υπό μορφή κανονισμού για να είναι άμεσα εφαρμοστέα και έτσι ώστε να μην χρειαστεί να εισαχθεί και να παραμετροποιηθεί σύμφωνα με το δίκαιο των κρατών μελών [2.2 2019/1238].

Η ΕΕ στήριξε την απόφασή της να προχωρήσει στην δημιουργία των PEPP στην μεγάλη αποταμιευτική δυναμική των νοικοκυριών της ΕΕ. Στόχος της είναι να μετακινήσει την δυναμική αυτή, από τις βραχυπρόθεσμες καταθέσεις στα PEPP. Έτσι θεωρεί πως ενόψει των αλλαγών που φέρει η δημογραφική ανισορροπία αλλά και η μετατόπιση της οικονομικής δραστηριότητας σε τρίτες χώρες λόγω των

²³ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος επιμ., *Η Κοινωνική Πολιτική της ΕΕ*, Διώνικος, Αθήνα 2011, σελ. 381

²⁴<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?qid=1584101866515&uri=CELEX:32019R1238>
17/3/2020 1:04 μμ

²⁵https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.081.01.0139.01.ELL&toc=OJ:C:2018:081:TOC 16/3/2020 2:55 μμ

τεχνολογικών εξελίξεων, οι πολίτες της Ένωσης θα καταφέρουν να διατηρήσουν ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο κατά το γήρας τους [1-4 2019/1238].

Με την εισαγωγή των PEPP η ΕΕ ουσιαστικά προσπαθεί να απευθυνθεί στους μετακινούμενους ευρωπαίους εργαζόμενους, που για το 2015 έφτασαν τα 1,3 εκ. Παράλληλος στόχος της είναι η αύξηση των εξωτερικών επενδύσεων, δημιουργώντας μακροπρόθεσμες επενδυτικές ευκαιρίες. Οι τρόποι επενδύσεων των κεφαλαίων των PEPP έχουν άμεση σύνδεση με τους στόχους της ΑΜΣ αλλά και των κανονισμών των ΗΕ για πιο διαφανείς διαδικασίες αλλά και λαμβάνοντας υπόψιν τα SDIs [5-7 2019/1238].

Όπως προαναφέραμε, τα κράτη μέλη διαθέτουν εντελώς διαφορετικό πλαίσιο για τις επικουρικές συντάξεις, κάτι που σημαίνει πως η επιρροή που θα έχουν τα PEPP στην οικονομία και στο επίπεδο ζωής διαφέρει. Ταυτόχρονα, οι επενδύσεις που θα γίνουν από την Ένωση Κεφαλαιαγορών θα γίνονται σε ένα μεγάλο εύρος ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως μεγέθους αλλά και παράλληλα σε δημόσια έργα. Από αυτό βλέπουμε πως θα υπάρξει άμεση σύνδεση της επενδυτικής δραστηριότητας με την οικονομική άνθιση των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων [8-14 2019/1238]. Αν και σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε πως δεν διευκρινίζεται με σαφήνεια, κάτι που επεσήμανε και η ΕΟΚΕ στην γνωμοδότησή της, κατά πόσο οι επενδύσεις αυτές που θα γίνονται με ευρωπαϊκό κεφάλαιο, θα παραμείνουν αυστηρά εντός ορίων της Ένωσης.

Τα PEPP είναι ουσιαστικά συνταξιοδοτικά προϊόντα κεφαλαιοποιητικού χαρακτήρα, για την ομαλή και διαφανή λειτουργία τους η ΕΕ έχει δημιουργήσει μια σειρά κανονισμών. Οποιοσδήποτε πάροχος του πρώτου πυλώνα, αποκλείεται από την έκδοσή τους, όπως και όσοι λειτουργούν αναδιανεμητικά ή δεν μπορούν να εγγυηθούν την ασφάλεια και την πληρωμή των συντάξεων βάση της καταστατικής λειτουργίας τους. Για αυτόν τον σκοπό, σύμφωνα με την Οδηγία 2016/2341, λειτουργούν σε εθνικό επίπεδο, Ιδρύματα Επαγγελματικών Συνταξιοδοτικών Παροχών (Ι.Ε.Σ.Π.), τα οποία και θα εποπτεύονται από την Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων (Ε.Α.Ε.Σ.), ενώ ταυτόχρονα θα είναι καταγεγραμμένα στο ειδικό μητρώο που θα δημιουργηθεί για αυτόν τον σκοπό.

Τα PEPP χωρίζονται σε δυο βασικές κατηγορίες, σε αυτά που έχουν εγγυημένη απόδοση, είναι σταθερά και κάνουν επενδύσεις χαμηλού ρίσκου και σε αυτά που

δεν έχουν εγγυημένη απόδοση και διοχετεύουν το κεφάλαιό τους σε επενδύσεις υψηλού ρίσκου, οι οποίες ενδέχεται να έχουν και υψηλές αποδόσεις.²⁶

Η πρόθεση όμως είναι να έχουν εξατομικευμένο χαρακτήρα για αυτόν το λόγο παράγοντες όπως η εξοικείωση του επενδυτή με τέτοιου είδους προϊόντα, το μαθησιακό του επίπεδο, το οικονομικό του επίπεδο αλλά και το αν αποτελεί μέρος ή όχι ομάδας στόχου είναι καθοριστικοί παράγοντες για το είδος του PEPP, που θα ενταχθεί²⁷.

Η Ε.Α.Ε.Σ. φαίνεται να δίνει ιδιαίτερη σημασία στην προσβασιμότητα σε όλες τις πληροφορίες σχετικά με τα PEPP, οι οποίες δεν θα είναι μόνο αναρτημένες στο διαδίκτυο αλλά και παράλληλα θα είναι εύκολα κατανοητές σε όλους μέσα από μια σειρά ηλεκτρονικών εφαρμογών όπως οι διαδραστικές ερωτοαπαντήσεις, βίντεο ακόμα και δυνατότητες gaming, ευελπιστώντας έτσι να αυξήσει την σχέση εμπιστοσύνης για τους καταναλωτές, οι οποίοι στην ουσία εισέρχονται στον ρόλο του μικροεπενδυτή στην προσπάθεια δημιουργίας μιας πανευρωπαϊκής αγοράς επενδυτικών, συνταξιοδοτικών προγραμμάτων²⁸.

Οι ασφαλισμένοι στα PEPP, έχουν το δικαίωμα όχι μόνο να μεταφέρουν το πρόγραμμά τους σε όποια ευρωπαϊκή χώρα διαμένουν, αλλά και ταυτόχρονα να το αλλάζουν χωρίς κάποια επιβάρυνση ή δέσμευση, ανά πάσα στιγμή ώστε να καλύπτει τις ανάγκες τους, εκτός και αν μέρος του συμβολαίου που συνάπτουν είναι η κατ' ελάχιστον παραμονή στο πρόγραμμα για πέντε έτη²⁹.

1.2.1 Κριτική στα PEPP

Προσπαθώντας να αναλύσουμε την θετική ή αρνητική επίδραση που αναμένεται να έχουν τα PEPP στον κοινωνικό ιστό, θα θέλαμε να συμπληρώσουμε πως αν και φαίνεται να υπάρχει οδηγία για πλήρη ενημέρωση των ασφαλισμένων

²⁶ EIOPA, *Consultation Paper on the proposed approaches and considerations for EIOPA's Technical Advice, Implementing and Regulatory Technical Standards under Regulation (EU) 2019/1238 on a Pan-European Personal Pension Product (PEPP)*, Frankfurt 2019, σελ. 9-37

²⁷ ό.π.

²⁸ ό.π.

²⁹ ό.π.

για τις ρήτρες αποδέσμευσης και ακύρωσης, σε μια οικονομία που η εργασιακή ασφάλεια ανήκει στο παρελθόν και η νέα εργασιακή πραγματικότητα θέλει τους εργαζομένους να αλλάζουν κατά συχνά διαστήματα όχι μόνο εργασία αλλά και είδος εργασίας, μια τέτοια πολιτική μπορεί να αποτελέσει ανασταλτικό παράγοντα για την συμμετοχή.

Η παραμονή για πέντε έτη μπορεί να είναι εφικτή για μερίδες επαγγελματιών όπως είναι οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά στον ιδιωτικό τομέα, σπάνια μπορεί ο εργαζόμενος να εξασφαλίσει την μακροχρόνια παραμονή του. Έτσι τα προγράμματα που τον δεσμεύουν μακροχρόνια μπορεί να λειτουργήσουν ανασταλτικά ως προς την επιλογή της ένταξής του στα PEPP. Είναι αναγκαίο λοιπόν να υπάρξει πληθώρα προγραμμάτων που να μπορούν να εγγυηθούν στον εργαζόμενο πως ουσιαστικά δεν θα αναγκαστεί να «τιμωρηθεί» χάνοντας το κεφάλαιό του, σε περίπτωση ανεργίας, αλλά θα του παρέχουν την επιλογή άμεσης διακοπής, δίχως κυρώσεις. Με την προϋπόθεση βέβαια πως το κεφάλαιο που έχει επενδύσει στα PEPP και το ποσοστό που αναλογεί στην μελλοντική του σύνταξη θα παραμείνει ασφαλές, μέχρι την στιγμή της συνταξιοδότησής του. Όπου δεν έχει καταφέρει να συγκεντρώσει ικανοποιητικό κεφάλαιο για χορήγηση σύνταξης, θα γίνει εφάπαξ επιστροφή.

Ταυτόχρονα ο κανονισμός λειτουργίας των PEPP αναφέρει πως σε περίπτωση μετακίνησης σε άλλο φορέα ή λύσης του συμβολαίου, ο πάροχος πρέπει να τον αποζημιώσει με τέτοιο τρόπο που δεν είναι επιβλαβής ούτε για τον ίδιο, ούτε για τον άλλο πάροχο αλλά και ούτε για τον συμβαλλόμενο, αλλά και για τους άλλους συμβαλλόμενους του φορέα. Ερωτήματα λοιπόν τίθενται για την προτεραιότητα που θα δώσουν οι πάροχοι κατά την αποζημίωση αυτή. Καθώς, τυχόν περιστατικά κατά τα οποία οι συμβαλλόμενοι χάνουν μεγάλο μερίδιο του κεφαλαίου τους, χάριν της αποζημίωσης των άλλων μερών, θα δημιουργήσουν προβλήματα αξιοπιστίας για τα PEPP³⁰.

Η Επιτροπή τονίζει πως πρέπει να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο όπου θα καθορίζεται το ανώτατο όριο αποζημίωσης σε περίπτωση μετακίνησης σε άλλο

³⁰ ό.π.

πάροχο, το οποίο δεν πρέπει να ξεπερνάει το 1,5%, ενώ ταυτόχρονα σε περίπτωση θανάτου του δικαιούχου οι κληρονόμοι του πρέπει να είναι σε θέση να κάνουν άμεση εκταμίευση χωρίς κυρώσεις [4.9-10 2019/1238].

Ταυτόχρονα, σημαντικό ρόλο για την επιτυχία του εγχειρήματος παίζουν όπως αναφέρεται στον Κανονισμό η αντιμετώπιση από τα κράτη μέλη των PEPP με την ίδια φορολογική πολιτική όπως και των εθνικών τους συστημάτων. Παράλληλα η ΕΟΚΕ προτρέπει τα κράτη μέλη αλλά και τους πάροχους PEPP να δημιουργήσουν κίνητρα και προγράμματα προσβάσιμα σε όλους ώστε τα PEPP να μην περιοριστούν στους μετακινούμενους εργαζόμενους και στους αυτοαπασχολούμενους αλλά να μπορούν να απευθυνθούν σε μια μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού, συγκεκριμένων των χαμηλότερων εισοδημάτων. [4.11 2019/1238].

Η εφαρμογή των PEPP που έχει ήδη ξεκινήσει σε κάποιες χώρες, αποτελεί ίσως το μεγαλύτερο βήμα που έχει κάνει η ΕΕ στην δημιουργία ενός κοινού ασφαλιστικού πλαισίου και ανταπόκρισης στους κινδύνους που φέρει η δημογραφική αλλαγή, ειδικά για τα κράτη μέλη που λειτουργούν με διανεμητικά συστήματα. Παρόλο που η ΕΕ προσπαθεί να τονίσει μέσα από τον Κανονισμό της πως τα PEPP, δεν αποτελούν παρά έναν συμπληρωματικό τρόπο απόκτησης εισοδήματος για τους συνταξιούχους, είναι γεγονός πως ελλοχεύει ο κίνδυνος μείωσης των συντάξιμων αποδοχών που παρέχονται από το κράτος. Ειδικά μέσα στο πλαίσιο των πολλαπλών σταδίων ζωής που θα μελετήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, το οποίο και κανονικοποιεί την παρατεταμένη ανεργία. Όμως, η ίδια η φύση της ιδιωτικής ασφάλισης, δεν αποτελεί ένα μέτρο που μπορεί να απευθυνθεί σε όλους. Ομάδες που παραδοσιακά κινδυνεύουν να σημειώσουν υψηλά επίπεδα φτώχειας στην τρίτη ηλικία, όπως οι γυναίκες που συχνά είναι ανασφάλιστες ή απασχολούνται με ευέλικτες μορφές εργασίας, αλλά και γενικότερα όσοι έχουν χαμηλά εισοδήματα, αν και τονίζεται πως πρέπει να συμπεριληφθούν δεν φαίνεται να υπάρχει ένα εκ των προτέρων σχέδιο ισότιμης ένταξής τους.

Το μεγάλο ερώτημα που δημιουργείται, λοιπόν, είναι κατά πόσο η ΕΕ είναι διατεθειμένη όχι μόνο να θέσει το πλαίσιο των κανόνων λειτουργίας των PEPP, αλλά και ταυτόχρονα να εγγυηθεί την απόδοσή τους, σε περίπτωση αποτυχίας του

εγχειρήματος, ώστε οι μικροεπενδυτές να μην χάσουν το μελλοντικό τους εισόδημα.

Η ειδοποιός διαφορά του εγχειρήματος σε σχέση με τα μέχρι τώρα επαγγελματικά ταμεία, ή και τις ασφαλιστικές εταιρείες είναι πως τα PEPP είναι σχεδιασμένα να λειτουργήσουν σε μακροοικονομικό επίπεδο, σε αντίθεση με τον ιδιωτικό τομέα που λειτουργεί στη βάση των οικονομικών κύκλων³¹. Έτσι είναι καθοριστικής σημασίας να υπάρξει εγγύηση από την ΕΕ ότι τα PEPP δεν θα είναι έρμαιο της αγοράς και των αλλαγών που μπορεί να επιφέρει μια κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, παρά το γεγονός πως σε σχέση με τα εθνικά συστήματα ασφάλισης έχουν σκοπό το κέρδος.

Για αυτό και ιδιαίτερη σημασία έχει η λειτουργία τους να μην επηρεάσει τα εθνικά συστήματα ασφάλισης και να μην γίνει πλήρης μεταστροφή σταδιακά προς την ιδιωτική ασφάλιση, παρά τις διαβεβαιώσεις της ΕΕ, για το αντίθετο. Ας μην ξεχνάμε το παράδειγμα της Αμερικής όπου η ιδιωτικοποίηση τόσο των συντάξεων, όσο και του συστήματος υγείας είναι πλήρης, και η δαπάνη παροχής υπηρεσιών υγείας είναι περίπου στο 16%³², δηλαδή σχεδόν διπλάσια από ότι στις χώρες της ΕΕ που η περίθαλψη γίνεται κατά βάση από κρατικούς φορείς. Ενώ ταυτόχρονα είναι συχνό φαινόμενο οι ηλικιωμένοι να μην λαμβάνουν σύνταξη είτε λόγω της αποτυχίας τους να επενδύσουν σε ασφαλιστικά προγράμματα, είτε λόγω της αποτυχίας των ασφαλιστικών προγραμμάτων να είναι βιώσιμα.

Επίσης, η όλη σύλληψη βασίζεται στην καπιταλιστική ηθική της αποταμίευσης και της επανεπένδυσης. Αυτό αυτόματα αποκλείει ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού αλλά και μεταφέρει μέρος των ευθυνών από το κράτος στον ίδιο τον ασφαλισμένο. Έτσι, ελλοχεύει διπλός κίνδυνος. Από την μια το κράτος, πιεσμένο από την έλλειψη της δημογραφικής αναπλήρωσης του ενεργού δυναμικού και βασισμένο στην διάδοση των PEPP, να προχωρήσει σε μειώσεις συντάξεων, πιστεύοντας πως το ποσό αυτό θα αναπληρωθεί και από την άλλη, η ίδια η

³¹ Γιάννης Δαφέρμος, Χρίστος Παπαθεοδώρου, *Η συμβολή του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην οικονομική μεγέθυνση*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα 2013, σελ. 28.

³² Patrick Love Edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ.

φιλοσοφία της συμμετοχής στα PEPP με τη μορφή επενδύσεων, να αποκλείσει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού και να αυξήσει τις εισοδηματικές ανισότητες.

1.3 Ευέλικτη Εργασία-Ευέλικτη Συνταξιοδότηση

Όπως είδαμε, η ΕΕ μέσα από την ΑΜΣ προωθεί διάφορες πολιτικές στον τομέα των συντάξεων, οι οποίες σχετίζονται με την γενικότερη πολιτική της σχετικά με τα ενεργά γηρατειά. Μια από τις κυριότερες αλλαγές που σχετίζονται με τον πρώτο πυλώνα είναι η σταδιακή αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης, τα οποία σε πολλά κράτη μέλη ανέρχονται στα 67 έτη και αναμένεται να σημειώσουν μέχρι το 2030 περαιτέρω, ανοδική τάση.

Ταυτόχρονα, προωθούνται και οι ευέλικτες μορφές απασχόλησης, σαν έναν τρόπο μείωσης της ανεργίας σε όλα τα ηλικιακά γκρουπ, αλλά και σε όσους πλησιάζουν τα συντάξιμά τους χρόνια. Όμως, σύμφωνα με έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2012), δεν είναι μόνο οι ευρωπαϊκοί θεσμοί που πιστεύουν πως η ημιαπασχόληση μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα για την παράταση της συνταξιοδότησης, αλλά και οι ίδιοι οι πολίτες της Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, σε έρευνα που έλαβε χώρα το 2011 σε πολίτες άνω των 55 ετών το 78% δήλωσαν, ότι δεδομένου πως είχαν τη δυνατότητα σταδιακής συνταξιοδότησης και περικοπής των ωρών της εργασίας τους, θα απέφευγαν την πρόωρη συνταξιοδότηση³³. Έτσι διαφαίνεται πως ένας συνδυασμός σύνταξης και συνέχισης της εργασίας, αντιμετωπίζεται με θετικό τρόπο από την πλειοψηφία των ευρωπαίων πολιτών.

Παρόλα αυτά, το 66% των πολιτών άνω των 55 πιστεύει πως είναι πιο προσοδοφόρο να συνταξιοδοτηθεί νωρίς³⁴, παρά να συνεχίσει να εργάζεται. Ιδιαίτερα κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης, οι συχνές αλλαγές που έγιναν στα συνταξιοδοτικά συστήματα πολλών χωρών που επλήγησαν, δημιούργησαν ένα κλίμα ανασφάλειας που προώθησε την πρόωρη έξοδο από την αγορά εργασίας. Από αυτό συμπεραίνουμε ότι σημαντικό ρόλο παίζει στην επιτυχία των πολιτικών αυτών

³³ Eurofound (2016), *Extending working lives through flexible retirement schemes: Partial retirement*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, σελ. 7-67

³⁴ ό.π.

η ισχυρή σχέση εμπιστοσύνης. Όμως, για να επιτευχθεί αυτή η σχέση πρέπει να υπάρχει σχετική ομοιογένεια ανάμεσα στον πληθυσμό, κάτι που είναι πιο δύσκολο σε χώρες που έχουν έντονη πολυπολιτισμικότητα και είναι πολυπληθείς μιας και στερούνται την απαραίτητη συνοχή³⁵.

Η σχέση αυτή εμπιστοσύνης στα κράτη μέλη της ΕΕ υπήρξε ιδιαίτερα υψηλή μέχρι και την αρχή της κρίσης το 2007, όπου η εμπιστοσύνη στην ΕΕ άρχισε να κλονίζεται, θέτοντας έτσι σε αμφισβήτηση τόσο τα ιδανικά της όσο και τα κεκτημένα της. Σε αυτό το σημείο κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε πως η μεταστροφή αυτή προκάλεσε μια σειρά από διαμάχες και ερωτηματικά για το πόσο οι πολιτικές της Ένωσης καταφέρνουν να αναγνωριστούν ως τέτοιες από τους ίδιους τους πολίτες της³⁶. Αυτή η απώλεια εμπιστοσύνης επηρεάζει αρνητικά και δημιουργεί στρεβλώσεις στην διαμόρφωση των κατάλληλων πολιτικών που σχετίζονται τόσο με την υπογεννητικότητα που μαστίζει την ΕΕ αλλά και την διάθεση των ίδιων των πολιτών να συνεισφέρουν στην επίλυση των προβλημάτων του ασφαλιστικού συστήματος στα κράτη μέλη που απαρτίζουν την Ένωση.

Η ασυνέχεια των πολιτικών της ημιαπασχόλησης και της ημισυνταξιοδότησης αντικατοπτρίζεται και στο ότι σε πολλές χώρες της ΕΕ και κατά κύριο λόγο στις Βαλκανικές και πρώην Σοβιετικές, δεν υπάρχει μέχρι στιγμής πρόβλεψη για μερική συνταξιοδότηση ή σε άλλες είναι ιδιαίτερα περιορισμένη και καλύπτει μερικούς κλάδους, όπως επαγγέλματα του μπλε κολάρου και ιατρικά επαγγέλματα. Η ενσωμάτωση του μέτρου αυτού ως ένα ολικό ή μερικό μέτρο με στόχευση σε συγκεκριμένους εργαζόμενους είναι μέρος της εθνικής πολιτικής μιας χώρας. Βλέπουμε όμως πως κατά κανόνα οι χώρες που έχουν κεφαλαιοποιητικά συστήματα έχουν ανεπτυγμένο και τον δεύτερο πυλώνα, ενώ συνηθίζεται να επισυνάπτουν συμφωνίες ανά κλάδο ή ακόμα και εταιρία³⁷. Υπό το πρίσμα της εφαρμογής των PEPP, θα έχει ενδιαφέρον να δούμε στο μέλλον αν και σε ποιο βαθμό η επαγγελματική ασφάλιση μπορεί να λειτουργήσει σε συνδυασμό με την

³⁵ Tony Judt, *Τα δεινά που μαστίζουν τη Χώρα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σελ. 80-82.

³⁶ Jean-Claude Barbier, *The state of social Europe, Social Europe, a dead end*, DJOF, Copenhagen. 2015, σελ. 3.

³⁷ Eurofound (2016), *Extending working lives through flexible retirement schemes: Partial retirement*, Publications Office of the European Union, Luxembourg σελ. 12-20

σταδιακή συνταξιοδότηση, ως μέτρο που ευνοεί την αύξηση της απασχόλησης στην τρίτη ηλικία.

Παρόλες τις δυνατότητες που έχει η μερική απασχόληση να αυξήσει το ενεργό εργατικό δυναμικό και κατά συνέπεια να λύσει το πρόβλημα τις ανισορροπίας των εισφορών που μαστίζει ιδιαίτερα τα διανεμητικά συστήματα, υπάρχει κίνδυνος να έχει τα αντίθετα αποτελέσματα για τα δημόσια έσοδα. Πιο συγκεκριμένα, το κόστος της σύνταξης, έστω και μειωμένης, σε συνδυασμό με τις μειωμένες εισφορές και τις φοροελαφρύνσεις που ασκούν τα κράτη μέλη με στόχο την προώθηση του μέτρου, αν δεν συνδυαστεί με αύξηση της απασχόλησης, δημιουργεί ελλείμματα για τα κράτη μέλη³⁸.

Η εμπειρία από τα κράτη που έχει εφαρμοστεί το μέτρο δείχνει πως η επιτυχία του εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Κατ' αρχάς σημαντικό είναι όχι μόνο να επιλέγουν οι εργαζόμενοι έναν συνδυασμό μειωμένης απασχόλησης και σύνταξης αλλά και να παραμένουν στην εργασία τους πέραν των ορίων συνταξιοδότησης. Σύμφωνα με την έρευνα του EUROFOUND, χώρες που εφαρμόζουν το μέτρο αυτό για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να επιτύχουν. Παράλληλα, σημασία έχει η προσέλκυση όχι μόνο ατόμων που θα συνέχιζαν την εργασία τους, αλλά και αυτούς που η υγεία ή οι υποχρεώσεις τους δεν τους επιτρέπουν πολύωρη απασχόληση³⁹. Για να επιτευχθεί ο απαιτούμενος βαθμός συμμετοχής δεν είναι σημαντικό μόνο να γίνει ελκυστικό για τους εν δυνάμει συνταξιούχους αλλά και για τους εργοδότες, οι οποίοι καλούνται όχι μόνο να αντικαταστήσουν τις ώρες της μειωμένης απασχόλησης με νέες προσλήψεις, αλλά και να αλλάξουν την νοοτροπία τους σχετικά με την απασχόληση των 55+ ώστε να ελαττωθεί η ανεργία σε αυτήν την ηλικιακή κατηγορία.

Ένας ακόμα παράγοντας που επηρεάζει την λήψη της απόφασης για πρόωρη και ολική συνταξιοδότηση είναι η καλή υγεία των εργαζομένων, η οποία ενδέχεται να επηρεάζεται ακόμα περισσότερο από το είδος του επαγγέλματος που ασκεί ο

³⁸ Eurofound (2016), *Extending working lives through flexible retirement schemes: Partial retirement*, Publications Office of the European Union, Luxembourg σελ. 28

³⁹ ό.π.

εργαζόμενος⁴⁰. Έρευνες μάλιστα έχουν δείξει πως όσο χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο έχει ο εργαζόμενος τόσο δυσκολεύεται να αλλάξει εργασία ακόμα και αν επηρεάζει αρνητικά την υγεία του. Έτσι για να μπορέσουν να λειτουργήσουν τα ενεργά γηρατειά ως προς την προέκταση του χρόνου εργασίας, είναι αναγκαία η αλλαγή της νοοτροπίας για την υγεία στον εργασιακό χώρο⁴¹.

Πιο συγκεκριμένα, μέτρα που αφορούν την τήρηση των κανόνων υγείας πρέπει να προωθηθούν από τις Κυβερνήσεις των κρατών μελών, σε συνδυασμό με την εκ περιτροπής εκτέλεση εργασιών που καταπονούν το σώμα, την αλλαγή των ασχολιών ανάλογα με την προσωπική υγεία του εργαζόμενου, τα συχνά διαλείμματα και την αλλαγή νοοτροπίας περί ποσοτικής και ποιοτικής παραγωγικότητας. Ταυτόχρονα, αναγκαία είναι η εξάλειψη του φαινομένου του παρουσιασμού (presenteeism), όπου ο εργαζόμενος αναγκάζεται να εργαστεί ενώ αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας. Ο παρουσιασμός έχει συνέπειες όχι μόνο ως προς την ποιότητα της εργασίας του εργαζόμενου, αλλά και προς την σχέση του με την εταιρεία του. Καταλήγοντας, η άσκηση παρουσιασμού όχι μόνο ενέχει μακροπρόθεσμους κινδύνους για την υγεία των εργαζομένων αλλά και υποσκάπτει τις σχέσεις με το εργασιακό περιβάλλον με αποτέλεσμα να υπάρχουν φαινόμενα πτώσης της παραγωγικότητας και εντάσεων μέσα στον εργασιακό χώρο⁴².

Επιπροσθέτως, η διατήρηση της καλής υγείας για το σύνολο του εργασιακού βίου συνεπάγεται ιδιαίτερα σημαντική μείωση στο κόστος περίθαλψης όσο το άτομο πλησιάζει στο τέλος της ζωής του σύμφωνα με τις προβλέψεις της ΕΕ. Η αύξηση των επιπέδων της καλής υγείας όχι μόνο είναι κρίσιμη για την άσκηση της πολιτικής των ενεργών γηρατειών αλλά και ταυτόχρονα είναι ικανά να μειώσουν

⁴⁰ EU-OSHA, Cedefop, Eurofound and EIGE (2017), *Joint report on Towards age-friendly work in Europe: a life-course perspective on work and ageing from EU Agencies*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, σελ. 10-30

⁴¹ ό.π.

⁴² ό.π.

σε τέτοιο βαθμό το κόστος των παροχών υγείας, που να προκύψει σημαντική βελτίωση στις οικονομίες των κρατών μελών⁴³.

Αυτό εξηγείται και από το γεγονός ότι τα επίπεδα καλής υγείας έχουν άμεσο συσχετισμό με τον βαθμό συμμετοχής των ηλικιωμένων σε καθημερινές δραστηριότητες (ADL), οι οποίες δείχνουν την ικανότητά τους να αυτοεξυπηρετούνται και να παραμένουν ενεργοί στο κοινωνικό σύνολο. (OECD, WHO)]. Ο βαθμός συμμετοχής σε καθημερινές δραστηριότητες επηρεάζεται σημαντικά από παράγοντες όπως η συνολική υγεία του ανθρώπου, η σχέση του με την οικογένεια αλλά και η οικονομική του κατάσταση. Ηλικιωμένοι οι οποίοι απασχολούνταν σε επαγγέλματα που συνεπάγονται μεγάλη σωματική κόπωση όπως τεχνίτες, έχουν αυξημένες πιθανότητες για μακροχρόνια προβλήματα υγείας αλλά και χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής.

Σύμφωνα με μελέτη του Γερμανικού Ινστιτούτου Γεροντολογίας (2010) υπάρχει άμεση συνάρτηση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και διατήρησης καλής λειτουργικής υγείας. Πιο συγκεκριμένα, αν και στη μέση ηλικία, οι διαφορές δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, για άτομα 70-85 ετών βλέπουμε ότι μόνο το 62% όσων έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο παραμένουν λειτουργικοί. Την ίδια στιγμή, το ποσοστό για όσους έχουν μεσαίο μορφωτικό επίπεδο είναι στο 74%, ενώ για όσους έχουν λάβει ακαδημαϊκή μόρφωση 82%. Με τη διαφορά δηλαδή μεταξύ χαμηλής και υψηλής να φτάνει το 20%. Συγχρόνως, υπάρχει και μεγάλη απόκλιση στην σωματική δραστηριότητα. Το 74% όσων έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο δεν ασχολείται με σωματικές δραστηριότητες, ενώ το ποσοστό για όσους έχουν μεσαίο είναι 54% και 37% για τους κατόχους Πανεπιστημιακής μόρφωσης⁴⁴.

Η ευεξία που φέρνει η σωματική άσκηση, αποτελεί σημαντικό παράγοντα αξιοπρεπούς γήρανσης. Όμως, συνδέοντας την με το επίπεδο μόρφωσης δεν μπορούμε να εξάγουμε ακριβή συμπεράσματα, αν δεν ληφθεί υπόψιν το είδος των

⁴³ European Commission, *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, EU 2018, σελ. 119

⁴⁴ Clemens Tesch-Roemer, *Active Ageing and Quality of Life in Old Age*, German Centre of Gerontology, Presentation at the Meeting of the UNECE Working Group on Ageing, Geneva, 21.-22. November 2011

εργασιών ακριβώς που σχετίζονται με το εκπαιδευτικό υπόβαθρο. Τα άτομα με χαμηλή μόρφωση τείνουν να απασχολούνται σε χειρωνακτικές εργασίες ή σε εργασίες με έντονη σωματική κόπωση. Έτσι είναι εύλογο τελειώνοντας την εργασία τους, να αφιερώνουν λιγότερο χρόνο σε σωματικές δραστηριότητες, καθώς και ότι μεγαλώνοντας, οι εργασίες αυτές θα έχουν άμεση επίπτωση στην υγεία τους και θα τους δημιουργήσουν χρόνιες παθήσεις, που θα τους περιορίσουν σωματικά σε σχέση με άτομα με λιγότερο επιβαρυσμένη υγεία.

Κλείνοντας, λοιπόν, θα θέλαμε να τονίσουμε πως για να επιτύχει το μέτρο και όχι μόνο να αυξηθεί με δίκαιους και βιώσιμους όρους για τους ηλικιωμένους ο χρόνος εργασίας αλλά και να γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να επηρεαστεί το δικαίωμα στην εργασία των νεότερων γενιών, είναι σημαντικό να σημειωθεί συνολική αύξηση της απασχόλησης. Η οποία θα μπορεί να ικανοποιήσει τις εργασιακές ανάγκες όλων των γενιών. Η ημιαπασχόληση ως μέτρο αύξησης του εργατικού δυναμικού για να λειτουργήσει με όρους οι οποίοι θα μπορούν να προσφέρουν ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο σε όλους τους πολίτες δεν μπορεί να είναι αναγκαστική ή να χρησιμοποιείται προσχηματικά για την μείωση της ανεργίας. Αντίθετα πρέπει να είναι επιλογή του εργαζομένου και ταυτόχρονα να υπάρχουν πολλές κλίμακες σε αυτήν ώστε να μπορεί να καλύψει τις ανάγκες του. Για να επιτευχθεί αυτό και να ενεργοποιηθεί εργασιακά η Τρίτη ηλικία, τα κράτη μέλη πρέπει να χτίσουν ένα ολικό σύστημα παράλληλης συνταξιοδότησης που να προσφέρει βιώσιμες προοπτικές στους εργαζομένους, βασισμένα στην μέχρι τώρα εμπειρία όπως παρουσιάζεται και στην ΑΜΣ.

Τέλος, επειδή ένα μεγάλο κομμάτι της επιτυχίας του μέτρου βασίζεται στην βούληση των εργοδοτών και τις αντιλήψεις τους όχι μόνο για τους μεγαλύτερους εργαζόμενους αλλά και για τους τρόπους που μπορούν να καλύψουν τις ανάγκες της επιχείρησής τους. Είναι αναγκαία λοιπόν, όχι μόνο η απόδοση κινήτρων αλλά και ταυτόχρονα η πολιτική πρωτοβουλία για την αλλαγή νοοτροπίας της ευρωπαϊκής κοινωνίας ως σύνολο.

1.4 Μπορεί να γίνει το «Riester Rente» η σύνταξη του μέλλοντος;

Όπως είδαμε η ΕΕ προωθεί τον δεύτερο πυλώνα μέσα από την δημιουργία των ΡΕΡΡ ενώ ταυτόχρονα δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις πολιτικές απασχόλησης για τους ηλικιωμένους αλλά και ταυτόχρονα στην μείωση της πρόωρης συνταξιοδότησης. Όμως, τα προγράμματα αυτά δεν καλύπτουν, τουλάχιστον με την τωρινή τους μορφή, όσους παραδοσιακά δεν έχουν πρόσβαση σε προγράμματα ασφάλισης ή δυσκολεύονται να διατηρήσουν συμπληρωματική ασφάλιση για μεγάλο χρονικό διάστημα. Άτομα με χαμηλό εισόδημα, άνεργοι που απασχολούνται κατά βάση προσωρινά και μετά επανέρχονται σε μακροχρόνια ανεργία αλλά και όσοι απασχολούνται με μαύρη εργασία, είναι δύσκολο να απασχοληθούν μέσω των πολιτικών που προαναφέραμε.

Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα απόδοσης κινήτρων συμπληρωματικής σύνταξης, μας έρχεται από την Γερμανία μέσα από το «Riester Rente», το οποίο και δύναται να καλύψει αυτές τις κατηγορίες. Το 2002 ο Ρίστερ, Υπουργός Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, εισήγαγε ένα μοντέλο συμπληρωματικής κρατικής ασφάλισης, που λειτουργεί όμως με τα πρότυπα των Ιδιωτικών Ασφαλιστικών. Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παράμετρος του προγράμματος είναι πως το ποσό των απολαβών μειώνεται αν ο συνταξιούχος, στο τέλος του εργασιμου βίου του, δηλώσει ως τόπο κατοικίας του χώρα εκτός της ΕΕ.

Το Ρίστερ όπως θα δούμε, αποτελεί μια εναλλακτική πηγή συνταξιοδότησης, βάση της οποίας είναι η ελεύθερη διέλευση μετακίνηση ανθρώπινου εργατικού δυναμικού εντός της ΕΕ και η παροχή ενός υψηλού επιπέδου διαβίωσης στους ευρωπαίους πολίτες. Με όλες τις ατέλειες που μπορεί να έχει η εφαρμογή του, αποτελεί ίσως τη σοβαρότερη προσπάθεια ρύθμισης του ασφαλιστικού, η οποία λαμβάνει υπόψιν τη δημογραφία, τις συχνές μετακινήσεις του εργατικού δυναμικού, αλλά και τα προβλήματα που προκύπτουν εξαιτίας της Παγκοσμιοποίησης, μέσα στο πλαίσιο όχι του κράτους αλλά της Ένωσης.

Βέβαια, υπάρχει και ο αντίλογος πως λειτουργεί ανισότιμα έναντι των μη Ευρωπαίων εργαζομένων, όμως ο προαιρετικός του χαρακτήρας, το καθιστά

ένα μέτρο με ξεκάθαρα ευρωπαϊκή στόχευση. Πιο συγκεκριμένα το Ρίστερ, απευθύνεται σε όλους όσους ζουν στην Γερμανία ανεξαρτήτως αν εργάζονται ή όχι. Οι εισφορές ξεκινούν από 60€ μηνιαίως, κάτι που το καθιστά προσβάσιμο στο σύνολο του πληθυσμού, ενώ για να υπάρξει πλήρες ασφαλιστικό δικαίωμα πρέπει να αντιστοιχεί στο 4% του μισθού. Όσο ανεβαίνουν οι εισφορές, τόσο υπάρχει μείωση της φορολογίας ή επιστροφή φόρου για τον ασφαλισμένο, κάτι που δίνει κίνητρο για την αύξησή τους.

Το Ρίστερ, δεν λειτουργεί ενιαία αλλά διαθέτει ποικιλία προγραμμάτων που λαμβάνουν υπόψιν τα εισοδηματικά κριτήρια του ασφαλισμένου, καθώς και την ηλικία του, για αυτό και υπάρχουν ειδικοί ασφαλιστές που εντάσσουν τους πολίτες ανάλογα με τα χαρακτηριστικά τους. Βλέπουμε έτσι πως λειτουργεί σαν μια κρατική απάντηση στην ιδιωτική ασφάλιση, που εγγυάται την απόδοση των συντάξεων, ελαχιστοποιώντας τον κίνδυνο για το χάσιμο των αποδοχών που παραμένει ισχυρός στα ιδιωτικά προγράμματα, ενώ δίνει την ευκαιρία σε άτομα χωρίς εξασφαλισμένο εισόδημα, όπως είναι οι νοικοκυρές ή οι οικιακοί βοηθοί να επενδύσουν με ευνοϊκούς όρους στην υποστήριξη των γηρατειών τους⁴⁵.

Βέβαια, στον αντίποδα το Ρίστερ δημιουργήθηκε για να μειώσει τις ανισότητες που υπάρχουν στις περικοπές των συντάξεων λόγω της δημογραφίας. Έτσι αν και συνάδει τόσο με το ευρωπαϊκό όραμα, όσο και με την πολιτική των ενεργών γηρατειών που θέλει μεγάλα κενά ανεργίας, ανάμεσα στους κύκλους ζωής, δεν μπορούμε να πούμε πως αποτελεί λύση, αλλά μάλλον μέτρο για την αναμενόμενη περαιτέρω περικοπή των συντάξεων. Παρόλα αυτά, αποτελεί μια πιο βιώσιμη εναλλακτική από την στροφή στην ιδιωτική ασφάλιση. Αν και βασικός παράγοντας για την εφαρμογή του σε ευρωπαϊκό επίπεδο, παραμένει η σχέση εμπιστοσύνης των πολιτών με το κράτος και την συνέχιση των δεσμεύσεών του.

⁴⁵ <https://schlemann.com/altersvorsorge/riester-rente/riester-pension-english/> 9/17/2020 8:54 PM

1.5 Συμπεράσματα

Η εισαγωγή των PEPP ως μια πανευρωπαϊκή πρόταση στη συμπληρωματική συνταξιοδότηση βασίζεται στην λογική της επένδυσης της αποταμίευσης των εργαζομένων στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά. Αν και αυτή η προσπάθεια μπορεί να λειτουργήσει θετικά και ως προς την εισοδηματική αύξηση όσων βρίσκονται στην τρίτη ηλικία και ως προς την πορεία της οικονομίας, αυτή η πρόταση διατρέχει κάποιους κινδύνους που σχετίζονται με την μεταφορά του βάρους των συντάξεων από το κράτος στους εργαζόμενους και ταυτόχρονα ενδέχεται να αυξήσει τις εισοδηματικές ανισότητες.

Ταυτόχρονα, η προώθηση των πολιτικών που σχετίζονται με την ενεργό γήρανση μπορεί να δώσει μια ανάσα στα εθνικά συστήματα ασφάλισης, αλλά όπως θα δούμε και πιο αναλυτικά στις ενότητες που ακολουθούν τα ενεργά γηρατειά δεν είναι μια πολιτική που μπορεί να λειτουργήσει μεμονωμένα και βασίζεται στην αύξηση της καλής υγείας και σε μια γενικότερη αλλαγή της αντίληψης περί γήρανσης.

Τέλος προγράμματα όπως το Ρίστερ, έχουν μια καλύτερη στόχευση σε σχέση με τα PEPP σε ομάδες που είναι παραδοσιακά αποκλεισμένες από την συνταξιοδότηση, όπως οι νοικοκυρές, οι μακροχρόνια άνεργοι και οι ανασφάλιστοι. Η δημιουργία ανάλογων προγραμμάτων και σε εθνικό επίπεδο αλλά και μέσα από τα PEPP, θα μπορούσαν να αποβούν αποτελεσματικά σε μεγάλο βαθμό και να δώσουν λύση στο ασφαλιστικό πρόβλημα.

Κεφάλαιο 2

Η δημογραφία ως προσδιοριστικός παράγοντας των συντάξεων

Η Δημογραφία, με τη μορφή που την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, αποτελεί μία σύγχρονη επιστήμη με αντικείμενο μελέτης τους ανθρώπινους πληθυσμούς. Εστιάζει στα δημογραφικά φαινόμενα δηλαδή, την γονιμότητα, την θνησιμότητα και την μεταναστευτική κινητικότητα. Απαραίτητα για την διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων τα δημογραφικά δεδομένα, τα οποία αποδίδουν τα απαραίτητα στοιχεία για την πορεία των γεννήσεων, θανάτων και την κινητικότητα του πληθυσμού⁴⁶.

Για τα τελευταία 150 χρόνια κάθε έτος το προσδόκιμο ζωής αυξάνεται κατά ένα τρίμηνο , αλλάζοντας ραγδαία τόσο τις ατομικές ανάγκες και προσδοκίες όσο και τις κοινωνικές. Οι επιστήμονες πιστεύουν πως η αύξηση αυτή θα σταματήσει όταν το προσδόκιμο αγγίξει τα 110-120 έτη, χωρίς όμως να μπορεί να προκαταβληθεί αυτή η παύση. Αυτή η αλλεπάλληλη αύξηση του προσδόκιμου σχετίζεται με την ιατρική πρόοδο, την μείωση των πολέμων, την εδραίωση της αντισύλληψης, την αύξηση του βιοτικού επιπέδου αλλά και τον περιορισμό της σωματικής καταπόνησης που φέρει η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην καθημερινότητά μας. Σημείο σταθμός σε αυτήν την αλλαγή των ορίων θνησιμότητας αποτελεί η καταπολέμηση όχι μόνο της παιδικής θνησιμότητας αλλά και των εγκύων και λεχώνων.

Η αναστροφή των επιπτώσεων που έχει η δημογραφική γήρανση στην οικονομία των κρατών μελών και ειδικά στο ασφαλιστικό αποτελεί όπως είδαμε προτεραιότητα για την ΕΕ. Σε αυτήν την ενότητα θα αναλύσουμε τα αίτια της δημογραφικής γήρανσης όπως είναι:

- Η μείωση των γεννήσεων
- Η θέση της γυναίκας στην αγορά εργασίας αλλά και στο σπίτι

Αλλά και τις πολιτικές που προτείνονται πέρα από τα ενεργά γηρατειά για την μείωση του αντικτύπου της όπως είναι:

⁴⁶ Αλεξάνδρα Τραγάκη Χρήστος Μπάγκαβος Δημήτρης Ντούνας, *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015, σελ.13

- Οι πολιτικές αύξησης της απασχόλησης
- Η μετανάστευση

2.1 Δημογραφική Γήρανση και Απασχόληση

Ενδεικτικό των αλλαγών που φέρει στον πληθυσμιακό χάρτη η δημογραφική γήρανση είναι ότι το 2047 για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας θα υπάρξουν περισσότεροι ηλικιωμένοι παρά παιδιά κάτω των 16 ετών. Αυτή η μεταβολή δεν μπορεί παρά να έχει πολλαπλές επιδράσεις τόσο στην καθημερινότητα των πολιτών όσο και στην άσκηση της κοινωνικής πολιτικής από τα κράτη⁴⁷.

Πιο συγκεκριμένα ο δείκτης γονιμότητας για την ΕΕ το 2013 ήταν στο 1,6 με προσδοκώμενη αύξηση ως το 2060 στο 1,8⁴⁸. Ταυτόχρονα, ο Μ.Ο. ζωής για τους άνδρες και τις γυναίκες το 2013 ήταν τα 77,6 και τα 83,1 έτη αντίστοιχα, ενώ ως το 2060 αναμένεται να έχει αυξηθεί στα 84,8 και 89,1 ομοίως⁴⁹. Την ίδια στιγμή το ποσοστό παιδιών κάτω των 14 το 2013 ήταν 15,6% του συνόλου του πληθυσμού της ΕΕ και μέχρι το 2060 αναμένεται να έχει μειωθεί στο 15,5%⁵⁰.

Μία από τις παραμέτρους που φαίνεται να επιδρούν αρνητικά στην γονιμότητα είναι η άνιση μεταχείριση των γυναικών στην αγορά εργασίας, αλλά και ταυτόχρονα η ελλειμματική κοινωνική προστασία που τους παρέχεται από το κράτος. Πέραν αυτού, υπάρχει ανισομερής κατανομή της μη αμειβόμενης εργασίας, όπως είναι οι δουλειές του σπιτιού, οι οποίες επιβαρύνουν ακόμη περισσότερο την απόφαση για τεκνοποίηση. Αν και η είσοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας αποτελεί από τους κύριους λόγους υπογονιμότητας, η άνιση μεταχείριση φαίνεται

⁴⁷ Patrick Love Edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 22

⁴⁸ European Commission, *The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels 2015, σελ. 214-218.

⁴⁹ *ό.π.*

⁵⁰ *ό.π.*

να επιβαρύνει ακόμα περισσότερο το φαινόμενο, σύμφωνα με την σύγχρονη βιβλιογραφία .

Η ΕΕ αντιλαμβανόμενη τους κινδύνους της υπογονιμότητας προώθησε μέσω της ΑΜΣ μια σειρά από πολιτικές για την προστασία της γονεϊκότητας, όπως άδειες και φοροαπαλλαγές, βρεφονηπιακούς σταθμούς και επιδόματα. Η πολιτική αυτή αν και σε κάποιες περιοχές, ειδικά πριν την κρίση, κατάφερε να αυξήσει τα επίπεδα γονιμότητας, ωστόσο, η αύξηση δεν κατάφερε να σταθεροποιηθεί και σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat είναι στο 1,55 παιδιά για το 2018 έναντι 1,56 το 2009 .

Επιπλέον, η αδυναμία στην δημογραφική αναπλήρωση ατόμων που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία, αναμένεται να έχει ολοένα και αυξανόμενες συνέπειες στην οικονομική και εργασιακή ζωή των κρατών μελών. Μιας και υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ διαθέσιμου εργατικού δυναμικού και ανόδου της παραγωγικότητας⁵¹. Η σχέση αυτή, η οποία διατηρείται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, στις μέρες της τεχνολογικής άνθισης και του καταναλωτισμού, υποστηρίζεται από μια ακόμα παράμετρο, την ζήτηση. Όσο πιο πολλοί κάτοικοι λοιπόν, υπάρχουν σε μια χώρα σε παραγωγική ηλικία, τόσο περισσότερο παράγουν, αλλά και τόσο περισσότερο καταναλώνουν, με αποτέλεσμα να ανθίζει η οικονομία. Αν μια από αυτές τις παραμέτρους βρεθεί σε ανισορροπία, τότε η οικονομία βρίσκεται σε κρίση.

Μιλώντας για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των κρατών μελών της ΕΕ είναι δύσκολο να τα εντάξουμε σε ένα κοινό πλαίσιο μιας και παρουσιάζουν διαφορετικά γεωγραφικά και πληθυσμιακά χαρακτηριστικά. Παρόλα αυτά φαίνεται πως αν και μεμονωμένα, τα κράτη μέλη παρουσιάζουν τεράστιες πληθυσμιακές αυξομειώσεις, ειδικά μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο έχουν αναπτύξει κοινή δημογραφική πορεία, με τάσεις σύγκλισης όσον αφορά τους δείκτες γεννητικότητας, θνησιμότητας⁵² και

⁵¹ Αλεξάνδρα Τραγάκη Χρήστος Μπάγκαβος Δημήτρης Ντούνας, *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015, σελ.44

⁵² Χρήστος Μπαγκαβός, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 106

μετανάστευσης η οποία και αναμένεται να αποκτήσει ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των άλλων δυο δημογραφικών φαινομένων⁵³.

Όπως είδαμε, η αύξηση του εργατικού δυναμικού είναι πολύ σημαντική για την οικονομική ευμάρεια. Όμως, δεν είναι αρκετό να αυξηθούν μόνο οι εν δυνάμει απασχολούμενοι, αλλά και το ίδιο το ποσοστό απασχόλησης για να υπάρξει εξυγίανση της οικονομικής ζωής και της βιωσιμότητας των ταμείων. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση της απασχολησιμότητας σύμφωνα με τον Μπαγκαβό [2013], εξαρτάται από τρία στοιχεία α) την εξέλιξη του πληθυσμού ανάλογα με την ηλικία και το φύλο, β) τον ετήσιο ρυθμό αύξησης απασχόλησης σε μια χώρα γ) τα ποσοστά απασχόλησης ανά ηλικία και φύλο⁵⁴. Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να συμπληρώσουμε πως πέραν των παραγόντων που προαναφέρθηκαν, οι οποίοι σχετίζονται με την ποσοτική αύξηση της απασχόλησης, σημασία έχει και η ποιοτική της αύξηση. Δηλαδή, η μη αναγκαστική ένταξη σε ευέλικτες μορφές απασχόλησης, η απορρόφηση των εργαζομένων σε τομείς που έχουν σχέση με τις σπουδές και την προϋπηρεσία τους και η δημιουργία ενός κλίματος εργασιακής ασφάλειας.

Όπως διαπιστώσαμε και κατά την διάρκεια της κρίσης, η πτώση των μισθών με την παράλληλη αύξηση των τιμών των καταναλωτικών αγαθών, οι ελαστικές μορφές απασχόλησης και η μη τήρηση του εργατικού δίκαιου, μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη, αλλά και τον συσχετισμό εισφορών – συντάξεων. Διότι ακόμα και αν υποθέσουμε πως το μέγεθος των απασχολουμένων μπορεί να παραμείνει σταθερό, η μείωση των μισθών οδηγεί στη μείωση των εισφορών και κατά συνέπεια των συντάξεων. Οπότε σημαντικό είναι όχι μόνο να υπάρξει αύξηση της απασχολησιμότητας, αλλά και ταυτόχρονα οι μισθοί και οι συντάξεις να βρίσκονται σε ισορροπία με το κόστος ζωής. Τέλος, σημαντικό είναι να σημειώσουμε ότι ο ΟΟΣΑ τονίζει πως το κόστος αντιμετώπισης μιας κρίσης που θα προέλθει από την οικονομική και κοινωνική περιθωριοποίηση των γηρατειών,

⁵³ Χ. Μπακαβός, Α. Μωυσίδης επιμ., *Το Νέο Δημογραφικό Τοπίο του 21ου αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 14

⁵⁴ Χρήστος Μπαγκαβός, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 218

είναι κατά βάση μεγαλύτερο και πολύ πιο δύσκολο να αντιμετωπιστεί από ότι η διατήρηση των συντάξεων και των παροχών γήρατος⁵⁵.

Δεδομένου ότι πλέον η ανανέωση του ανθρώπινου δυναμικού έχει επηρεαστεί σημαντικά, δεν υπάρχει δηλαδή δημογραφικό μέρισμα, που σημαίνει πως οι δημογραφικές μεταβολές δεν επηρεάζουν πλέον θετικά την οικονομική πρόοδο,⁵⁶ είναι αναγκαίο να υπάρξει μια αυξητική πορεία της απασχολησιμότητας που θα βασίζεται στην πλήρη εκμετάλλευση του ενεργού εργατικού δυναμικού σε όποια ηλικία και αν βρίσκεται., δίνοντας έμφαση στην δια βίου μάθηση με σκοπό την συνεχή μετεκπαίδευση και προετοιμασία του εργατικού δυναμικού για να καλύψει θέσεις αιχμής.

Για να μειωθούν οι συνέπειες από την αρνητική αυτή κατάσταση του δημογραφικού μερίσματος είναι αναγκαία η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης και η μείωση των ανισοτήτων μεταξύ ανδρών και γυναικών, ειδικά σχετικά με την οικογενειακή φροντίδα. Η εντατική φροντίδα που χρειάζονται οι ηλικιωμένοι λόγω εκφυλιστικών ασθενειών συχνά πέφτει στα μέλη της οικογένειας και ειδικά στη γυναίκα, καθιστώντας αδύνατη την παραμονή της στην αγορά εργασίας⁵⁷.

Πιο συγκεκριμένα, σε έρευνα που είχε γίνει σε 18 χώρες της ΕΕ από το SHARE⁵⁸ η Ισπανία παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό ηλικιωμένων που ζει με την οικογένειά του 38,5%, η Ελβετία 40,6% αυτών που ζουν με τον σύντροφό τους, ενώ η Ολλανδία με ποσοστό 70,7% αυτών που ζουν μόνοι τους. Αντιστρόφως τις χαμηλότερες τιμές τις έχουν η Σουηδία 2%, η Αυστρία 20,7% και η Ισπανία 37,4%. Την ίδια στιγμή, ενδιαφέρον είναι πως το υψηλότερο ποσοστό παροχής βοήθειας στους ηλικιωμένους από τα παιδιά τους κατέχει η Ελλάδα 47% ενώ ακολουθεί η Σουηδία 38,2%. Βλέπουμε δηλαδή πως 2 χώρες που σημείωσαν πολύ διαφορετικές τιμές στην συγκατοίκηση με τους γονείς, η Σουηδία την χαμηλότερη και η Ελλάδα

⁵⁵ Patrick Love Edit, *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 67.

⁵⁶ Αλεξάνδρα Τραγάκη, *Οικονομική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελλάδα: Διαφοροποιήσεις ως προς τη χώρα προέλευσης μέσα από τη μελέτη των επίσημων στατιστικών*, ΓΓΕΤ, 2016, σελ. 106

⁵⁷ Χ. Μπακαβός, Α. Μωυσίδης επιμ., *Το Νέο Δημογραφικό Τοπίο του 21ου αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 237

⁵⁸ **Survey for health, ageing and insurance in Europe (2009)**, με δείγμα 30.000 από 18 διαφορετικές χώρες της ΕΕ.

μια μέση 7,8% και που έχουν τελείως διαφορετικά διαμορφωμένο Κοινωνικό Κράτος, παρουσιάζουν μεγάλη ταύτιση ως προς την παροχή βοήθειας προς τους ηλικιωμένους⁵⁹.

Η εξαίρεση λοιπόν των γυναικών από την αγορά εργασίας την στιγμή που ο δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων έχει φτάσει στο 29,9%⁶⁰, μπορεί να έχει καταστρεπτικές συνέπειες για την οικονομία, ενώ παράλληλα δεν ευνοεί την ίση μεταχείριση των δυο φύλων. Ειδικά από την στιγμή που σύμφωνα με στοιχεία της EUROSTAT το 12,8% των γυναικών μεταξύ 50-64 προσφέρει υπηρεσίες φροντίδας σε άτομα της οικογενείας τους ή ακόμα και εκτός⁶¹. Ταυτόχρονα, η σχέση εξάρτησης υπολογίζεται πως μέχρι το 2070 θα ξεπεράσει το 51%, δημιουργώντας έτσι αναλογία εργαζομένων-συνταξιούχων 1/1,⁶² και κατατάσσοντας την Ευρώπη σταθερά στην πρώτη θέση του δείκτη εξάρτησης στον κόσμο, όπως μας καταδεικνύουν τα στοιχεία των ΗΕ⁶³.

Ένα άλλο στοιχείο που αξίζει να αναφερθεί είναι το γεγονός πως στην ΕΕ δεν έχουν μειωθεί οι άτεκνες οικογένειες, αλλά ο αριθμός των τέκνων που γεννιούνται σε αυτές. Οι γυναίκες δηλαδή εμφανίζουν ολιγοτεκνογονική συμπεριφορά, η οποία συσχετίζεται άμεσα με τη θέση της γυναίκας στην σύγχρονη κοινωνία, αλλά και κυρίως με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν⁶⁴. Έτσι, δημιουργούνται ερωτηματικά για το κατά πόσο το θεσμικό πλαίσιο μπορεί να λειτουργήσει θετικά για την αύξηση των γεννήσεων, αφού δεν παρουσιάζονται διαφορές στις γεννήσεις στις χώρες της Ένωσης όπου υπάρχει ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο που να στηρίζει τόσο σε επίπεδο παροχών όπως γονικές άδειες όσο και επιδοματικά⁶⁵.

⁵⁹ Αντιγόνη Λυμπεράκη, Πλάτων Τήνιος, Τάσος Φιαλαλήθης Επιμ., *Ζωή 50+, Υγεία, Γήρανση και Σύνταξη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2009, σελ. 58-60

⁶⁰https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Archive:Population_change_at_regional_level/el&oldid=73630 17/9/2020 8:54 μμ

⁶¹ Eurostat, *Ageing Europe, Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition σελ. 152

⁶² European Commission, *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, EU 2018, σελ. 22-28

⁶³ ό.π.

⁶⁴ Χ. Μπακαβός, Α. Μωυσίδης επιμ., *Το Νέο Δημογραφικό Τοπίο του 21ου αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 241

⁶⁵ Esping – Andersen Gosta, *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο Κοινωνικό Κράτος*, Διόνικος 2006, σελ. 123

Για αυτόν τον λόγο το ΕΚΤ, χρηματοδοτεί και υποστηρίζει προγράμματα και εθνικές δράσεις που σχετίζονται με την επανεκπαίδευση αλλά και την επανένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας, ειδικά αν είχε απουσιάσει καιρό λόγω τεκνοποίησης⁶⁶. Ταυτόχρονα, για την παρακολούθηση της τήρησης της ισότητας των δυο φύλων κατά την δημιουργία πολιτικών της Ατζέντας 2020, δημιουργήθηκε από το ΕΚΤ το παρατηρητήριο GenderCoP⁶⁷.

Στην επόμενη ενότητα, θα εξετάσουμε τη δυνατότητα της αναστροφής των επιπτώσεων δημογραφικής γήρανσης, μέσα από την μετανάστευση, τόσο σε επίπεδο αύξησης των γεννήσεων όσο και αύξησης ενεργού εργατικού δυναμικού.

2.2 Μείωση της Δημογραφικής Γήρανσης και Μετανάστευση

Όπως είδαμε, η δημογραφική γήρανση απειλεί την μελλοντική ευμάρεια των κρατών της ΕΕ και η αποφυγή της, η οποία είναι ζωτικής σημασίας για το μέλλον της ΕΕ, θα μπορούσε να συμβεί με τρεις τρόπους. Με την κατακόρυφη αύξηση των γεννήσεων, την εισροή και ισότιμη εργασιακή ένταξη των μεταναστών και με την εργασιακή ενεργοποίηση ομάδων που παραδοσιακά απέχουν από την αγορά εργασίας, όπως οι νοικοκυρές ή οι γηραιότεροι.

Αναφορικά με την αύξηση των γεννήσεων, η γονιμότητα του πληθυσμού, η υγειονομική του κατάσταση και η ηλικία του, είναι παράγοντες που επιδρούν σημαντικά στις δημογραφικές διακυμάνσεις του πληθυσμού⁶⁸.

Σε αυτό το σημείο, θα θέλαμε να τονίσουμε πως αν και ο Δυτικός κόσμος υποφέρει από τις συνέπειες της υπογεννητικότητας, δεν συμβαίνει το ίδιο και στα άλλα μέρη του πλανήτη. Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατεί είναι πως ανάμεσα στο 1950 και το 2000 ο πληθυσμός του πλανήτη πολλαπλασιάστηκε 2.5 φορές εκ των οποίων μόνο 11%, στις ανεπτυγμένες χώρες⁶⁹. Κατανοούμε λοιπόν πως οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν από την άνιση αυτή αύξηση είναι πολλοί, ειδικά

⁶⁶ <https://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=67&langId=el&newsId=2819> 12/3/2020 8:06 μμ

⁶⁷ <http://standard.gendercop.com/index.html> 12/3/2020 8:12 μμ

⁶⁸ Χρήστος Μπαγκαβός, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 44

⁶⁹ Βύρων Κοτσαμάνης, *Η Δημογραφική Πρόκληση, Γεγονότα και Διακυβεύματα*, ΠΕΘ, Βόλος 2009, σελ.17

αφού ζούμε σε μια εποχή πλήρους διεθνοποίησης και οι όποιες συνέπειες αυτής δεν περιορίζονται στο ασφαλιστικό πρόβλημα αλλά μάλλον εξαπλώνονται σε όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής και όχι μόνο.

Διαχρονικά, το πρόβλημα της μονομερούς πληθυσμιακής συγκέντρωσης λύνονταν μέσα από την μετανάστευση κυρίως μέσα από χώρες της ευρωπαϊκής και αφρικανικής ηπείρου⁷⁰. Πλέον, όμως, βλέπουμε πως εξαιτίας της πληθυσμιακής γιγάντωσης των Ασιατικών χωρών είτε για λόγους οικονομικούς είτε για λόγους πολιτικής αναταραχής, η προέλευση των μεταναστών έχει αλλάξει. Όπως θα δούμε και πιο αναλυτικά, η εκμετάλλευση των μεταναστών αυτών σε επίπεδο ενεργού εργατικού δυναμικού είναι μείζονος σημασίας για την οικονομική και κατά συνέπεια ασφαλιστική ευμάρεια των χωρών της ευρωζώνης.

Ωστόσο, στις μέρες μας το μεταναστευτικό κύμα από χώρες όπως η Συρία, το Αφγανιστάν, το Πακιστάν, το Κογκό φαίνεται να απειλούν την πολιτική και πολιτειακή σταθερότητα της Ένωσης. Ειδικά λόγω της οικονομικής και πολιτικής αναταραχής που έφερε η κρίση με την άνοδο της ακροδεξιάς που έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του συντηρητισμού και της εσωστρέφειας. Είναι ιδιαιτέρως σημαντικό να σταματήσουμε να δαιμονοποιούμε την μετανάστευση λόγω του ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας που φέρει και να εξετάσουμε τα πολλαπλά οφέλη της.

Σε κοινωνίες όπου οι μετανάστες απασχολούνται σε νόμιμους τομείς της οικονομίας, παρατηρούνται υψηλά οφέλη από τις εισφορές τους στα δημόσια ταμεία. Όχι μόνο οι χώρες υποδοχής αυξάνουν το ενεργό εργατικό δυναμικό τους αλλά παράλληλα το κόστος των συντάξεων διαμοιράζεται σε μεγαλύτερο εύρος εργατικού δυναμικού με αποτέλεσμα να συγκρατούνται οι αυξήσεις στις εισφορές⁷¹.

Τα οφέλη γίνονται ακόμα περισσότερα αν αναλογιστούμε πως οι μετανάστες τείνουν να είναι νέοι σε ηλικία με αποτέλεσμα να μη κάνουν χρήση των υπηρεσιών

⁷⁰ Βύρων Κοτζαμάνης, *Η Δημογραφική Πρόκληση, Γεγονότα και Διακυβεύματα*, ΠΕΘ, Βόλος 2009, σελ. 24

⁷¹ Lunga Wilfred, *Aging Societies Policies and Perspectives*, Asian Development Bank Institute, 2019, σελ. 72

πρόνοιας για το άμεσο μέλλον,⁷² ενώ η διακριτική μεταχείριση που ενδεχομένως να αντιμετωπίζουν περιορίζει ακόμα περισσότερο την πρόσβασή τους σε κοινωνικές παροχές, αυξάνοντας έτσι τα μεσοπρόθεσμα οφέλη για το κράτος⁷³. Αν και έρευνες έχουν δείξει πως όσο η διακριτική μεταχείριση μειώνεται και ο πληθυσμός ενσωματώνεται, τόσο περισσότερη επίδραση μπορεί να έχει στην οικονομική ανάπτυξη μέσω της αύξησης της καινοτομίας και της παραγωγικότητας⁷⁴.

Πιο συγκεκριμένα, στα κράτη μέλη της ΕΕ περίπου ένας στους πέντε κατοίκους δεν γεννήθηκε στην χώρα διαμονής του⁷⁵ και το 83% των μεταναστών ζουν στην χώρα υποδοχής τους τουλάχιστον 10 χρόνια⁷⁶. Η προώθηση της μετανάστευσης ως λύση για το ασφαλιστικό και δημογραφικό πρόβλημα έχει απασχολήσει πολλές φορές την ακαδημαϊκή κοινότητα αλλά και την πολιτική ηγεσία. Αν και σαν μέτρο δεν μπορεί να υποκαταστήσει την αύξηση των γεννήσεων, ούτε και να αποτελέσει μακροπρόθεσμη λύση στα προβλήματα που ανακύπτουν από την αύξηση των ορίων θνησιμότητας, τα οικονομικά οφέλη από έναν σωστό χειρισμό του ασφαλιστικού μπορούν να είναι πολλά και σημαντικά.

Τις προηγούμενες δεκαετίες, είχαμε συνηθίσει να συνδέουμε τους μετανάστες με άτομα χαμηλού οικονομικού και μορφωτικού επιπέδου, όπου άλλαζαν χώρο κατοικίας ως έσχατη λύση και στην πλειοψηφία τους είχαν πολύ χαμηλές προσδοκίες από την πορεία του εργασιακού τους βίου. Πλέον, η σύγχρονη τάση θέλει τους μετανάστες υψηλής εξειδίκευσης, οι οποίοι θα μπορούν τόσο να αναπτυχθούν προσωπικά διεκδικώντας καλά αμειβόμενες και υψηλόβαθμες θέσεις στον τομέα τους αλλά και θα έχουν την ευχέρεια να απορροφηθούν σε στοχευμένες

⁷² G. A Antonopoulos, and J. Winterdyk, (2006) "The smuggling of migrants in Greece: an examination of its social organization", *European Journal of Criminology*, 3 (4), pp.439-461.

⁷³ Χριστόφορος Σκαμνάκης, **Η προνοιακή περιθωριοποίηση των μεταναστευτικών πληθυσμών από τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας**, Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη 2009 4 (1), 128

⁷⁴ Αλεξάνδρα Τραγάκη, *Οικονομική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελλάδα: Διαφοροποιήσεις ως προς τη χώρα προέλευσης μέσα από τη μελέτη των επίσημων στατιστικών*, ΓΓΕΤ, 2016, σελ. 10-11

⁷⁵ Population Europe, *Migrant Families in Europe*, Evidence from the Generations & Gender Program, Population Europe, Discussion Paper No. 11 April 2019, σελ. 1-3

⁷⁶ ό.π.

θέσεις του ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα οι οποίες παρουσιάζουν δυσκολίες για την κάλυψή τους από τον γηγενή πληθυσμό⁷⁷.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία άλλωστε, έχει δείξει ότι, οι μετανάστες τρίτων χωρών που παραμένουν σε μια χώρα τείνουν να ακολουθούν πολλές από τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής των μόνιμων κατοίκων, αυτό σε βάθος χρόνου αποτυπώνεται και δημογραφικά. Πιο συγκεκριμένα, φαίνεται να υπάγονται στην θεωρία της δημογραφικής μετάβασης, που εξηγεί την μεταστροφή από υψηλή γονιμότητα και θνησιμότητα σε χαμηλή. Οι χώρες του μη δυτικού κόσμου που έχουν μεταναστευτικές ροές προς την ΕΕ, κατά κύριο λόγο υπάγονται στη δεύτερη φάση, που είναι το πρώιμο στάδιο ανάπτυξης. Όπου, ουσιαστικά υπάρχει επιταχυμένη μείωση της θνησιμότητας, λόγω της βελτίωσης των υγειονομικών συνθηκών και των γενικότερων συνθηκών διαβίωσης. Αλλά και στην τρίτη φάση που είναι το όψιμο στάδιο ανάπτυξης και ουσιαστικά παρουσιάζει υψηλότερο επίπεδο διαβίωσης, άνοδο Μ.Ο. ζωής και μείωση γεννητικότητας. Ενώ χώρες όπως η Κίνα και η Βραζιλία βρίσκονται στην τέταρτη φάση, που ενώ ο πληθυσμός είναι μεγάλος αυξάνεται πλέον οριακά, λόγω της αλλαγής τρόπου ζωής. Τέλος τα κράτη μέλη βρίσκονται κατά κύριο λόγο στην φάση της συρρίκνωσης, όπου η αναπλήρωση των γενεών δεν αρκεί για να καλύψει τους θανάτους⁷⁸.

Ανεξαρτήτως όμως από την χώρα προέλευσης, τα υψηλά επίπεδα γονιμότητας που ενδέχεται να σημειώνουν, σταδιακά αρχίζουν και συγκλίνουν με την χώρα παραμονής τους επηρεάζοντας έτσι τον ρυθμό αντικατάστασης του πληθυσμού⁷⁹. Η σύγκλιση αυτή όμως ακριβώς επειδή γίνεται σταδιακά είναι ικανή έστω και προσωρινά να αντιστρέψει το δημογραφικό τοπίο των κρατών μελών, ενώ ταυτόχρονα να αυξήσει σημαντικά, το ποσοστό του απασχολούμενου πληθυσμού με την ανάλογη επίδραση που μπορεί να έχει η αύξηση των εισφορών στην εξυγίανση των ασφαλιστικών ταμείων.

⁷⁷ Lunga Wilfred, *Aging Societies Policies and Perspectives*, Asian Development Bank Institute, 2019, σελ. 12

⁷⁸ Αλεξάνδρα Τραγάκη, Χρήστος Μπάγκαβος, Δημήτρης Ντούνας, *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμακών Εξελίξεων*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015, σελ.102

⁷⁹ Χρήστος Μπαγκαβός, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 113

Βέβαια, σύμφωνα με προβλέψεις της Eurostat η εισροή μεταναστών φαίνεται πως θα μειωθεί αποφασιστικά μέχρι το 2070 από 1,2 εκ. το χρόνο σε 0,8⁸⁰. Η μείωση αυτή μπορεί να εξηγηθεί από την αναμενόμενη σταθεροποίηση και ανάπτυξη οικονομιών που παραδοσιακά αποτελούν πηγή μετανάστευσης προς την ΕΕ, χωρίς όμως η πρόβλεψη αυτή να μην μπορεί να ανατραπεί λόγω ιδιαιτεροτήτων συνθηκών όπως είναι η αύξηση της μετανάστευσης από χώρες που επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή ή τον πόλεμο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης, το γεγονός πως αν και οι μετανάστες συνδράμουν αποφασιστικά στην αύξηση του όγκου των ασφαλιστικών εισφορών μέσα από την εργασία τους, αλλά και την γενικότερη ώθηση που δίνουν στην οικονομία μέσα από την κατανάλωση, σε βάθος χρόνου δεν επηρεάζουν αποφασιστικά τον δείκτη δημογραφικής εξάρτησης⁸¹. Βέβαια, αν συμπεριλάβουμε την διακριτική μεταχείριση, την μαύρη εργασία ειδικά για τις γυναίκες και την κινητικότητα που χαρακτηρίζει μερικές ομάδες μεταναστών, θα δούμε πως κάνουν ελάχιστη χρήση του συνταξιοδοτικού τους δικαιώματος.

Αναφορικά με το μεγάλο ζήτημα της κουλτούρας και των παραδόσεων των μεταναστών και του κατά πόσο επηρεάζει τον βαθμό κοινωνικής τους ενσωμάτωσης και συμπεριφοράς απέναντι στην αγωγή που λαμβάνουν τα παιδιά τους, ενδεικτικό είναι ότι οι Πολωνοί μετανάστες στη Γερμανία στέλνουν πιο αργά τα παιδιά τους στην προσχολική αγωγή από ότι ο μέσος Γερμανός⁸². Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα μεγαλύτερα μέλη της οικογένειας να συμβάλλουν σημαντικά στην διαπαιδαγώγηση. Με τη σειρά της, αυτή ακριβώς η διαπαιδαγώγηση έχει ως επακόλουθο, την μεταλαμπάδευση και την διατήρηση προτύπων που έχουν σχέση με την κουλτούρα του τόπου καταγωγής και άρα την επανάληψη του φαινομένου από την επόμενη γενιά έστω και με λιγότερη ορμή.

⁸⁰ European Commission, *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, EU 2018, σελ. 21

⁸¹ Χρήστος Μπαγκαβός, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 143

⁸² Population Europe *Migrant Families in Europe, Evidence from the Generations & Gender Program*, Population Europe, Discussion Paper No. 11 April 2019, σελ. 2

Στη Γαλλία, τα παιδιά των μεταναστών αντιπροσωπεύουν το 1/5 του συνολικού πληθυσμού⁸³ η πλειονότητα των οποίων κατάγεται από την Νότια Ευρώπη⁸⁴. Κάτι που σημαίνει ότι ουσιαστικά μιλάμε για μετακίνηση πληθυσμού από χώρες της ΕΕ οι οποίες παρουσιάζουν παρόμοια χαρακτηριστικά και απολαμβάνουν βάση των κανονισμών στην ΕΕ όλα τα προνόμια του Γάλλου πολίτη. Από την άλλη, παιδιά μεταναστών από το Μάγκρεμπ, της επόμενης μεγαλύτερης ομάδας χώρας προέλευσης, φαίνεται να εμφανίζουν συμπεριφορικές διαφορές σε σχέση με αυτά κρατών μελών της ΕΕ. Σε έρευνα για τον χρόνο που παραμένουν στην οικογενειακή εστία, όσοι κατάγονται από χώρες της ΕΕ, δεν παρουσιάζουν διαφορές με τους Γάλλους ενώ όσοι κατάγονται από την Αφρική έχουν περισσότερο χρόνο παραμονής. Η διαφορά αυτή έγκειται στο επίπεδο εκπαίδευσης και οικονομικής στήριξης των γονιών.

Οι μετανάστες 1^{ης} γενιάς από χώρες εκτός ΕΕ τείνουν να έχουν λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης ειδικά σε υψηλόβαθμες θέσεις οι οποίες θα τους επιτρέψουν να δώσουν τα απαραίτητα εφόδια στα παιδιά τους για να μπορέσουν να αφήσουν την οικογενειακή εστία σε μικρή ηλικία, διεκδικώντας καλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας. Έτσι, τα παιδιά μεταναστών τείνουν να τεκνοποιούν αργότερα και άρα λιγότερο, καταρρίπτοντας το στερεότυπο πως μπορούν να ανεβάσουν μακροπρόθεσμα τον δείκτη γεννήσεων.

Στην Γερμανία πάλι, που ο κυρίαρχος μεταναστευτικός πληθυσμός της κατάγεται από την Τουρκία, τα αποτελέσματα δείχνουν υψηλότερα ποσοστά γεννητικότητας για τους Τούρκους από τους Γερμανούς. Παρότι οι Τούρκοι διατηρούν καλύτερες διαγενεακές σχέσεις και έχουν πιο στενή σχέση με την θρησκεία, δεν φαίνεται να είναι αυτοί οι κύριοι λόγοι, αλλά να συνδέονται κυρίως με την τάση των γυναικών να παντρεύονται πιο νέες, ίσως για τους ίδιους ακριβούς λόγους που προαναφέραμε. Παρόλα αυτά, πρέπει να σημειώσουμε πως η συγκεκριμένη έρευνα λόγω γλωσσικών δυσκολιών έγινε σε άτομα που έχουν σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο και άρα εργασιακό. Ενώ η Γερμανία εφαρμόζει

⁸³Population Europe, *Migrant Families in Europe, Evidence from the Generations & Gender Program*, Population Europe, Discussion Paper No. 11 April 2019, σελ. 5-6

⁸⁴ό.π.

ένα πρότυπο πρόγραμμα συνεχόμενης απορρόφησης εργασιακά των μεταναστών, οπότε η δυνατότητα που έχουν οι μετανάστες να δημιουργήσουν ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο είναι μεγαλύτερες σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. [Population Europe, 2019].

Η μετανάστευση, λοιπόν, είναι ικανή έστω και προσωρινά να λύσει μερικώς το πρόβλημα της δημογραφικής γήρανσης. Ταυτόχρονα όμως, επειδή δεν μπορεί να διασφαλιστεί η σταθερή ροή της δεν είναι σε θέση να δώσει μακροχρόνιες λύσεις αλλά μόνο να λειτουργήσει επικουρικά σε ένα ολιστικό σχέδιο δράσης.

2.3 Συμπεράσματα

Από τα ανωτέρω διακρίνουμε ότι, οι δημογραφικές αλλαγές διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην διανομή των συντάξεων. Ο αναδιανεμητικός χαρακτήρας των περισσότερων συντάξεων στην ΕΕ, παρότι προσφέρει την ασφάλεια της απονομής των συντάξεων στους δικαιούχους, εξαρτάται άμεσα από το πλήθος των ατόμων που συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία.

Ένα μεγάλο στοίχημα που έχει ανακύψει πλέον της ποσοτικής αύξησης του ενεργού δυναμικού, είναι η αύξηση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας⁸⁵, μέσω:

- Της μείωσης της ανεργίας,
- Της ενδυνάμωσης της γυναικείας απασχόλησης,
- Της ένταξης ομάδων αποκλεισμένων μέχρι πρότινος από την αγορά εργασίας όπως είναι τα ΑΜΕΑ,
- Της πάταξης της μαύρης εργασίας,
- Της ένταξης των μεταναστών με ίσους όρους στην αγορά εργασίας
- Της διακοπής των πολιτικών εθελούσιας εξόδου
- Της ανόδου των ορίων συνταξιοδότησης.

⁸⁵ Χρήστος Μπαγκαβός, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003, σελ. 261

Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να ξεχνάμε πως προτεραιότητα του κράτους πρέπει να είναι πέραν της βιωσιμότητας των ταμείων, η αντιστοιχία των μισθών και των συντάξεων με το κόστος διαβίωσης.

Η ανισορροπία που προκύπτει από την ολοένα μείωση των ατόμων που βρίσκονται σε ηλικία εργασίας και η μη αναπλήρωσή τους οδηγούν τα κράτη μέλη στη θέσπιση δημοσιονομικών μέτρων όπως, η μείωση των συντάξεων, η αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης και η αύξηση των εργοδοτικών εισφορών. Όπως θα δούμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο, τα ενεργά γηρατειά καλούνται να αναπληρώσουν το δημογραφικό κενό, αλλάζοντας ουσιαστικά όχι μόνο τα ηλικιακά όρια που ορίζουν την τρίτη ηλικία, αλλά και τον κοινωνικό και παραγωγικό της ρόλο.

Κεφάλαιο 3

Η ενεργός γήρανση στην ΕΕ

Το 2047 αναμένεται να υπάρχουν περισσότεροι ηλικιωμένοι παρά παιδιά κάτω των 16 ετών. Η συνεχόμενη αύξηση των ορίων θνησιμότητας λόγω της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης που φέρει η τεχνολογική και η ιατρική πρόοδος σε συνδυασμό με την μείωση των γεννήσεων είναι η αιτία του δημογραφικού προβλήματος που ταλανίζει την ΕΕ. Τα ενεργά γηρατειά αποτελούν μια πολιτική που στηρίζεται στην έννοια της προσαρμογής (adaptation) της κοινωνικής πολιτικής και συγκεκριμένα του ασφαλιστικού συστήματος που μελετάμε στην παρούσα εργασία, στην επιμήκυνση των ορίων θνησιμότητας. Αποτελούν δηλαδή μια πολιτική που δημιουργήθηκε για να δώσει λύση στα προβλήματα που εγείρονται από την άνοδο της δημογραφικής γήρανσης.

Τα ενεργά γηρατειά ως πολιτική προσαρμογής έχουν δυο πτυχές η μια είναι η επέκταση των ορίων συνταξιοδότησης ως αντίμετρο στην αποδυνάμωση του ασφαλιστικού προβλήματος που φέρει η δημογραφική γήρανση και η άλλη βασίζεται στις πολιτικές αυτές που χρειάζεται να τεθούν εν δράσει για να μπορούν οι ηλικιωμένοι να διατηρήσουν την ποιότητα ζωής τους για το σύνολο του βίου τους. Οι πολιτικές αυτές στοχεύουν όχι μόνο στην διατήρηση της σωματικής και ψυχικής υγείας δίνοντας σημασία στην πρόληψη αλλά και ταυτόχρονα επενδύουν στην συνεχόμενη κοινωνική συμμετοχή των γηραιότερων αλλά και στον ρόλο που μπορούν να παίξουν στην οικονομική ανάπτυξη. Μιας και στα χέρια τους βρίσκεται ένα πολύ μεγάλο ποσοστό εθνικού κατά κεφαλήν εισοδήματος το οποίο προέρχεται είτε από τις συντάξεις είτε από τις αποταμιεύσεις και τη διαχείριση και εκμετάλλευση της ακίνητης περιουσίας που τυχόν έχουν σωρεύσει κατά τα χρόνια του εργάσιμου βίου του^{86 87}.

⁸⁶ Patrick Love Edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 27

⁸⁷ Alexandre Tiago da Silva, Cordeiro, Renata Cereda, & Ramos, Luiz Roberto. (2009). **Factors associated to quality of life in active elderly**. *Revista de Saúde Pública*, 43(4), 613-621. Epub May 29, 2009. <https://dx.doi.org/10.1590/S0034-89102009005000030>

Στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου αφού κάνουμε μια σύντομη θεωρητική αναδρομή στα ενεργά γηρατειά θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε πως μπορεί να κάνουν αν εφαρμοστούν βάσει ενός ολοκληρωμένου προγράμματος να θέσουν τα θεμέλια για την καλύτερευση της ζωής, όχι μόνο όσων υπάγονται στην τρίτη ηλικία αλλά και όλων των ευρωπαϊών πολιτών.

Τέλος η επιτυχία των ενεργών γηρατειών βασίζεται σε:

- πολιτικές προτροπής σε εθελοντισμό
- προσωπικό χαρακτήρα γήρανσης
- αλλαγή νοοτροπίας για γήρανση
- οικονομική αυτάρκεια των ηλικιωμένων

3.1 Θεωρητική προσέγγιση των ενεργών γηρατειών

Για τα Ενεργά Γηρατειά πρώτοι μίλησαν οι Χάβιγκαρστ και Άλμπρεχτ (Havighurst & Albrecht) το 1953, οι οποίοι και εξέφρασαν την θεωρία της ενεργοποίησης (active theory). Σύμφωνα με την θεωρία αυτή, υπάρχει θετικός συσχετισμός ανάμεσα στην συνέχιση της κοινωνικής δραστηριότητας κατά την διάρκεια της γήρανσης και τον βαθμό ικανοποίησης από την ζωή. Με συνέπεια όσο χάνονται οι κοινωνικοί ρόλοι του ηλικιωμένου, τόσο ο ίδιος να αποκόπτεται κοινωνικά και να χάνει την ποιότητα ζωής του. Ο κύριος λόγος για αυτήν την απομάκρυνση από την κοινωνική ζωή σύμφωνα με την θεωρία της ενεργοποίησης ήταν η ίδια η απομάκρυνση της κοινωνίας από τους ηλικιωμένους⁸⁸.

Η απάντηση στη θεωρία της ενεργοποίησης ήρθε το 1960 με την θεωρία της αποδέσμευσης (disengagement theory), από τους Cumming, Dean, Newell and McCaffrey η οποία και υποστηρίζει πως η παραίτηση από την κοινωνική ζωή των ηλικιωμένων δεν λειτουργεί μονόπλευρα από την πλευρά της κοινωνίας αλλά προϋποθέτει και παράλληλη παραίτηση από την πλευρά του ηλικιωμένου από την ενεργό ζωή⁸⁹.

⁸⁸ C.W.I. Gillespie J, Louw, **Life satisfaction in old age and activity theory: should the debate be re-opened?** Southern African Journal of Gerontology (1993), 2(1): 25-30, σελ. 25-26

⁸⁹ ό.π.

Ταυτόχρονα, έχουν δημιουργηθεί μια σειρά θεωριών που προσπαθούν να εξηγήσουν την αποκοινωνικοποίηση της τρίτης ηλικίας. Βασικότερες από αυτές όπως παρουσιάζονται από τον συλλογικό τόμο για την γήρανση του ΕΚΚΕ (1996), είναι:

- **Η θεωρία του εκσυγχρονισμού**, η οποία αναπτύχθηκε από τους Cowgill και Holmes (1972), που αποδίδει την απομάκρυνση των ηλικιωμένων από την οικονομικά ενεργό ζωή στον τρόπο οργάνωσης των καπιταλιστικών κοινωνιών, που δεν έχουν την ίδια ανάγκη για εργατικά χέρια, αλλά αντίθετα για εργασία ειδίκευσης η οποία και καλύπτεται από τους νέους. Ταυτόχρονα, η εδραίωση της πυρηνικής οικογένειας και η έντονη κοινωνική κινητικότητα ενισχύουν το φαινόμενο αυτό⁹⁰. Βέβαια, οι δημογραφικές αλλαγές που παρατηρήθηκαν από την εισαγωγή αυτής της θεωρίας μας φέρνουν αντιμέτωπους με την προσπάθεια ενεργοποίησης της τρίτης ηλικίας, με σκοπό την κάλυψη του κενού που αφήνει η μείωση του εργατικού δυναμικού.
- **Η θεωρία της δραστηριότητας**, ενώ μέχρι πρότινος έδαφος κέρδιζε η θεωρία του Fennell (1988), ότι μετά τα 60 χρόνια σταδιακά ο άνθρωπος χάνει το ενδιαφέρον του για τη ζωή και αποτραβιέται, ο αντίλογος Havinghurst, Neugarten, Torbin (1968) και Maddox (1966,1968) λέει ότι παρόλο που δεν εργάζονται, ψάχνουν νέα ενδιαφέροντα και χόμπι, τα οποία τους κρατούν ενεργούς.⁹¹ Προς αυτήν την κατεύθυνση κινείται και η πολιτική των ενεργών γηρατειών, η οποία προσπαθεί να στρέψει τους ηλικιωμένους όχι απαραίτητα προς την εργασία, αλλά και προς τον εθελοντισμό ή στην συνεισφορά στην οικογενειακή ζωή μέσα από την φροντίδα των παιδιών ώστε να διευκολυνθεί η μετάβαση της γυναίκας από νοικοκυρά στην αγορά εργασίας.

⁹⁰ Βύρων Κοτζαμάνης επιμ., Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1996, σελ. 36-37

⁹¹ ό.π.

- **Η θεωρία της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας**, σύμφωνα με τον Rose (1965), η άνοδος των επιπέδων θνησιμότητας φέρνει τους γηραιότερους αντιμέτωπους με μια νέα πραγματικότητα όπου για να προσαρμοστούν στα νέα πολιτισμικά και κοινωνικοπολιτικά δεδομένα θα πρέπει να αναπτύξουν μια ιδεολογία συνεχούς διεκδίκησης και οργάνωσης⁹². Οι ηλικιωμένοι όντως σε πολλές περιπτώσεις έχουν αναπτύξει ισχυρή οργάνωση και είναι ικανοί να ασκήσουν ισχυρές πιέσεις όσον αφορά τις μεταρρυθμίσεις στο ασφαλιστικό. Είτε μέσω της ψήφου τους η οποία καλύπτει ένα ολοένα και μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού είτε μέσω των επαγγελματικών συνδικάτων, που ασκούν πιέσεις για διαφορετική μεταχείριση σε κάποιες ομάδες επαγγελματιών
- **Η θεωρία της ανταλλαγής**, η θεωρία αυτή του Sussman (1976) επικεντρώνεται στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ηλικιωμένων και υποομάδων που μπορεί να ανήκουν αλλά και της οικογένειας, με σκοπό να μελετήσει την αλληλεγγύη ή και την αποξένωση που μπορεί να υπάρχει⁹³. Η ανάπτυξη της αλληλεγγύης αλλά και η εξάλειψη της αποξένωσης, είναι μέσα στους στόχους των ενεργών γηρατειών και εκφράζονται συνήθως μέσα από εθνικές πολιτικές όπως είναι και το πρόγραμμα που έχουμε στην Ελλάδα «Βοήθεια στο σπίτι», το οποίο εκτός από ιατροφαρκευτική βοήθεια, παρέχει και μέριμνα από κοινωνικούς λειτουργούς για την ενδυνάμωση της ψυχικής υγείας των ηλικιωμένων.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των πολιτικών για τα ενεργά γηρατεία, καλό θα ήταν να ορίσουμε, το ίδιο το ηλικιακό φάσμα που περιλαμβάνει η άσκηση αυτής της πολιτικής. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη, ο γηραιός πληθυσμός περιλαμβάνει όλους όσους είναι άνω των 60⁹⁴. Όμως, ο χαρακτηρισμός μιας ομάδας ανθρώπων άρδην ως ηλικιωμένους δεν μπορεί να στηριχθεί, αν δεν ληφθούν υπόψιν τα όρια

⁹² Βύρων Κοτζαμάνης επιμ., Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1996, σελ. 38

⁹³ ό.π.

⁹⁴ WHO, *Active Ageing, A Policy Framework*, World Health Organization, Madrid 2002

θνησιμότητας και το επίπεδο διαβίωσης της χώρας όπου μένει, αλλά και η κατάσταση της προσωπικής τους υγείας, η οποία έχει άμεση συνάρτηση με τον τρόπο ζωής, την ίδια την βιολογική του υπόσταση αλλά και το είδος της εργασίας του. Η διαπίστωση πως το γήρας επηρεάζει τον κάθε άνθρωπο σε διαφορετικό βαθμό, έχει πολλές διαστάσεις και άρα δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο πολιτικών οι οποίες λειτουργούν με στόχο όχι την επί μέρους εξέταση υποομάδων ανθρώπων άνω των 60 που μπορεί να παρουσιάζουν ενιαία χαρακτηριστικά, αλλά με στόχο την αντιμετώπισή τους ως ενιαία πληθυσμιακή ομάδα.

Παράλληλα, τα ενεργά γηρατεία σύμφωνα με την Κομισιόν αποτελούν μια πολιτική η οποία στοχεύει στο να «βοηθήσει τους πολίτες να έχουν τον έλεγχο της ζωής τους, για όσο δυνατόν μεγαλύτερο διάστημα καθώς γηράσκουν και όποτε είναι δυνατόν να συνδράμουν στην οικονομία και την κοινωνία»⁹⁵.

Πάνω σε αυτήν την φιλοσοφία για ανάγκη της συνέχισης της κοινωνικής ζωής των ηλικιωμένων, οικοδομήθηκε η πολιτική των ενεργών γηρατειών, η οποία και τίθεται σε πρώτο πλάνο από την ΕΕ και τα ΗΕ. Με σκοπό την μέτρηση της προόδου που γίνεται στην δημιουργία και εφαρμογή αυτών των πολιτικών δημιουργήθηκε ο Δείκτης Ενεργών Γηρατειών (Active Ageing Index)⁹⁶.

Τα ενεργά γηρατεία περιγράφονται στον Δείκτη Ενεργών Γηρατειών ως ένα «πολυδιάστατο σχέδιο το οποίο εξετάζει μια κατάσταση κατά την οποία οι άνθρωποι συνεχίζουν να απασχολούνται εργασιακά, να ασχολούνται με δραστηριότητες οι οποίες δεν έχουν σκοπό το κέρδος, όπως η παροχή βοήθειας σε μέλη της οικογένειας και ο εθελοντισμός και ζουν έναν υγιεινό τρόπο ζωής, με ανεξάρτητες και ασφαλείς ζωές όπως μεγαλώνουν», θέτοντας έτσι τις παραμέτρους τις οποίες μελετάει. Πιο συγκεκριμένα, ο Δείκτης περιλαμβάνει 22 επιμέρους

⁹⁵ Eurostat, *Ageing Europe, Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition, σελ. 9

⁹⁶ UNECE / European Commission (2019) “*2018 Active Ageing Index: Analytical Report*”, Report prepared by Giovanni Lamura and Andrea Principi under contract with the United Nations Economic Commission for Europe (Geneva), co-funded by the European Commission’s Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion (Brussels), σελ. 8

δείκτες που κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις βασικές παραμέτρους, την εργασία, τον εθελοντισμό, την υγεία και την ασφάλεια⁹⁷.

Αναφορικά με την παράμετρο της εργασίας που μας ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία, όπως βλέπουμε στον κάτωθι πίνακα ο Δείκτης υπολογίζει ένα 31,1% ενεργό με μεγάλες αποκλίσεις ανάμεσα στις χώρες της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης και αυτές της νότιας και βαλκανικής. Οι αποκλίσεις αυτές θα μπορούσαμε να πούμε πως σχετίζονται και με την οικονομική ευρωστία του κάθε κράτους μέλους αλλά και με τον χρόνο ένταξης άρα και ενσωμάτωσης πολιτικών που σχετίζονται με τα ενεργά γηρατειά⁹⁸.

Μια άλλη συνιστώσα που δεν θα έπρεπε να αμελήσουμε στην προσπάθειά μας να προσδιορίσουμε την ανάγκη που υπάρχει για την αντιμετώπιση των ενεργών γηρατειών ως μέσο προσαρμογής της κοινωνικής πολιτικής είναι ο Δείκτης Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDIs). Ο δείκτης αυτός μας δείχνει αν μια πολιτική είναι βιώσιμη από οικονομική, περιβαντολλοντική και κοινωνική σκοπιά⁹⁹.

Πιο συγκεκριμένα, στη 2^η Συνέλευση των ΗΕ για την γήρανση που έγινε στην Μαδρίτη το 2002 τέθηκαν ως στόχοι για την επιτυχημένη εφαρμογή των «ενεργών γηρατειών» οι λιγότεροι θάνατοι σε ηλικίες υψηλής παραγωγικότητας, η επίτευξη λιγότερων χρόνιων ασθενειών λόγω γήρατος, καλύτερη ποιότητα ζωής για μεγαλύτερο μερίδιο του πληθυσμού όσο μεγαλώνει, χαμηλότερα κόστη που σχετίζονται με υπηρεσίες περίθαλψης και τέλος η ενεργοποίηση των μεγαλύτερων στην κοινωνική, πολιτική, πολιτιστική και οικονομική σφαίρα της καθημερινότητας, μέσα από αμειβόμενους ή μη ρόλους που σχετίζονται με την ζωή μέσα στην οικογένεια, στην οικία και στην κοινότητα^{100 101}. Η τελευταία αυτή παράμετρος θέτει το πλαίσιο που μας απασχολεί στην παρούσα εργασία, αφού γύρω

⁹⁷ UNECE / European Commission (2019) “2018 Active Ageing Index: Analytical Report”, Report prepared by Giovanni Lamura and Andrea Principi under contract with the United Nations Economic Commission for Europe (Geneva), co-funded by the European Commission’s Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion (Brussels), σελ. 10-21

⁹⁸ ό.π.

⁹⁹ Ian Bache and Louise Reardon, *The Politics and Policy of Wellbeing, Understanding the Rise and Significance of a New Agenda*, Edward Elgar Publishing, 2016, σελ. 46

¹⁰⁰ UN, *Political Declaration and Madrid International Plan of Action and Ageing*, UN, New York 2002, σελ. 5

¹⁰¹ WHO, *Active Ageing, A Policy Framework*, World Health Organization, Madrid 2002, σελ. 16

από αυτή αναπτύχθηκε μια ολόκληρη φιλοσοφία η οποία σχετίζεται με την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης, την παράλληλη με τη συνταξιοδότηση εργασία αλλά και τη σημασία και χρησιμότητα του εθελοντισμού στην τρίτη ηλικία.

Αυτοί οι στόχοι δεν μπορούν και δεν πρέπει να λειτουργήσουν αποκομμένα ο ένας από τον άλλο, καθώς οι όποιες αποφάσεις λαμβάνονται σε πολιτικό επίπεδο πρέπει να είναι σε θέση να μπορούν να τους εξυπηρετήσουν, αλλιώς ελλοχεύουν σοβαροί κίνδυνοι, όχι απλά για αποτυχία των πολιτικών, αλλά για και για τη δημιουργία σοβαρών επιπτώσεων σε επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας τόσο για τους πολίτες όσο και για το κράτος

Για αυτόν τον σκοπό, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας στην διάσκεψη της Μαδρίτης παρουσίασε και καθόρισε τις συνιστώσες που καθορίζουν την ποιότητα γήρανσης¹⁰². Στον κάτωθι πίνακα, παραθέτουμε τις συνιστώσες αυτές με σκοπό να κατανοήσουμε τόσο την ανάγκη συνολικής αντιμετώπισης του φαινομένου για την δημιουργία αποτελεσματικών πολιτικών, όσο και για να τονίσουμε την δυσκολία με την οποία μπορούν να αποτελέσουν τα ενεργά γηρατειά δόκιμη λύση για το ασφαλιστικό στην ΕΕ. Ειδικά, αν δεν ληφθούν σημαντικά μέτρα και δεν γίνει μακροχρόνιος σχεδιασμός ο οποίος ουσιαστικά θα στοχεύει στην κατακόρυφη αύξηση του επιπέδου υγείας αλλά και ταυτόχρονα στη δημιουργία τέτοιων κρατικών υποδομών που θα καταστούν εφικτή την εφαρμογή τέτοιων μέτρων. Ταυτόχρονα, ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στη δια βίου μάθηση, ώστε να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα των μεγαλύτερων και να μπορούν ανταποκριθούν σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο εργασιακό περιβάλλον. Σε αυτό το σημείο, θα θέλαμε να τονίσουμε πως ακόμα και αν σε βάθος χρόνου κάτι τέτοιο θα ήταν εφικτό, η ποιότητα γήρατος δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί σαν ένα συνολικό φαινόμενο αλλά ως ατομικό και αυτό αποτελεί έναν παράγοντα που οφείλουμε να συμπεριλάβουμε στην όποια δημιουργία πολιτικής στο συγκεκριμένο θέμα.

¹⁰² WHO, *Active Ageing, A Policy Framework*, World Health Organization, Madrid 2002

Πίνακας 1: Συνιστώσες που καθορίζουν την ποιότητα της γήρανσης

Γενετήσια χαρακτηριστικά	Κοινωνικοπολιτικά, οικονομικά χαρακτηριστικά	Προσωπικά χαρακτηριστικά
Φύλο	Πολιτισμός-κουλτούρα	Σύστημα Υγείας
Ιατρογενέσεις	Προαγωγή σωματικής και ψυχικής υγείας	Προσωπικός τρόπος ζωής
Βιολογία και Γενετική	Υπηρεσίες φροντίδας ηλικιωμένων	Κάπνισμα
	Υπηρεσίες μακροχρόνιας φροντίδας	Άσκηση
	Υπηρεσίες ψυχικής υγείας	Υγιεινή Διατροφή
	Εγκληματικότητα και κακοποίηση	Στοματική Υγιεινή
	Φαρμακευτική Αγωγή	Αλκοόλ
	Καθαρό νερό, φαγητό και αέρας	Εργασία
	Περιβάλλοντας χώρος	Εισόδημα
	Κοινωνική Προστασία	Τήρηση κανόνων που σχετίζονται με την αντιμετώπιση χρόνιων ασθενειών.
		Ψυχολογία
		Κοινωνικοποίηση
		Ατυχήματα
		Μορφωτικό Επίπεδο

Πηγή: Π.Ο.Υ

3.2 Η Φιλοσοφία των Ενεργών Γηρατειών και ο Εθελοντισμός

Για να κατανοήσουμε τα Ενεργά Γηρατεία είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τον βασικό πυρήνα σκέψης πάνω στον οποίο αναπτύχθηκαν, ο οποίος στηρίζεται στην αντικατάσταση των σταδίων ζωής του ανθρώπου με τους κύκλους ζωής. Πιο συγκεκριμένα, τα στάδια της ζωής του ανθρώπου ως τώρα ήταν τρία, η παιδική ηλικία που συνδυάζεται με την εκπαίδευση, η ενήλικη ζωή που συνδυάζεται με την εργασία και τα γηρατεία που συνδυάζονται με τη σύνταξη. Σε μια εποχή όμως που το προσδόκιμο ζωής ολοένα και αυξάνεται, δεν μπορούμε παρά να αναρωτηθούμε για το κατά πόσο είναι εφικτή η διατήρηση αυτών των σταδίων παράλληλα με την συνέχιση της ασφαλιστικής κάλυψης των ηλικιωμένων αλλά και την αδιάκοπη παραμονή τους στον κοινωνικό ιστό¹⁰³.

Τα στάδια αυτά που για αιώνες παρουσίαζαν ελάχιστες παρεκκλίσεις, πλέον στον Δυτικό κόσμο αλλά και στην πλειονότητα των ανεπτυγμένων οικονομιών είναι ρευστά. Η συνεχής τεχνολογική πρόοδος, η εναλλαγή επαγγελμάτων στη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, η ανάγκη για διά βίου μάθηση, ώστε να μπορέσει κάποιος να ανταπεξέλθει στα νέα δεδομένα που συνεχώς προκύπτουν από τις τεχνολογικές αλλαγές, σημαίνουν πως οι εργασιακές ανάγκες συνεχώς αλλάζουν¹⁰⁴. Η ζωή πια δεν αποτελείται ειδικά για τους νέους εργαζόμενους από μια ευθεία γραμμή εγγυημένης απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο συχνά αναγκάζονται να κάνουν πάνω από μια δουλειά, ενώ η ημιαπασχόληση στην ΕΕ έχει αυξηθεί, ειδικά για τις γυναίκες, σε ποσοστό 30,8% επί των εργαζομένων. Ταυτόχρονα, ο μέσος άνθρωπος κατά τη διάρκεια του εργασιακού του βίου αναμένεται να αλλάξει 12 δουλειές.¹⁰⁵

Σύμφωνα με τα πολλαπλά στάδια ζωής, ο άνθρωπος όσο αυξάνονται τα χρόνια του ενεργού του βίου αλλά και οι προκλήσεις στην αγορά εργασίας αδυνατεί να συνεχίσει να ακολουθεί τα τρία στάδια και αντί αυτού εναλλάσσει την ευθεία

¹⁰³ Lynda Gratton, Andrew Scott, *The 100-Year Life: Living and working in an age of longevity*, Bloomsbury, London 2016.

¹⁰⁴ ό.π.

¹⁰⁵ https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Employment_statistics
9/17/2020 8:54 PM

πορεία της εργασιακής του ζωής με σπουδές, ενασχόληση με την ανατροφή των παιδιών, ταξίδια και αφοσίωση σε άλλα πράγματα που μπορεί να είναι σημαντικά για την προσωπική του ανάταση. Έτσι, αν και μεγαλώνουν τα όρια συνταξιοδότησης, ο χρόνος που αφιερώνει στην εργασία παραμένει ίδιος ή και μικρότερος¹⁰⁶.

Βασικό επιχείρημα που υποστηρίζει πως η παρατεταμένη ανεργία μπορεί να είναι βιώσιμη για τους πολίτες είναι, πως το εισόδημα δεν είναι ατομικό αλλά οικογενειακό και έτσι μπορεί να λειτουργήσει εξισορροπητικά ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας κατά τις περιόδους της ανεργίας¹⁰⁷. Όσο θελκτικό και αν φαίνεται αυτό το σενάριο το οποίο ουσιαστικά αναγνωρίζει την ανεργία ως ένα επιθυμητό στάδιο ζωής, δεν μπορεί παρά να εγείρει πολλά ερωτηματικά τα οποία και θα διερευνήσουμε σε επόμενο στάδιο, σχετικά με το πόσο εφαρμόσιμο είναι αλλά και το τί ποιότητα ζωής μπορεί να προσφέρει στον εργαζόμενο του μέλλοντος υπό κανονικές συνθήκες.

Για τους οπαδούς λοιπόν, των ενεργών γηρατειών και των πολλαπλών σταδίων ζωής, τα πολλαπλά στάδια όχι μόνο θα ενισχύσουν την διαγενεακή ισότητα αλλά είναι ικανά και να αναστρέψουν τον παραγκωνισμό των μεγαλύτερων γενεών, αφού πλέον οι άνθρωποι θα επιλέγουν τις συναναστροφές τους, όχι βάσει μόνο του ηλικιακού γκρουπ που ανήκουν αλλά των ενδιαφερόντων τους¹⁰⁸.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η σύνδεση των ενεργών γηρατειών με τον εθελοντισμό. Ένας από τους στόχους των ενεργών γηρατειών είναι η αύξηση της εθελοντικής εργασίας στην τρίτη ηλικία μιας και έχει αποδειχτεί πως προάγει την κοινωνική συμμετοχή και βελτιώνει την κατάσταση της σωματικής και ψυχικής υγείας [OECD, WHO]. Σύμφωνα με μελέτη που έγινε στην ΕΕ από το EUROFOUND αποδείχτηκε ότι, όσο πιο ισχυρή είναι η οικονομία και το κοινωνικό κράτος σε μια χώρα, τόσο περισσότερο καλλιεργείται η κουλτούρα του εθελοντισμού σε όλα τα στάδια της ζωής του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, η αιτία

¹⁰⁶ Lynda Gratton, Andrew Scott, *The 100-Year Life: Living and working in an age of longevity*, Bloomsbury, London 2016.

¹⁰⁷ ό.π.

¹⁰⁸ ό.π.

για αυτήν την σύνδεση φαίνεται να είναι πως το αδύναμο κοινωνικό κράτος και δημοκρατικοί θεσμοί, συνδέουν την εθελοντική εργασία με την προσφορά στο κοινωνικό σύνολο και όχι με τα ενδιαφέροντα και την κουλτούρα του εθελοντή. Μεγάλη θετική σύνδεση φαίνεται να έχει και η σχέση με τη θρησκεία και ειδικά τον καθολικισμό και τον προτεσταντισμό που προάγουν την έννοια της προσφοράς¹⁰⁹. Σε αυτό το σημείο, θα θέλαμε να προσθέσουμε πως αντίστροφα, ένα αδύναμο κοινωνικό κράτος προάγει τον άτυπο εθελοντισμό μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας και του κοινωνικού περιγύρου, οι ηλικιωμένοι δηλαδή δεν μπορούν να κυνηγήσουν με την ίδια ευκολία τα ενδιαφέροντά τους, λόγω οικονομικών δυσκολιών αλλά και την ανάγκη να βοηθήσουν άτομα της οικογένειας τους, όπως συμβαίνει με την ανατροφή των παιδιών λόγω ανεπάρκειας παιδικών σταθμών.

Σε αυτήν την κατεύθυνση συνεισφέρει και το γεγονός ότι είναι συχνό φαινόμενο οι οργανώσεις που δέχονται εθελοντές να μην είναι σε θέση να καλύψουν βασικά έξοδα, όπως είναι της μεταφοράς των εθελοντών. Έτσι, συνταξιούχοι με πενιχρές συντάξεις είναι πιο δύσκολο να συμμετέχουν σε ένα πρόγραμμα εθελοντικού χαρακτήρα μιας και αναγκάζονται να καλύψουν τα έξοδά τους¹¹⁰. Βλέπουμε έτσι πως το ύψος των συντάξεων σε σχέση με το βιοτικό τους επίπεδο, έχει μεγάλη συσχέτιση με την διατήρηση της κοινωνικότητας των συνταξιούχων, κάτι που αποτελεί και βασικό στόχο των ενεργών γηρατειών.

Τέλος, για να μπορούν οι ηλικιωμένοι να προσφέρουν συστηματικά στον εθελοντισμό, αλλαγές πρέπει να γίνουν και στο ίδιο το σύστημα του εθελοντισμού. Από την μία, το ίδιο το κράτος και οι οργανισμοί, πρέπει να αυξήσουν τις επιχορηγήσεις τους, για να μπορέσουν οι οργανώσεις να καλύψουν έστω και στο ελάχιστο τις ανάγκες των εθελοντών. Από την άλλη, αναγκαία κρίνεται η δημιουργία ενός ενιαίου πλαισίου ανάμεσα στα κράτη μέλη για τον εθελοντισμό. Η δημιουργία υποδομών που προωθούν την συνεχή μετεκπαίδευση, την ίση μεταχείριση και την προσβασιμότητα στις εγκαταστάσεις για τα άτομα της τρίτης

¹⁰⁹ Eurofound, *Volunteering by older people in the EU*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2011, σελ. 13-30

¹¹⁰ ό.π.

ηλικίας είναι κρίσιμης σημασίας για την επιτυχία των ενεργών γηρατειών¹¹¹. Άλλωστε, για την προώθηση των ενεργών γηρατειών ως ευρωπαϊκή πολιτική είναι σημαντική η δημιουργία ενός σταθερού πλαισίου, που θα εγγυάται την ισότιμη μεταχείριση και θα προωθεί όλες τις πλευρές ανάπτυξης της συγκεκριμένης πολιτικής.

3.3 Ο Ρόλος της Τρίτης Ηλικίας στην οικονομία

Το ποσοστό των 65+ στην Ευρώπη ως το 2050 αναμένεται να διπλασιαστεί, ενώ σε παγκόσμιο επίπεδο σχεδόν να τριπλασιαστεί¹¹². Το πρόβλημα που δημιουργείται από αυτήν την κατακόρυφη αύξηση του γηραιού πληθυσμού όσον αφορά την επίδραση που έχει στην οικονομία είναι διττό. Από την μία, αν και σύμφωνα με έρευνα του OECD, οι ηλικιωμένοι στις ΗΠΑ καταναλώνουν πάνω από 60% των αγαθών και υπηρεσιών¹¹³, καταναλώνουν δηλαδή το ίδιο ή και περισσότερο σε σχέση με τους ενήλικες που βρίσκονται στην πιο παραγωγική τους ηλικία¹¹⁴. Κάτι που μας δείχνει πως από οικονομικής σκοπιάς οι ηλικιωμένοι αποτελούν ίσως την πιο ενεργή οικονομικά πληθυσμιακή ομάδα,¹¹⁵ έτσι κατατάσσονται τόσο για οικονομικούς, όσο και για πολιτικούς λόγους στις ομάδες που έχουν ισχυρή διαπραγματευτική ικανότητα και μπορούν να ασκήσουν πίεση για να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους, εμποδίζοντας έτσι μεταρρυθμίσεις που μπορούν να συντελέσουν στην αύξηση της βιωσιμότητας του ασφαλιστικού συστήματος και της διαγενεακής αλληλεγγύης.

Από την άλλη, οι ηλικιωμένοι αν και έχουν μεγάλη συμβολή στην οικονομική σταθερότητα και φαίνεται πως πολλοί τομείς της οικονομίας βασίζονται πάνω τους, δεν παράγουν αλλά μόνο καταναλώνουν, οπότε δεν εμπλέκονται με ενεργητικό τρόπο στην οικονομική ανάπτυξη. Παρόλα αυτά, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι,

¹¹¹ Eurofound, *Volunteering by older people in the EU*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2011, σελ. 41

¹¹² UN ESCAP, *Rethink Aging: Exchange Knowledge to Develop Aging Business*, UN ESCAP, 2012

¹¹³ OECD, *AGEING: Debate the Issues*, Edited by Patrick Love, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 10.

¹¹⁴ Lunga Wilfred, *Aging Societies Policies and Perspectives*, Asian Development Bank Institute, 2019, σελ. 6

¹¹⁵ [statista.com/statics/45822/share-of-old-age-population-in-the-total-us-population/](https://www-statista-com.translate.googl/statics/45822/share-of-old-age-population-in-the-total-us-population/?_gl=1_9/17/2020_8:54_PM) 9/17/2020 8:54 PM

πολλοί ηλικιωμένοι εργάζονται εθελοντικά ενώ παράλληλα συνεισφέρουν στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών και στην στήριξη των μελών της οικογένειάς τους, βοηθώντας έτσι οικονομικά στην μείωση του κόστους για την ανατροφή τους, αλλά και του ίδιου του κοινωνικού κράτους των κρατών μελών που δεν αναγκάζονται να αυξήσουν τα κονδύλια για παροχές όπως οι παιδικοί σταθμοί¹¹⁶ αλλά και ταυτόχρονα, βοηθώντας έτσι την αποδοτικότητα του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την οικονομική κατάσταση που εμφανίζουν οι εργαζόμενοι έναντι των συνταξιούχων ενώ παραδοσιακά οι ηλικιωμένοι σημειώναν τα μεγαλύτερα ποσοστά φτώχειας λόγω της ανικανότητας για εργασία, πλέον έχει γίνει μια στροφή με τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας να τους ανταγωνίζονται. Οι χαμηλές αμοιβές και η μεγάλη ανεργία που σημειώνεται σε πολλές χώρες της ΕΕ, δεν μπορούν να ανταγωνιστούν την εισοδηματική σταθερότητα των συντάξεων¹¹⁷.

Η οικονομική κρίση και η ένταξη νέων χωρών με λιγότερο ισχυρές οικονομίες, μπορούν να δικαιολογήσουν αυτή την αυξητική τάση. Βλέπουμε έτσι πως ενώ το ποσοστό κινδύνου φτώχειας μειώθηκε αυτό δεν σημαίνει πως τα εισοδήματά τους αναβαθμίστηκαν αλλά πως μάλλον επέσανε περισσότερο. Το πρόβλημα αυτό συνδέεται με τον τρόπο υπολογισμού του κινδύνου φτώχειας, για αυτό και θεωρούμε ασφαλέστερο για την διεξαγωγή πιο ρεαλιστικών συμπερασμάτων να επικεντρωνόμαστε σε κοινωνικούς δείκτες όπως ο δείκτης αποστέρησης υλικών αγαθών. Ειδικά ενόψει της ραγδαίας αύξησης του γηραιού πληθυσμού αφού ως το 2050 οι άνω των 80 αναμένεται να αποτελούν το 10% του πληθυσμού παγκοσμίως, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να καθιερωθούν συγκεκριμένες πολιτικές προστασίας, οι οποίες θα στοχεύουν στην ισότιμη διαβίωσή τους ως μέρος των δυτικών, τουλάχιστον, κοινωνιών, με την ελπίδα πως οι πολιτικές αυτές θα επιδράσουν στην

¹¹⁶ Patrick Love Edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 10

¹¹⁷ Eva Maria Hohnerlein. *Pension indexation for retirees revisited – Normative patterns and legal standards*, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy, German, 2019, σελ. 4

αλλαγή νοοτροπίας και τρόπου αντιμετώπισης της τρίτης ηλικίας, σε παγκόσμιο επίπεδο¹¹⁸.

Ταυτόχρονα, δεν πρέπει να αμελούμε το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των συνταξιούχων που διέθεταν οικογενειακή επιχείρηση ή απασχολούνταν στην αγροτική παραγωγή, μπορεί να συνεχίζει την ενασχόληση του, για πολλά χρόνια μετά την συνταξιοδότησή του, έστω και με μειωμένους ρυθμούς¹¹⁹. Αυτό έχει διπλό αντίκτυπο από τη μια συνεισφέρουν στη οικογενειακή οικονομία και στην παραγωγή, από την άλλη λαμβάνοντας την σύνταξη τους και διατηρώντας παράλληλα μια θέση, στερούν σημαντικά έσοδα από το κράτος αλλά και αυξάνουν την ανεργία.

Αν και δεν είναι εύκολο να καταγραφεί, συχνό φαινόμενο είναι, η συνέχιση αυτή της απασχόλησης να είναι αδήλωτη, με αποτέλεσμα να μειώνονται περαιτέρω τα κρατικά έσοδα. Το συμπέρασμα ότι το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας των άνω των 65 είναι αδήλωτο ενισχύεται και από το είδος της εργασίας που επιτελούν. Σύμφωνα με τα στοιχεία της EUROSTAT, περίπου το 15% απασχολείται σε τομείς της γεωργίας, της ξυλείας και της κτηνοτροφίας, ενώ το ίδιο περίπου ποσοστό απασχολείται από το σπίτι¹²⁰.

Σε κάθε περίπτωση, καλό θα ήταν να δοθούν κίνητρα για την καταμέτρηση αυτής της μερίδας στους εργαζόμενους. Η διατήρηση της σύνταξης με μια μικρή αύξηση στις κρατήσεις της τάξης του 10%, χωρίς υποχρέωση της οικογενειακής επιχείρησης να περάσει κανονικά τον συνταξιούχο στην μισθοδοσία αλλά απλά να τον δηλώσει, θα μπορούσε να έχει πολύ θετικά αποτελέσματα για την οικονομία και για την βιωσιμότητα των ταμείων. Από την άλλη πλευρά βέβαια, μια τέτοια κίνηση προϋποθέτει την εφαρμογή ελέγχων και κυρώσεων στην περίπτωση που οι μικρές επιχειρήσεις αποτύχουν να δηλώσουν την εργασία των συνταξιούχων.

Μια ακόμη πολιτική που προωθείται μέσω των ενεργών γηρατειών είναι η επέκταση των ορίων συνταξιοδότησης ή τουλάχιστον η μείωση των πρόωγων

¹¹⁸ Patrick Love Edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 30.

¹¹⁹ Βύρων Κοτζαμάνης επιμ., *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1996, σελ. 203

¹²⁰ Eurostat, *Ageing Europe, Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition, σελ. 80-83

συνταξιοδοτήσεων. Στην ΕΕ από το 2005, παρατηρήθηκε σταδιακή άνοδος των εργαζομένων στο ηλικιακό γκρουπ 55-64 κατά περίπου 16%, ενώ ο συνολικός αριθμός των εργαζομένων στα 65+ είναι 5,8 εκατ.¹²¹ Την ίδια στιγμή όμως, λόγω της γενικότερης αύξησης των ηλικιωμένων που φέρει η δημογραφική γήρανση έχει αυξηθεί παράλληλα και ο αριθμός των ανέργων που εμπίπτουν σε αυτό το ηλικιακό γκρουπ¹²².

Η αύξηση αυτή των απασχολούμενων προέρχεται τόσο από την αυστηροποίηση των πλαισίων συνταξιοδότησης σε πολλά κράτη μέλη, όσο και από την παροχή κινήτρων τόσο στους εργαζόμενους να παραμείνουν ενεργοί, όσο και στις εταιρείες που εργάζονται.

Τι κίνητρο έχουν όμως αυτοί που επιλέγουν να εργαστούν τόσο κοντά ή και μετά την συνταξιοδότησή τους; Είναι αυστηρά οικονομικοί οι λόγοι και σχετίζονται με την ανισορροπία που υπάρχει σε πολλές περιπτώσεις μεταξύ συντάξεων και κόστους ζωής; Σύμφωνα με στοιχεία της Επιτροπής το 1/5 όσων είναι άνω των 65 συνεχίζουν να δουλεύουν λόγω οικονομικών δυσκολιών σε δικές τους εργασίες ή σε καθεστώς ημιαπασχόλησης, παρόλο που οι συντάξεις αντιστοιχούν περίπου στο μισό του εισοδήματός τους¹²³. Το εκπαιδευτικό τους επίπεδο είναι κατά κύριο λόγο υψηλό¹²⁴, κάτι που όμως όπως είδαμε πριν, μπορεί να σημαίνει πως σε άλλους είδους εργασίες είναι πολύ πιο δύσκολο να προσδιοριστεί ο αριθμός όσων απασχολούνται σε οικογενειακές επιχειρήσεις ή κάνουν δουλειές που δεν καταγράφονται, όπως νταντάδες.

Οι μη αυστηρώς οικονομικοί λόγοι λοιπόν, που επιλέγουν να εργάζονται οι ηλικιωμένοι, σχετίζονται με την ανάγκη τους για εργασία και προσφορά, με την κοινωνικοποίηση που προσφέρει η εργασία και με την δυνατότητα να ασχοληθούν με δουλειές που μπορεί να είχαν την δυνατότητα όσο κυνηγούσαν την καριέρα τους,

¹²¹ Eurofound, *Labour market change, State initiatives supporting the labour market integration of older workers*, 2018, σελ. 6

¹²² <https://age-platform.eu/publications/eurofound%E2%80%99s-policy-brief-work-preferences-after-50> 3/24/2020 2:44 PM

¹²³ Eurostat, *Ageing Europe, Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition, σελ. 110

¹²⁴ Eurofound, *Labour market change, State initiatives supporting the labour market integration of older workers*, 2018, σελ. 10

αλλά τους προσφέρουν χαρά¹²⁵. Το γεγονός πως οι ηλικιωμένοι στην ΕΕ σπάνια υποφέρουν από σημαντικές οικονομικές δυσκολίες, φαίνεται και από το γεγονός πως μόνο 8,8% αυτών σημειώνουν σημαντικές καθυστερήσεις στην εξυπηρέτηση των οφειλών τους, κάτι που σημαίνει πως το εισόδημά τους επαρκεί για την κάλυψη των αναγκών τους¹²⁶.

Τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν δημιουργήσει μια σειρά από πολιτικές που προωθούν την επέκταση του χρόνου εργασίας. Σύμφωνα με το Eurofound, οι 50+ δεν είναι ελκυστικοί προς τους εργοδότες διότι δεν επιμορφώνονται συχνά αλλά και αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας με αποτέλεσμα να λαμβάνουν περισσότερες άδειες. Όπως είδαμε, η ποιότητα της γήρανσης του ατόμου είναι ατομική και πολυπαραγοντική. Έτσι, η ΕΕ στην προσπάθειά της να δώσει κίνητρα σε εργαζόμενους και εργοδότες να διατηρήσουν και να προσλάβουν άτομα που βρίσκονται σε αυτήν την ηλικιακή ομάδα, προτείνει μια σειρά από μέτρα που έχουν εφαρμοστεί μέχρι στιγμής επιτυχώς από τα κράτη μέλη. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην σημασία της δια βίου μάθησης η οποία εκτός του ότι είναι μέσα στους στόχους της για το 2020, αποτελεί και βασικό στοιχείο της πολιτικής των ενεργών γηρατειών. Ταυτόχρονα, προωθεί την επιλογή της ημιαπασχόλησης, με φορολογικά κίνητρα για την αναπλήρωση των υπόλοιπων ωρών από τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Ενώ ταυτόχρονα, σε χώρες όπως η Σλοβενία, όσοι παραμένουν στην αγορά εργασίας, παρά το ότι έχουν τις προϋποθέσεις για συνταξιοδότηση, αυξάνουν το ποσό της σύνταξης ανά 5% ανά έτος¹²⁷.

Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι, το νέο αφήγημα των καιρών μας είναι πως για να διασφαλιστούν οι συντάξεις και η διαγενεακή αλληλεγγύη, οι μειώσεις είναι μονόδρομος. Πώς όμως η μεταφορά της φτωχοποίησης σε άλλη ηλικιακή ομάδα μπορεί να λειτουργήσει θετικά για τον κοινωνικό ιστό; Και κατά πόσο μέτρα όπως τα ενεργά γηρατειά είναι ικανά να εξισορροπήσουν τις εισοδηματικές ανισότητες που φέρνει το δημογραφικό;

¹²⁵ Eurofound, *Labour market change, State initiatives supporting the labour market integration of older workers*, 2018, σελ. 10

¹²⁶ Eurostat, *Ageing Europe, Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition, σελ. 47

¹²⁷ Eurofound, *Labour market change, State initiatives supporting the labour market integration of older workers*, 2018, σελ. 33

3.5 Συμπεράσματα

Τα ενεργά γηρατεία αποτελούν μια πολιτική προσαρμογής που στοχεύει όχι μόνο να περιορίσει τις συνέπειες της δημογραφικής γήρανσης αλλά και να αλλάξει την νοοτροπία σχετικά με την γήρανση.

Όπως είδαμε, η γήρανση αποτελεί προσωπική υπόθεση που σχετίζεται τόσο με βιολογικούς παράγοντες, όσο και με κοινωνικούς, όπως είναι η εκπαίδευση και το είδος εργασίας του ανθρώπου κατά τη διάρκεια ζωής του.

Αν και οι γυναίκες για τους προαναφερόμενους λόγους αντιμετωπίζουν καλύτερη ποιότητα γήρανσης συγκριτικά με τους άνδρες, αυτό σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει πως δεν αντιμετωπίζουν άλλου είδους κινδύνους που συνδέονται με την έλλειψη επαρκούς εισοδήματος για να καλύψουν τις καθημερινές τους ανάγκες.

Οι ηλικιωμένοι κατά κανόνα, ειδικά κατά τη διάρκεια της κρίσης, είχαν ικανοποιητικά εισοδήματα για να καλύψουν τις βιοτικές τους ανάγκες, αν και ο τρόπος υπολογισμού δεικτών όπως της φτώχειας, δημιουργεί μια πιο εξιδανικευμένη εικόνα από ό,τι τη βιώνουν.

Τέλος, προγράμματα προαγωγής της γυναικείας απασχολισιμότητας ή του τυπικού ή άτυπου εθελοντισμού μπορούν να λειτουργήσουν προς όφελος, μόνο όταν βασίζονται στην δημιουργία εναλλακτικών που μπορούν να ανταποκριθούν στις διαφορετικές ομάδες γήρανσης.

Κεφάλαιο 4.

Συμπερασματικές Διαπιστώσεις: Είναι η Ενεργός Γήρανση είναι ικανή να λύσει το πρόβλημα του ασφαλιστικού;

Ο Hall [1993, 278] διακρίνει τρεις συνιστώσες στην προσπάθειά του να προσδιορίσει τα μέσα που απαιτούνται για την δημιουργία μιας πετυχημένης πολιτικής. Ο εκσυγχρονισμός των στόχων, ο προσδιορισμός των κατάλληλων εργαλείων για την επίτευξη του βέλτιστου αποτελέσματος και η προσαρμογή τους στις σύγχρονες προκλήσεις, αποτελούν το τρίπτυχο της δημιουργίας μιας επιτυχημένης πολιτικής¹²⁸.

Κατανοούμε έτσι, πως για να μπορέσουν τα ενεργά γηρατειά να αποτελέσουν ουσιαστική λύση για το ασφαλιστικό πρόβλημα της ΕΕ, είναι αδήριτη ανάγκη όχι μόνο να γίνουν οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις αλλά και να αλλάξει συνολικά η στάση που έχουμε απέναντι στην τρίτη ηλικία. Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατεί σήμερα είναι ότι, σε 19 χώρες του ΟΑΣΑ η ηλικία συνταξιοδότησης είναι μικρότερη στην πράξη από την επίσημη ηλικία που ορίζει το κράτος¹²⁹. Η εθελούσια έξοδος από τον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, καθώς και η ανεργία που μαστιάζει τις μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες, αποτελούν σημαντικό πρόβλημα για την ενδυνάμωση της δυναμικής των ταμείων.

Ειδικά στις χώρες που εφαρμόζουν PAYG συστήματα, ο συνδυασμός της οικονομικής κρίσης που επηρέασε σημαντικά τις περισσότερες αν όχι όλες χώρες της ΕΕ αλλά και η δημογραφική γήρανση, δημιούργησαν πολλά ερωτηματικά για την συνεχιζόμενη ικανότητα ρευστότητας του συνταξιοδοτικού συστήματος. Όσο το δημογραφικό θα εντείνεται και τα όρια θνησιμότητας θα ανεβαίνουν, τόσο μεγαλύτερη ανάγκη θα προκύπτει σε δημοσιονομικό επίπεδο όχι απλά για εξίσωση της ηλικίας συνταξιοδότησης στα χαρτιά με την πράξη αλλά και στην παροχή της

¹²⁸Ian Bache and Louise Reardon, *The Politics and Policy of Wellbeing, Understanding the Rise and Significance of a New Agenda*, Edward Elgar Publishing, 2016, σελ. 118

¹²⁹Debbie Bloch, Falilou Fall, *Overcoming Vulnerabilities of Pension Systems*, OECD Economics Department Working Papers, No. 1133, OECD Publishing, 2014, σελ. 7

δυνατότητας παράλληλης χρήσης του συνταξιοδοτικού δικαιώματος με εργασία ή και δυνατότητα επιλογής παράτασης του χρόνου συνταξιοδότησης.

Είδαμε, πως η ΕΕ δημιούργησε τα ατομικά συνταξιοδοτικά προγράμματα ΡΕΡΡ, τα οποία και βασίζονται στην επανεπένδυση των αποταμιεύσεων των εργαζομένων. Αν και τα ΡΕΡΡ, σε θεωρητικό επίπεδο μιας και η εφαρμογή τους δεν έχει ξεκινήσει ακόμα, είναι ικανά να λειτουργήσουν συμπληρωματικά για το εισόδημα των ευρωπαίων, ενέχουν πολλούς κινδύνους. Κατά αρχάς, η ομάδα στόχου τους είναι οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι μετακινούμενοι εργαζόμενοι της ΕΕ. Άτομα δηλαδή που κατά κύριο λόγο συγκεντρώνουν υψηλά εισοδήματα και μπορούν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στις εισφορές αλλά και έχουν την δυνατότητα της αποταμίευσης.

Κατά δεύτερον, ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος τα εθνικά ασφαλιστικά συστήματα, παρά τις υποσχέσεις της ΕΕ για το αντίθετο, να επαναπαυτούν στην συμπλήρωση των συντάξεων από τα ΡΕΡΡ και να προχωρήσουν σε περαιτέρω μειώσεις κάτι που ενδέχεται να εντείνει τα φαινόμενα φτωχοποίησης της τρίτης ηλικίας.

Ένα από τα μεγαλύτερα στοιχεία για την ΕΕ είναι η αντιμετώπιση των ενεργών γηρατειών όχι απλά ως πολιτική προσαρμογής σε δημοσιονομικό επίπεδο, αλλά ως συνολική πρόταση διαβίωσης και μεταρρύθμισης, η οποία δεν θα αφαιρεί από τον πολίτη το δικαίωμα σε ένα πραγματικά κοινωνικό κράτος, αναγκάζοντάς τον μέσα από αλληπάλληλες περικοπές σε συντάξεις και παροχές υγείας στην συνεχιζόμενη απασχόληση.

Αντιθέτως, μέσα από την διαρκή επένδυση στην τρίτη ηλικία, καλείται να δημιουργήσει τις απαραίτητες υποδομές άυλες και μη. Υποδομές που θα ανάγουν την γήρανση όχι ως το τέλος της ζωής, αλλά ως ένα εναλλακτικό στάδιο το οποίο ποικίλει ανάλογα με τα κοινωνικοπολιτικά, οικονομικά και προσωπικά χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου. Το νέο στοιχείο λοιπόν, είναι η εξατομίκευση των γηρατειών και η ενεργή επικουρία πρώτα του κράτους στην δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για ισότιμη συμμετοχή των πολιτών στα ενεργά γηρατεία και σε δεύτερο επίπεδο της ίδιας της κοινωνίας και των ενεργών πολιτών, οι οποίοι καλούνται να αντιληφθούν την σημασία της ενεργοποίησης της τρίτης ηλικίας και να συνεισφέρουν με τον δικό τους τρόπο.

Ιδιαίτερη σημασία έχει λοιπόν, η δημιουργία ενός συστήματος πολλαπλών επιλογών τόσο σε σχέση με την εργασία, όσο και σε σχέση με την συνταξιοδότηση για τους 55+ και ειδικά για τις γυναίκες οι οποίες παραδοσιακά επέλεξαν την πρόωρη συνταξιοδότηση, ως μια πιο συμφέρουσα λύση ειδικά σε συνδυασμό με τις αυξημένες υποχρεώσεις τους στο σπίτι και στην φροντίδα των ηλικιωμένων.

Η δημογραφική μεταβολή που έχει συντελεστεί, αναμένεται να επηρεάσει στις επόμενες δεκαετίες σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική δομή και για αυτό είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί ως ποιο σημείο και κάτω υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί η άνοδος των ορίων θνησιμότητας να είναι όχι μόνο παραγωγική για την κοινωνία αλλά και να αποφέρει ποιοτική διαβίωση για το ίδιο το άτομο.

Η διατήρηση της καλής υγείας και οι υποδομές που απαιτούνται προς αυτήν την κατεύθυνση είναι ύψιστης σημασίας. Ενδεικτικό είναι πως ένας στους τρεις άνω των 65 έχει εκδηλώσει κάποια χρόνια πάθηση σύμφωνα με μελέτη του ΟΟΣΑ¹³⁰. Παρόλα αυτά, αναμένεται πως ως το 2050 η νοσηρότητα που φέρνουν τα γηρατειά θα έχει περιοριστεί σημαντικά και πλέον οι ηλικιωμένοι προβλέπεται να ζήσουν το 80% της ζωής τους με καλή υγεία, έναντι του 60% που ισχύει μέχρι και σήμερα¹³¹. Ενώ, σε άλλη έρευνα του ΟΟΣΑ (2017) φαίνεται πως κατά το 85% της αυξημένης διάρκειας ζωής των ηλικιωμένων διαθέτουν αρκετά καλή υγεία ώστε να είναι σε θέση να αυτοεξυπηρετηθούν και να είναι παραγωγικοί¹³².

Το κύριο εισόδημα που έχουν στη διάθεσή τους οι ηλικιωμένοι στην ΕΕ προέρχεται από τις συντάξεις, οι οποίες όπως προαναφέραμε είναι δημόσιες στο μεγαλύτερο μέρος τους. Ταυτόχρονα, είναι οι κύριοι χρήστες των υπηρεσιών υγείας κάτι που τους συνιστά τους κύριους αποδέκτες των υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας¹³³. Κατά τη διάρκεια της κρίσης που μάλιστα την ΕΕ, το ποσοστό φτώχειας για τους ηλικιωμένους παρουσίασε πτωτική πορεία. Η μείωση αυτή, όμως είναι κατά βάση εικονική. Οι συντάξεις, παρόλο που περικόπηκαν, παρέμειναν η

¹³⁰ Patrick Love Edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 31-45.

¹³¹ *ό.π.*

¹³² Lunga Wilfred, *Aging Societies Policies and Perspectives*, Asian Development Bank Institute, 2019, σελ. 11

¹³³ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001, σελ. 380.

κύρια πηγή εισοδήματος τόσο για τους ηλικιωμένους, όσο και συχνά για τις οικογένειές τους. Η ανεργία και η κατακόρυφη πτώση των μισθών ειδικά στις χώρες που μπήκαν σε δημοσιονομική επιτήρηση, μετέβαλλαν τα ποσοστά φτώχειας¹³⁴, χωρίς όμως να μεταβληθούν αναλόγως οι τιμές των αγαθών, με αποτέλεσμα να παρουσιαστούν έντονα φαινόμενα υλικής αποστέρησης.

Προσπαθώντας να κατανοήσουμε την σημασία και τον αντίκτυπο που έχουν τα ενεργά γηρατειά και η προώθηση της διά βίου εργασίας ως μέσο είτε αναβάθμισης του εισοδήματος είτε κοινωνικοποίησης για τους ανθρώπους της τρίτης ηλικίας, έχει σημασία να αναφέρουμε τον αντίκτυπο που έχει το είδος της εργασίας στην ποιότητα και διάρκεια ζωής του εργαζομένου. Πιο συγκεκριμένα, ένας εργάτης που συνταξιοδοτείται στα 60 του έχει προσδόκιμο ζωής 5-6 έτη λιγότερα από ένα στέλεχος. Αν λάβουμε υπόψιν και το ύψος των αποδοχών και εν συνεχεία των συντάξεων ανά επαγγελματική κατηγορία, διαφαίνεται πως τα ενεργά γηρατειά όχι μόνο αφορούν κατά κύριο λόγο ανθρώπους υψηλού εισοδήματος αλλά ταυτόχρονα ενισχύουν τις ανισότητες στο επίπεδο διαβίωσης και το προσδόκιμο ζωής¹³⁵.

Όταν μιλάμε για την αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης ή για την παράλληλη με εργασία συνταξιοδότηση, κατανοούμε πως η τρίτη ηλικία θα πρέπει να εκπαιδεύεται συνεχώς για να μπορεί να παραμείνει ανταγωνιστική στην ολοένα μεταβαλλόμενη αγορά εργασίας. Ο ρόλος που καλείται να παίξει το κράτος σε αυτήν την εκπαίδευση είναι καίριος και κρίσιμος για το αν τα ενεργά γηρατειά καταφέρουν να αποτελέσουν ένα μακροπρόθεσμο και βιώσιμο μέτρο. Ταυτόχρονα, ο ίδιος ο χαρακτήρας της δημόσιας εκπαίδευσης, ευνοεί την ανάπτυξη της καινοτομίας και της έρευνας προσδίδοντας μεγαλύτερες πιθανότητες ανάπτυξης των ίδιων των προδιαγραφών που μπορούν να καταστήσουν την καθημερινή ζωή των γηραιών βιώσιμη και να τους ενεργοποιήσουν¹³⁶.

¹³⁴ Ως κίνδυνος φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις ορίζεται το ποσοστό των ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά, των οποίων το συνολικό ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα είναι χαμηλότερο του 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος. [ΕΛΣΤΑΤ]

¹³⁵ Bruno Palier *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reforms in Continental Europe* (ed.), Amsterdam University Press, Amsterdam 2010, σελ. 17.

¹³⁶ Lynda Gratton, Andrew Scott, *The 100-Year Life: Living and working in an age of longevity*, Bloomsbury, London 2016.

Η εκπαίδευση και το ολοένα και αυξανόμενο ποσοστό των ανθρώπων που έχουν δεχτεί πανεπιστημιακή μόρφωση σε συνδυασμό με την μείωση της νοσηρότητας στην τρίτη ηλικία, αναμένεται να δώσουν την δυνατότητα στον ολοένα και αυξανόμενο γηραιό πληθυσμό να παραμείνει ενεργός για μεγαλύτερο διάστημα της ζωής του¹³⁷. Όμως, σε αυτό το σημείο δεν μπορούμε παρά να αναρωτηθούμε πόσο εφικτό είναι να ακολουθήσουν την ίδια διαδρομή και όσοι ασκούν επαγγέλματα του μπλε κολάρου και πώς αυτός ο διαχωρισμός δεν θα αυξήσει ακόμα περισσότερο τις ανισότητες που προκύπτουν από τις εισοδηματικές διαφορές. Ειδικά από τη στιγμή που άτομα που έχουν μεσαίο επίπεδο μόρφωσης και απασχολούνται σε τεχνικά επαγγέλματα σημειώνουν αυξημένες πιθανότητες να επιτελούν την ίδια εργασία καθόλη την διάρκεια της εργασιακής τους ζωής αλλά και να δυσκολευτούν να συνταξιοδοτηθούν πρόωρα λόγω της δυσκολίας που έχουν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στην ενδεχόμενη μείωση των εσόδων τους¹³⁸. Μπορεί αλήθεια αυτό το χάσμα στα επόμενα χρόνια να γεφυρωθεί ή οδεύουμε προς την δημιουργία ηλικιωμένων δυο ή και τριών ταχυτήτων, αν λάβουμε υπόψιν και τους παραδοσιακά κοινωνικά αποκλεισμένους;

Σύμφωνα με την ΕΕ, τα αποτελέσματα των οργανωμένων περικοπών που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια από πλήθος κρατών μελών δείχνουν πως υπάρχει μια τάση επικέντρωσης σε ορισμένες ομάδες στόχου, οι οποίες λαμβάνουν αναλογικά ιδιαίτερα υψηλές συντάξεις. Αν και η μείωση αυτών των προνομίων επιφέρει έσοδα στα κρατικά ταμεία, οι χαμηλοσυνταξιούχοι φαίνεται να ωφελούνται μόνο θεωρητικά μέσα από την μείωση τις ψαλίδας μεταξύ των συντάξεων¹³⁹. Αυτό, σε συγκερασμό με την γενικότερη επικέντρωση στην αυτασφάλιση, φέρει μεγάλους κινδύνους για την μελλοντική εισοδηματική επάρκεια των συνταξιούχων που έρχονται αντιμέτωποι με την συνεχή μείωση των αποδοχών τους και της

¹³⁷ Patrick Love edit., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015, σελ. 45.

¹³⁸ EU-OSHA, Cedefop, Eurofound and EIGE (2017), *Joint report on Towards age-friendly work in Europe: a life-course perspective on work and ageing from EU Agencies*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, σελ. 27

¹³⁹ European Commission, *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, EU 2018 σελ. 63

αγοραστικής τους δύναμης, αφού κατά βάση δεν γίνονται οι απαραίτητες ανατιμήσεις στις συντάξεις για να συμβαδίζουν με τον δείκτη καταναλωτικών αγαθών.

Το όφελος που αναμένεται να έχουν τα ενεργά γηρατεία για το ασφαλιστικό, δεν περιορίζεται στην επιμήκυνση των χρόνων εργασίας, αλλά σχετίζεται και με την εκμετάλλευση και την συσσώρευση των τόκων των αρχικών εισφορών. Ακόμα και αν οι υποστηρικτές των πολλαπλών φάσεων ζωής επιβεβαιωθούν και ουσιαστικά στο μέλλον δεν αυξηθεί ο χρόνος εργασίας για τη σύνταξη αλλά ο χρόνος που απαιτείται για να συμπληρωθούν τα απαραίτητα έτη λόγω των αλληπάλληλων διακοπών, βλέπουμε πως αυτή η πρακτική αυξάνει την ρευστότητα των ασφαλιστικών φορέων¹⁴⁰. Η επιμήκυνση των ορίων ηλικίας όμως, αν γίνει συλλήβδην, ενέχει μεγάλους κινδύνους, αφού, όπως είδαμε, το είδος της εργασίας επηρεάζει σημαντικά την ποιότητα γήρανσης και καθώς η γήρανση αποτελεί μια εξατομικευμένη διαδικασία η αποφυγή μέτρων τα οποία αυξάνουν άρδην τα όρια συνταξιοδότησης είναι πολύ σημαντική για την διατήρηση της καλής υγείας του πληθυσμού. Αντί αυτού, η αυστηροποίηση του πλαισίου για τις πρόωρες συντάξεις σε συγκερασμό με την παροχή κινήτρων για απορρόφηση των άνω των πενήντα στην αγορά εργασίας, οι οποίοι παρουσιάζουν μεγάλα ποσοστά ανεργίας και συχνά εξαναγκάζονται στην πρόωρη συνταξιοδότηση μιας και αδυνατούν να βρουν εργασία μπορεί να αποφέρει σημαντικά κέρδη για τα ταμεία.

Όσον αφορά την έμφαση στην ιδιωτική ασφάλιση, η πιθανότητα αντικατάστασης στο μέλλον των κρατικών συντάξεων από ιδιωτικές κρύβει πολλούς κινδύνους και ανισότητες. Πιο συγκεκριμένα, ένας υψηλόμισθος θα πρέπει να δίνει πάνω από το 20% του μισθού του για όλο το διάστημα του εργάσιμου βίου στην ιδιωτική ασφάλιση για να έχει απόδοση σύνταξης τον μισό του μισθό. Κάτι, που παρουσιάζει αυξημένο κίνδυνο για ακραία φτώχεια στις περιπτώσεις που ο εργαζόμενος περάσει το μεγαλύτερο μέρος του εργασιακού του βίου με χαμηλό ή και μέσο μισθό.

¹⁴⁰ Lynda Gratton, Andrew Scott, *The 100-Year Life: Living and working in an age of longevity*, Bloomsbury, London 2016.

Οικονομολόγοι και πανεπιστημιακοί ορμώμενοι από χώρες που ήδη έχουν δώσει έμφαση στην ιδιωτική ασφάλιση, προτείνουν την αναβίωση του πατριαρχικού και προτεσταντικού μοντέλου οικονομίας ώστε να μπορέσουν οι πολίτες να ανταποκριθούν στις ραγδαίες αλλαγές που φέρει η ιδιωτικοποίηση των συντάξεων. Η έμφαση δηλαδή, δίνεται στην αποταμίευση έναντι της κατανάλωσης και ταυτόχρονα το εισόδημα δεν αντιμετωπίζεται ως προσωπικό αλλά ως οικογενειακό μιας και μελέτες του ΟΟΣΑ έχουν δείξει πως ένα ζευγάρι δεν διπλασιάζει τα έξοδά του αλλά τα αυξάνει κατά 1,5¹⁴¹.

Όπως καταλαβαίνουμε, αυτή η κατεύθυνση ενέχει τεράστιους κινδύνους για την φτωχοποίηση των συνταξιούχων, πέρα από τις εισοδηματικές ανισότητες που προαναφέραμε, δημιουργούνται επίσης τεράστιοι κίνδυνοι και για όσους δεν είναι έγγαμοι. Ειδικά αν αναλογιστούμε πως πάνω από το 1/3 όσων ηλικιωμένων που διαμένουν μόνοι τους δεν είναι σε θέση να ανταπεξέλθουν οικονομικά στις υποχρεώσεις τους¹⁴². Η σύνδεση, τέλος, της οικογενειακής κατάστασης με την συνταξιοδότηση, παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα και δημιουργεί τεράστιες διακρίσεις με βάση το φύλο. Οι συνθήκες της ΕΕ και η χάρτα των ΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, προστατεύουν ή θα έπρεπε να προστατεύουν τους πολίτες από τέτοιου είδους διακριτική μεταχείριση με βάση την οικογενειακή κατάσταση, όμως ο κίνδυνος για οπισθοδρόμηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενόψει της βιωσιμότητας των κρατικών οικονομικών είναι πάντα υπαρκτός.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό που θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτρεπτικά αναφορικά με την ιδιωτική ασφάλιση, είναι πως οι ασφαλισμένοι δημιουργούν ένα συνταξιοδοτικό πλάνο ανάλογα με τις τρέχουσες ανάγκες και δυνατότητές τους. Αυτό το πλάνο εκτός και αν πληρώσουν κάποιο παραπάνω ποσό για να γίνει ελαστικό αναμένεται να μείνει σταθερό για το υπόλοιπο του εργασιμου βίου τους¹⁴³. Όμως, κάτι τέτοιο αντικρούεται με τις ανάγκες που δημιουργεί η αύξηση των ορίων θνησιμότητας. Πλέον, οι άνθρωποι αναμένεται να αντικαταστήσουν τα

¹⁴¹ Lynda Gratton, Andrew Scott, *The 100-Year Life: Living and working in an age of longevity*, Bloomsbury, London 2016.

¹⁴² Eurostat, Ageing Europe, *Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition, σελ. 123

¹⁴³ OECD, *Pensions Outlook 2018*, OECD Publishing, Paris, σελ. 85

τρία στάδια ζωής με πολλαπλά. Τα ενεργά γηρατειά προστάζουν εναλλαγή στο είδος της απασχόλησης, μεγαλύτερη και ασυνεχή διάρκεια σπουδών και σχεδόν επιβάλλουν μεγάλα διαστήματα ανεργίας.

Για να ακολουθηθούν ως πολιτική και ταυτόχρονα να θεωρηθεί η συμπληρωματική ιδιωτική ασφάλιση βιώσιμη, ο νέος εργαζόμενος θα πρέπει να νοιώθει την ασφάλεια πως όπως η οικονομική του και εργασιακή ζωή είναι πολλαπλών ταχυτήτων, τον ίδιο δρόμο ακολουθεί και η ασφάλισή του. Έτσι, τα νέα ασφαλιστικά προγράμματα πρέπει να είναι ευέλικτα και προσωποποιημένα, για να μπορούν να ακολουθήσουν τους οικονομικούς κύκλους του κάθε εργαζόμενου. Για αυτόν τον λόγο και συνταξιοδοτικά πλάνα όπως το Ρίστερ, το οποίο αν και είναι κρατικού χαρακτήρα συγκεντρώνει κάποια χαρακτηριστικά όπως είναι η ευελιξία της ιδιωτικής ασφάλισης, μπορεί να αποτελέσουν το επόμενο βήμα για την παροχή ασφάλισης στην πλειοψηφία του πληθυσμού. Φυσικά, σε αυτό το σημείο περιμένουμε και την εκκίνηση της λειτουργίας των PEPP, που αν μπουν δυναμικά στην αγορά αναμένεται να μειώσουν αισθητά την ανάγκη για την παραδοσιακή ιδιωτική ασφάλιση.

Η ενεργοποίηση της τρίτης ηλικίας δεν μπορεί να αρχίζει και να σταματάει στην αύξηση των ορίων ηλικίας για τη λήψη της σύνταξης, ούτε στο δικαίωμα για παράλληλη απασχόληση με τη σύνταξη αλλά αντίθετα ,πρέπει να είναι ένα μέρος μιας γενικότερης στρατηγικής της πολιτείας. Πολιτικές που ενισχύουν την ενεργό κοινωνική ζωή των ηλικιωμένων και που στοχεύουν στην προαγωγή της ψυχικής και σωματικής υγείας μέσω της πρόληψης, είναι σημαντικό να υπάρχουν.

Η σημασία που έχει η προληπτική ιατρική δεν περιορίζεται στην ανάγκη επίτευξης μιας καλής υγείας για το μεγαλύτερο μέρος της ζωής ενός ανθρώπου, η οποία μάλιστα βοηθάει στην διατήρηση μιας καλύτερης υγείας κατά τη διάρκεια των γηρατειών. Οι λόγοι που υπαγορεύουν την ενσωμάτωση της πρόληψης στην ατζέντα των κρατών μελών είναι και οικονομικοί, αφού η σχέση που αναπτύσσεται ως προς το κόστος πρόληψης-αντιμετώπισης είναι πολλαπλάσια. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως η αναλογία κόστους όφελους για τον εμβολιασμό κατά της γρίπης

είναι 1/60, ενώ για καμπάνια που έγινε για τα ευεργετικά οφέλη της ήπιας άσκησης 1/3¹⁴⁴.

Το 75% του πληθυσμού της Γης πλέον, έχει σωρευτεί σε αστικές περιοχές, δημιουργώντας σοβαρές αμφιβολίες για το πόσο οι πόλεις μπορούν να είναι βιώσιμες στο μέλλον για τους κατοίκους τους. Άτομα τα οποία δεν έχουν στο έπακρο την δυνατότητα να αυτοεξυπηρετηθούν ή χρειάζονται κοινωνική μέριμνα για να διατηρήσουν υψηλή ποιότητα ζωής όπως οι ηλικιωμένοι, τα ΑΜΕΑ και τα παιδιά, αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα προσβασιμότητας και κοινωνικής ενσωμάτωσης λόγω της έλλειψης υποδομών στα αστικά κέντρα. Ταυτόχρονα, η κλιματική αλλαγή που φέρει η υπερκατανάλωση των φυσικών πόρων και η χρήση μη φιλικής προς το περιβάλλον τεχνολογίας, εντείνουν τα προβλήματα υγείας ειδικά για τον γηραιότερο πληθυσμό που είναι πιο αδύναμος σωματικά¹⁴⁵.

Βλέπουμε έτσι, πως η πολιτική των ενεργών γηρατειών για να αποφέρει κάποια αποτελέσματα πρέπει να λειτουργήσει ολιστικά και όχι απλά μέσα από την εφαρμογή μέτρων δημοσιονομικού χαρακτήρα. Παρόλα αυτά, από την στιγμή που η ποιότητα γήρανσης δεν συγκεντρώνει τα ίδια χαρακτηριστικά αλλά συνδέεται άμεσα με την προσωπική υγεία του καθενός, η όποια εφαρμογή μέτρων δεν μπορεί να γίνει συνολικά. Έτσι, δεν μπορούμε παρά να προτείνουμε την εφαρμογή της ως προϋπόθεση καλύτερευσης της ποιότητας ζωής για τους ηλικιωμένους, ενώ ταυτόχρονα να προτείνουμε την θέσπιση διαφορετικών προγραμμάτων τα οποία και θα στοχεύουν στην ικανοποίηση αναγκών διαφορετικών κοινωνικών ομάδων με ποικίλη ποιότητα γήρατος.

Σίγουρα, τα όποια μέτρα ληφθούν πρέπει να στοχεύουν στην αλλαγή της κουλτούρας του γηραιού πληθυσμού και να έχουν πραγματικά εθελοντικό και όχι εξαναγκαστικό χαρακτήρα. Όπως είδαμε άλλωστε, οι συνέπειες από την επιβολή μέτρων συνεχούς αύξησης των ορίων συνταξιοδότησης, μπορεί να αποβούν μοιραίες ειδικά για όσους κάνουν χειρωνακτικά επαγγέλματα, ενώ ταυτόχρονα οι συνεχείς περικοπές και η στροφή προς την ιδιωτική αλλά και επαγγελματική

¹⁴⁴ WHO, *Active Ageing, A Policy Framework*, World Health Organization, Madrid 2002, σελ. 17-18

¹⁴⁵ WHO, *Public Health and Climate Change Adaptation Policies in the European Union*, World Health Organization, Copenhagen 2018, σελ. 2.

ασφάλιση, δίχως τα απαραίτητα εχέγγυα, μπορούν να προκαλέσουν τεράστια προβλήματα τόσο στον κοινωνικό ιστό, όσο και στα δημόσια οικονομικά των κρατών μελών.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Barker K. Drucilla & Feiner F. Susan, επ. Λυμπεράκη Αντιγόνη, *Η απελευθέρωση της οικονομικής επιστήμης. Η γυναικεία ματιά για την οικογένεια, την εργασία και την παγκοσμιοποίηση*, Κέρκυρα - Economia Publishing, Αθήνα 2009
- Gosta Esping Andersen, *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού και της Ευημερίας*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2014.
- Gosta, Esping – Andersen *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο Κοινωνικό Κράτος*, Διόνικος 2006
- Gough Ian, *Η Πολιτική Οικονομία του Κοινωνικού Κράτους*, Σαββάλας 2008
- Judt Tony, *Τα δεινά που μαστίζουν τη Χώρα*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010
- OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2017), Ελλάδα: Προφίλ Υγείας 2017, *State of Health in the EU*, OECD Publishing, Paris/European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264285224-el>
- Δαφέρμος Γιάννης, Παπαθεοδώρου Χρίστος, *Η συμβολή του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην οικονομική μεγέθυνση*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα 2013
- Δημουλάς Κ., Οικονόμου Χ., *Βασικές αντιλήψεις μοντέλα και μετασχηματισμοί του κράτους πρόνοιας με έμφαση στα συστήματα υγείας*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα 2012
- Θεοδωρουλάκης Μενέλαος, Κουμαριανός Βαγγέλης, *Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης, Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης* ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα 2012
- Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 883/2004 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2004 για το συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλειας *Κοινωνικές Ανισότητες, Κοινωνικά Δικαιώματα και Κοινωνική Πολιτική*, Ετήσια Έκθεση, ΕΙΕΑΔ, Κοινωνική Πολιτική 1, Αθήνα 2018.
- Κοκκόρη Βασιλική, *Οι εργασιακές σχέσεις ως παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης*, Α.Τ.Ε.Ι Ηπείρου, Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Πρέβεζα 2013
- Κοντιάδης Ι. Ξενοφών, *Εισαγωγή στην Κοινωνική Διοίκηση και τους θεσμούς Κοινωνικής Ασφάλειας*, Εκδόσεις Παπαζήση 2008
- Κοτζαμάνης Βύρων, επιμ., Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1996

- Κοτζαμάνης Βύρων, *Η Δημογραφική Πρόκληση, Γεγονότα και Διακυβεύματα*, ΠΕΘ, Βόλος 2009
- Κρητικός Αντώνης, *Παράγοντες Αλλαγής των Κοινωνικών Κρατών την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης: Συντάξεις και Πολιτικές Απασχόλησης*, Nissos Academic Publishing 2010
- Λυμπεράκη Αντιγόνη, Τήνιος Πλάτων, Φιαλαλήθης Τάσος, επιμ. *Ζωή 50+, Υγεία, Γήρανση και Σύνταξη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2009
- Λώλης Δ, Υπογεννητικότητα. Το σημαντικότερο πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας, Οικονόμου Χαράλαμπος, Κυριόπουλος Γιάννης, **Επιπτώσεις της υπογεννητικότητας στο ασφαλιστικό σύστημα**, Παρσιανός Αθήνα 2001
- Μανιάτης Θανάσης, *Η πολιτική οικονομία του κράτους πρόνοιας και ο καθαρός κοινωνικός μισθός στην Ελλάδα*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα 2014
- Μπαγκαβός Χρήστος, *Δημογραφικές Μεταβολές, Αγορά Εργασίας και Συντάξεις στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Gutenberg, Αθήνα 2003
- Μπακαβός Χ., Μουσιδής Α., επιμ., *Το Νέο Δημογραφικό Τοπίο του 21^{ου} αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 2004
- Νικολακοπούλου Στεφάνου Ηρώ, *Η Κοινωνική Ευρώπη, Ελλείμματα και Προοπτικές*, Σιδέρης, 2011
- Οικονόμου Χαράλαμπος, Σουλιώτης Ν. Κυριάκος, Κυριόπουλος Η. Ιωάννης, *Υγεία και υπηρεσίες υγείας στα Βαλκάνια*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003
- Οικονόμου Χαράλαμπος, συλλ. *Η Κοινωνική Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Διόνικος 2011
- Πατσέλα Δέσποινα, *Η Ομαδική Ασφάλιση στο Εργατικό Δίκαιο*, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2017
- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος επιμ., *Η Κοινωνική Πολιτική της ΕΕ*, Διόνικος, Αθήνα 2011
- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική*, Εκδόσεις Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1993
- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, Οικονόμου Χαράλαμπος, Σκαμνάκης Χριστόφορος, Αγγελάκη Μαρίνα, *Κοινωνική Πολιτική*, Διόνικος 2018
- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Συμμετοχικές διαδικασίες και Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο: Η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού*, ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα 2004

Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Υπερεθνικές Κοινωνικές Πολιτικές την Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001.

Σκαμνάκης Χριστόφορος, **Η προνοιακή περιθωριοποίηση των μεταναστευτικών πληθυσμών από τους μηχανισμούς κοινωνικής προστασίας**, Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη 2009 4 (1)

Σπίκερ Πολ, *Το Κράτος Πρόνοιας*, μια Γενική Θεωρεία, Διόνικος 2004

Τραγάκη Αλεξάνδρα, Μπάγκαβος Χρήστος, Ντούνας Δημήτρης, *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων*, ΣΕΑΒ, Αθήνα 2015.

Τραγάκη Αλεξάνδρα, *Οικονομική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελλάδα: Διαφοροποιήσεις ως προς τη χώρα προέλευσης μέσα από τη μελέτη των επίσημων στατιστικών*, ΓΓΕΤ, 2016

Χρίστος Παπαθεοδώρου, Γιάννης Δαφέρμος, Έλενα Παπαδοπούλου, Γαβριήλ Σακελλαρίδης, *Οικονομική μεγέθυνση, ανισότητα και φτώχεια: Θεωρητικές και Εμπειρικές Προσεγγίσεις*, ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα 2010

Ξενόγλωσσή Βιβλιογραφία

- Antonopoulos, G. A. and Winterdyk, J. (2006) **The smuggling of migrants in Greece: an examination of its social organization**, *European Journal of Criminology*, 3 (4), pp.439-461.
- Atalay Kadir, Barrett F. Garry, Siminski Peter, **Pension incentives and the joint retirement of couples: evidence from two natural experiments**, *Journal of Population Economics*, July 2019, Volume 32, Issue 3, pp 735–767
- Bache Ian, Reardon Louise, *The Politics and Policy of Wellbeing, Understanding the Rise and Significance of a New Agenda*, Edward Elgar Publishing, 2016
- Barbier Jean-Claude, **The state of social Europe, Social Europe - a dead end**, DJOF, Copenhagen. 2015.
- Bloch Debbie, Fall Falilou, *Overcoming Vulnerabilities of Pension Systems*, OECD Economics Department Working Papers, No. 1133, OECD Publishing, 2014
- Burkevica Ize, Humbert Anne Laure, Oetke Nicole, Paats Merle, **Gender gap in pensions in the EU**, Research note to the Latvian Presidency European Institute for Gender Equality, Lithuania 2015
- Callan Tim, Walsh John, Keane C., *Pension Policy: New Evidence on Key Issues*, The Economic and Social Research Institute, Dublin 2009
- Da Silva Alexandre, Cordeiro Tiago, Cereda Renata, & Luiz Roberto Ramos. (2009). **Factors associated to quality of life in active elderly**, *Revista de Saúde Pública*, 43(4), 613-621. Epub May 29, 2009. <https://dx.doi.org/10.1590/S0034-89102009005000030>
- Daniilidou, Natasa Economou Charalampos & Zavras, Dimitris & Kyriopoulos, John & Georgoussi, Eugenia, **Health and social care in ageing population: An integrated care institution for the elderly in Greece**. *International journal of Integrated care*, 2003.
- Ebbinghaus Bernhard, *Reforming Early Retirement in Europe, Japan and the USA*, Oxford University Press, New York 2006
- EIOPA, *Consultation Paper on the proposed approaches and considerations for EIOPA's Technical Advice, Implementing and Regulatory Technical Standards under Regulation (EU) 2019/1238 on a Pan-European Personal Pension Product (PEPP)*, Frankfurt 2019.

EIOPA-BoS/19-232, Risk Dashboard, EIOPA, April 2019

EU-OSHA, Cedefop, Eurofound and EIGE (2017), Joint report on *Towards age-friendly work in Europe: a life-course perspective on work and ageing from EU Agencies*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Eurofound (2016), *Extending working lives through flexible retirement schemes: Partial retirement*, Publications Office of the European Union, Luxembourg

Eurofound (2019), *Age and quality of life: Who are the winners and losers?* Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Eurofound, Labour market change, *State initiatives supporting the labour market integration of older workers*, 2018

Eurofound, *Volunteering by older people in the EU*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2011

European Commission *The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013-2060)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Brussels 2015

European Commission, *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, EU 2018

European Commission, *The 2018 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU*, Volume I, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Social Protection Committee, 2018

Eurostat, *Ageing Europe, Looking at the Lives of Older People in the EU*, 2019 Edition

Gillespie C.W.I., Louw J., **Life satisfaction in old age and activity theory: should the debate be re-opened?** Southern African Journal of Gerontology (1993), 2(1): 25-30

Gratton Lynda, Scott Andrew, *The 100-Year Life: Living and working in an age of longevity*, Bloomsbury, London 2016.

Grech Aaron George, *Evaluating the possible impact of pension reforms on elderly poverty in Europe*, London School of Economics, Central Bank of Malta, July 2014, Munich Personal RePEc Archive

Hohnerlein Eva Maria, *Pension indexation for retirees revisited – Normative patterns and legal standards*, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy, German, 2019

ILO, *World Employment Social Outlook, Trends 2018*, ILO, Geneva 2018

Insurance Information Institute, *The Fact Book 2003*, Insurance Information Institute, New York 2003

Kasek Leszek, Laursen Thomas, Skrok Emilia, *Sustainability of Pension Systems in the New EU Member States and Croatia Coping with Ageing Challenges and Fiscal Pressures*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2008

Lavalette Michael, Mooney Gerry, *Rethinking Welfare, a Critical Perspective*, Ian Ferguson, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2002

Love Patrick Ed., *AGEING: Debate the Issues*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris 2015.

Monheit C. Alan, Medical Indebtedness, Financial Insecurity, and Health — **Time for a Government Bailout?** Inquiry, Vol. 45, No. 2 (Summer 2008), pp. 137-141 (5 pages), Published by: Sage Publications, Inc.

Nata Duvvury, Leime Ni, Callan Aine, Price Aoife, Simpson Mark Linda, *Older women workers access to pensions: vulnerabilities, perspectives and strategies* NUI Galway, 2016

OECD, *Health at a Glance: Europe 2018, State of Health in The EU Cycle*, OECD, EU, 2018

OECD, *Live Longer, Work Longer, Ageing and Employment Policies*, OECD Publishing, Paris 2006.

OECD, *Matching Economic Migration with Labour Market Needs*, OECD, EU 2014

OECD, *Pensions Outlook 2018*, OECD Publishing, Paris

Palier Bruno (ed.), *A Long Goodbye to Bismarck? The Politics of Welfare Reforms in Continental Europe*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2010

Pieters D., *Social Protection of the Next Generation in Europe*, Annuaire IESS, Kluwer Law International, Hague 1998

Political Declaration and Madrid International Plan of Action and Ageing, UN, New York 2002

Population Europe, *Migrant Families in Europe, Evidence from the Generations & Gender Program*, Population Europe, Discussion Paper No. 11 April 2019

Steinmetz George, “**Workers and the Welfare State in Imperial Germany.**” *International Labor and Working-Class History*, no. 40, 1991, pp. 18–46. JSTOR.

Tesch-Roemer Clemens, **Active Ageing and Quality of Life in Old Age**, German Centre of Gerontology, Presentation at the Meeting of the UNECE Working Group on Ageing, Geneva, 21.-22. November 2011

Thomas J.M, Sir Thompson Benjamin, Count Rumford and the Royal Institution, **53Notes and Records of the Royal Society of London**

UN ESCAP, *Rethink Ageing: Exchange Knowledge to Develop Ageing Business*, UN ESCAP, 2012

UNECE / European Commission (2019) “*2018 Active Ageing Index: Analytical Report*”, Report prepared by Giovanni Lamura and Andrea Principi under contract with the United Nations Economic Commission for Europe (Geneva), co-funded by the European Commission’s Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion (Brussels).

W.H.O, *Active Ageing, A Policy Framework*, World Health Organization, Madrid 2002

WHO, *Public Health and Climate Change Adaption Policies in the European Union*, World Health Organization, Copenhagen 2018.

WHO, *World Report on Ageing and Health*, WHO, 2015

Wilfred Lunga, *Ageing Societies Policies and Perspectives*, Asian Development Bank Institute, 2019

Διαδικτυακοί Ιστότοποι

SHARE – Η Έρευνα για την Υγεία, τη Γήρανση και τη Συνταξιοδότηση στην Ευρώπη

www.share-project.gr

Ακαδημαϊκή Εγκυκλοπαίδεια για την Φιλοσοφία,

www.iep.utm.edu

Γερμανικό γραφείο Ασφάλισης & Επενδύσεων,

www.schlemann.com

Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

www.eur-lex.europa.eu

Ελληνική Στατιστική Αρχή,

www.statistics.gr

Ενωμένοι για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Μη Κερδοσκοπικό Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα,

www.gr.humanrights.com

Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφάλισης και Επαγγελματικής Συνταξιοδότησης

www.eiopa.europa.eu

Ευρωπαϊκή Ένωση,

www.europa.eu

Ευρωπαϊκό πρότυπο για την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου,

www.standard.gendercop.com

Ιστοσελίδα με στατιστικά στοιχεία για την πληθυσμιακή μεταβολή,

www.populationpyramid.net

Οικονομικό Φόρουμ,

www.economicdiscussion.net

Πλατφόρμα των ΗΕ για την Βιώσιμη Ανάπτυξη,

www.sustainabledevelopment.un.org

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

www.consilium.europa.eu

Πίνακας

Πίνακας 1: Συνιστώσες που καθορίζουν την ποιότητα της γήρανσης σύμφωνα με τον Π.Ο.Υ, σελ. 55